

dr. sc. Filip Škiljan

Rusinska obitelj u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu

Svakodnevni život rusinske obitelji u istočnoj
Slavoniji i zapadnom Srijemu u dvadesetom stoljeću
i čuvanje rusinskog nacionalnog identiteta

dr. sc. Filip Škiljan

**Rusinska obitelj
u istočnoj Slavoniji
i zapadnom Srijemu**

Svakodnevni život
rusinske obitelji u istočnoj
Slavoniji i zapadnom
Srijemu u dvadesetom
stoljeću i čuvanje rusinskog
nacionalnog identiteta

dr. sc. Filip Škiljan

Rusinska obitelj u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu

Svakodnevni život rusinske obitelji u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu
u dvadesetom stoljeću i čuvanje rusinskog nacionalnog identiteta

Nakladnik: Savez Rusina RH

Predstavnik rusinske nacionalne manjine Grada Zagreba

Za nakladnika: Dubravka Rašljanin

Recenzent: dr. sc. Krešimir Regan

Urednica: Vera Pavlović

Fotografije: Zvonko Kostelnik

Priprema za tisak: Željko Debeljuh

Tisak: Proventus d.o.o. Cerna

Naklada: 300 primjeraka

ISBN 978-953-7767-16-7

**CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i
sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 000984825.**

dr. sc. Filip Škiljan

viši znanstveni suradnik, Institut za migracije i narodnosti

Rusinska obitelj u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu

Svakodnevni život rusinske obitelji u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u dvadesetom stoljeću i čuvanje rusinskog nacionalnog identiteta

Uvod

Rusinska nacionalna manjina u Hrvatskoj predstavlja malu nacionalnu manjine koju ubrzano prožimaju asimilacijski procesi i koja na taj način rapidno nestaje. Osim, toga, istraživati svakodnevni život rusinske obitelji i njezine posebnosti znači razgovarati sa starijim osobama, koje se još sjećaju specifičnosti načina života koji se vodio između dva svjetska rata. Rusini su do danas uspjeli očuvati svoj jezik, svoje pismo, svoj folklor, ali ubrzani način života modernog vremena i općenita asimilacija manjina u Hrvatskoj, svela je poznavanje jezika i pisma na malobrojne (uglavnom starije) stanovnike sela Petrovaca i Mikluševaca u vukovarskom kraju. Stoga je posebno važno istraživati narodne običaje i svakodnevni život Rusina u Hrvatskoj prije Drugog svjetskog rata, u vrijeme kada su oni još uvijek zapravo bili relativno zatvorena zajednica.

Do danas objavljena literatura je uglavnom vezana za Rusine na području vojvođanskog dijela Srijema i Bačke i jedan dio je pisan na rusinskom jeziku. Budući da se Rusini u hrvatskom dijelu Srijema i u istočnoj Slavoniji uglavnom ne razlikuju po običajima od Rusina na području Vojvodine, literatura koja je vezana za Vojvodinu svakako je relevantna i za ovo istraživanje. Na području Hrvatske izašla je tek nedavno, 2009., jedna opća studija o Rusinima u Hrvatskoj – knjiga Đure Ljikara – *Da se ne zaboravi – Rusini u Hrvatskoj*, u kojoj je autor donio izuzetno mnogo vrijednih podataka o svakom selu u Hrvatskoj u kojem obitavaju Rusini. Godine 2012. objavljena je monografija Zdravke Zlodi *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih odnosa* u kojoj autorica donosi niz zanimljivih i vrijednih podataka i o Rusinima, posebice o problemima etničkog imena u prošlosti. U biblioteci *Prinosi hrvatskom jezikoslovlju* objavljena je knjiga Eugenije Barić, *Rusinski jezik u procjepu sadašnjosti i budućnosti* u kojoj je autorica osim jezičnih osobitosti Rusina u uvodnom dijelu dala i niz općih informacija o Rusinima i rusinskoj tradiciji. Posebnu vrijednost predstavlja knjiga etnologa Ljubomira Medešija *Ruska tradicija* koju je objavilo Društvo za rusinski jezik, literaturu i kulturu iz Novog Sada 2007. godine. U njoj se potanko opisuju svadbeni običaji kod Rusina u Panonskoj nizini, njihova usmena književnost i tradicionalna tkanja i rukotvorine. Jednaku važnost imaju i sabrana djela Dušana Drljače *Rusnaci u etnografskim zapisoh* koja je objavljena 2006. godine u kojoj autor dotiče raznorodne teme iz etnografije Rusina. O izgledu rusinske kuće piše Olena Papuga u knjizi *Ruske obisce objavljenoj 2007. godine*, a Ljiljana Radulovački, kustosica iz muzeja u Sremskoj Mitrovici, piše knjigu *Mobe, prela i drugi vidovi okupljanja Rusina u zapadnom Sremu*. Novijeg su datuma i knjige Štefana Hudaka, *Petrovci 85 roki kulturno-prosvjetnej i umjetnicke roboti*, objavljena 2004. godine, potom

knjiga *155 godina školstva u Mikluševcima* iz 2006. godine, knjiga Đure Ljikara *Hronika Rusnacoh u Mikloševcoh – 150 roki pod srimskim njebom*, iz 2003. godine te knjiga istoga autora *85 roki kulturnej djijalnosci u Mikloševcoh* iz 2005. godine. U posljednje četiri knjige navode se pojedini aspekti iz svakodnevnog života Rusina u Petrovcima i Mikluševcima. U Vojvodini su izašle i četiri monografije koje obrađuju rusinska naselja ili mjesta u kojima žive Rusini. Takve monografije objavljene su o Šidu (Leona Laboš Hajduk, *Rusnaci u Šidze 1900. – 1950.*, Šid 2010), o Sremskoj Mitrovici (*Rusini u Sremskoj Mitrovici*, Novi Sad 2004), o Bačincima (Irina Papuga, *Osnovna škola Bačinci*, Novi Sad 2008) i o Novom Orahovu (*Rusini u Novom Orahovu*, Novo Orahovo-Novi Sad 2009). Od starijih izdanja važna je knjiga Vladimira Biljnje *Rusini u Vojvodini, prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918.–1945)* u kojoj autor donosi niz interesantnih povjesno-demografsko-sociološko-etnografskih podataka o Rusinima u Bačkoj i Srijemu u razdoblju između dva rata i za vrijeme Drugog svjetskog rata. U *Godišnjaku društva istoričara SAP Vojvodine* iz 1977. godine objavljen je niz radova vezanih za Rusine. Za spomenutu temu iz ovog je zbornika interesantan rad koji je napisao Nikola L. Gaćeša pod naslovom *Rusini između dva svetska rata*. Posebno vrijedan prilog proučavanju rusinske kulture i načina života dan je u knjizi *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina* u kojoj su radovi objavljeni na rusinskom i srpskom., a koja je izašla u Novom Sadu 1971. Iz ovog zbornika treba spomenuti radove Dušana Drljače, jednog od najznamenitijih srpskih proučavatelja rusinskih običaja (ali i poljskih i ukrajinskih), Miljane Radovanović, Brede Vlahović, Janka Olejara, Vlade Kostelnika, Mikole Mušinke, Mihajla Kovača i Janka Sabadoša. U Vukovaru je 1981. godine održano znanstveno savjetovanje, pa je nakon toga objavljen i *Zbornik radova I. znanstvenog savjetovanja Rusina i Ukrajinaca Hrvatske (trojezično izdanje)*. Ovakva bogata izdavačka djelatnost prilično je jedinstvena za jednu tako malu manjinu.

Kratak pregled povijesti doseljavanja Rusina na područje Srijema i Bačke¹

Rusini su se u Ruski Krstur naselili već 1745. godine, a 1751. godine su onđe imali grkokatoličku parohiju. Doselili su iz današnje Slovačke i Mađarske iz komitata Zemplin, Boršod, Ung, Sabolč, Maramaroš, Bereg i Satmar. Krstur je čitavo vrijeme od doseljavanja Rusina do današnjih dana kulturni i prosvjetni centar Rusina južnoslavenskih prostora. Nešto kasnije su

1) O doseljavanju Rusina pisano je mnogo radova. Izbor iz literature: Radovanović, Vlahović 1971: 18-30; Gavrilović 1967: 106-113; Zlodi 2010 (neobjavljena disertacija); Drljača 1971: 59-63; Gavrilović 1958; Ljikar 2009; Drljača 1971: 70-81; Gavrilović 1977: 153-215; Biljna 1987; Barić 2007: 90-95; Laboš 1979; Ramač, 1989: 55-62; Ramač 1989a: 234-245.

se doselili i u Kucuru (1763.). Uvjet za njihovo naseljavanje u Krstur i Kucuru bio je da su grkokatoličke vjere. Rusini su se u Đurđevu doselili nakon 1848. godine iz Krstura i Kucure. Iseljavanje iz Kucure i Krstura bilo je zapravo uvjetovano velikim siromaštvom, a iseljenici su potjecali iz slojeva seoske sirotinje i bezemljaša. Osim u Baćkoj, Rusini se u 19. stoljeću javljaju i u Srijemu. Tako su Rusini prvo stigli 1803. u Šid, pa 1828. u Berkasovo, zatim 1834. u Baćince, potom u Privinu Glavu, Sremsku Mitrovicu, a 1899. u Bikić Dol. Rusinske obitelji koje su pristigle u Bikić Dol i u Privinu Glavu bile su doseljene direktno iz današnje Ukrajine i istočne Slovačke. Tijekom 19. stoljeća dolazi do nastanjivanja Rusina na području Petrovaca (1834.) i Mikluševaca (1851.). Rusini su se u Petrovce nastanili iz Ruskog Krstura, a nekoliko obitelji se doselilo izravno iz Hornjice (područje istočne Slovačke). Dolazak u Petrovce treba povezati s velikim siromaštvom i prenaseljenosti Ruskog Krstura. Tako su bezemljaši odlazili raditi preko Dunava na imanje grofa Eltza, Hidekutijevo imanje i imanje Paunovićevih. Već 1847. godine u Petrovcima od 663 stanovnika njih 439 su grkokatolici. Najmasovnije iseljavanje iz Kucure i Ruskog Krstura bilo je između 1860. i 1890. godine. Prema popisima pripadnika grkokatoličke parohije Petrovci vidljivo je da je Rusina u drugoj polovini 19. stoljeća bilo i na području Starih Jankovaca, Grabova, Marinaca, Lovasa, Vinkovaca, Đeletovaca, Osijeka, Negoslavaca i Đakova. Čini se da u prvih pedesetak godina bivanja na novom teritoriju zapanog Srijema nije bilo odveć imućnih Rusina. Uglavnom su se brinuli o tome na koji će način kupiti dovoljno zemlje te su uređivali odnose sa starosjediocima. Prema pregledu koji je načinio Đuro Ljikar vidljivo je da su Rusini u najvećoj mjeri pristizali u Petrovce i Mikluševce iz Ruskog Krstura i Kucure, a potom iz ostalih srijemskih, baćkih i slavonskih mjesta (Vrbas, Baćinci, Sombor, Šid, Lipovac, Kula, Lovas, Stari Jankovci, Berkasovo, Bošnjaci). Početkom 20. stoljeća Rusini iz srijemskih i baćkih sela doseljavaju na područje istočne Slavonije u Andrijaševce, Andrijevce, Cerić, Rajevi Sel, Đuriće, Gunju, Staru Topolu, Vinkovce, Vukovar i Piškorevc.

Metodološke napomene

Usprkos tako bogatoj literaturi, pitanje svakodnevnog života² u rusinskim

2) Danas je istraživanje svakodnevnog života sastavni dio znanosti kao što su etnologija, demografija, antropologija, sociologija i povijest. Etnološka istraživanja na temu obitelji poduzeo je prvi Antun Radić i u svojem kapitalnom djelu (Radić 1897: 1-88.). Nezaobilazna su djela (na temu obitelji) etnologa Jasne Čapo Žmegač (Čapo Žmegač, et al 1998.; Čapo Žmegač, 1990: 50-61 ; Čapo Žmegač, 1996: 179-196), Dunje Rihtman Auguštin (Rihtman Auguštin, 1984; Rihtman Auguštin 1989: 2683-2687), Vesne Konstantinović-Čulinović (Konstantinović-Čulinović 1972: 213-234; Konstantinović-Čulinović 1983: 151-171), Milovana Gavazzija (Gavazzi 1982: 89-102) i socijalnog antropologa Vere Stein Erlich (Stein Erlich 1971). Ovdje je dan samo manji izbor iz opsežne etnološke literature o obitelji.

selima zapadnog Srijema (Petrovci i Mikluševci u Vukovarsko-srijemskoj županiji), do današnjih dana nitko nije podrobno obradio. Donekle se toga problema dotaknuo Dušan Drljača istražujući seosku svakodnevnicu šezdesetih i sedamdesetih godina na području Mikluševaca i Petrovaca. Etnolozi, antropolozi, a u posljednje vrijeme i povjesničari, koriste metodu oralne povijesti u svojim istraživanjima³. Ova je metoda u Hrvatskoj znanstveno korištena od kraja 19. stoljeća kada je Antun Radić objavio svoju *Osnovu*. Na temelju ove metode, koristeći dostupnu literaturu i arhivske izvore u Hrvatskoj akademiji znanosti umjetnosti i Institutu za etnologiju i folkloristiku pokušao sam što je moguće vjernije prikazati svakodnevni život Rusina u selima Petrovci i Mikluševci te u naseljima gdje Rusini čine manjinu (Gunja, Piškorevcu, Rajevo Selo i Đurići). Intervjui su obavljeni 2011. i 2012. godine u nabrojenih šest naselja s trideset osoba.⁴ Od toga je s jedanaest kazivača razgovarano u Petrovcima, s dvanaest u Mikluševcima, s jednim u Rajevu Selu, s dvoje u Gunji, s jednim u Đurićima i s troje u Piškorevcima. Pitanja koja su kazivačima postavljana bila su temeljena na istraživanju koje je vodila Suzana Leček istražujući seljačke obitelji u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Leček 1999: 231-246; Leček 2000: 25-47; Leček 2001: 149-154; Leček 2003). Prvi dio pitanja se odnosio na obitelj i odnose unutar obitelji te na običaje prilikom rođenja djeteta, vjenčanja i

3) Usmena povijest, kao oblik povjesno-istraživačke prakse, može se definirati kao bilježenje, čuvanje i interpretacija povijesnih informacija utemljenih na osobnim iskustvima i mišljenjima govornika, tj. kao postupak smišljenog audio ili audio-vizualnog bilježenja osobnih događaja ili iskustava. (Vidi najbolje tekstove Grele 2006: 43-105; Hoffman, M.A., Hoffman, S. 2006: 275-297; Maze 2006: 237-272; Sharpless 2006: 19-43; Smith 2006: 411-425; Silverman 2006; White 2003: 33-54; White 2004: 621-635; Dukovski 2002: 155-162.; Portelli 2007: 147-158; What is Oral History. // History Matters : The U.S. Survey Course on the Web, 31. March 2006, dostupno na <http://historymatters.gmu.edu/mse/oral/what.html>.

4) Kazivači: Đ. H., r. 1924. g., Petrovci; M. N., r. 1935. g., Ruski Krstur (sada Petrovci); J. E., r. 1941. g., Petrovci; E. N., r. 1933. g., Petrovci; M. T., r. 1930. g., Petrovci; J. Č., r. 1931. g., Petrovci; I. J., r. E., r. 1929. g., Petrovci; O. P., r. 1940. g., Petrovci; J. M., r. 1963. g., Petrovci; N. H., r. 1965. g., Petrovci; T. R. r. 1971. g., Petrovci; A. B., r. K., r. 1962. g., Mikluševci (sada Osijek); E. H., r. 1936. g., Mikluševci; Z. Ž., r. 1967. g., Mikluševci; L. M., r. 1979. g., Vinhradov (Ukrajina), (sada Mikluševci); V. J., r. 1929. g., Mikluševci; A. J., r. B., r. 1932. g., Mikluševci; M. Lj., r. Š., r. 1924. g., Bačinci (sada Mikluševci); M. H., r. 1935. g., Mikluševci; H. H., r. 1937. g., Mikluševci; M. B., r. H., r. 1932. g., Mikluševci; A. Lj., r. 1935. g., Mikluševci; L. Lj., r. E., r. 1936. g., Bačinci (sada Mikluševci); A. H., r. K., r. 1929. g., Berkasovo (sada Rajevo Selo); M. L., r. R., r. 1922. g., Petrovci (sada Gunja); S. S., r. 1952. g., Gunja; E. N., r. 1920. g., Ruski Krstur (sada Đurići); P. S., r. 1928. g., Piškorevcu; S. H., r. M., r. 1927. g., Piškorevcu; V. H., r. 1927. g., Piškorevcu. Ovom se prilikom zahvaljujem i gospodinu Đuri Ljikaru koji mi je osigurao sagovornike u Mikluševcima, gospodinu Zvonku Kostelniku i Peri Kišu koji su mi osigurali sugovornike u Petrovcima, gospodinu Zvonimiru Hrubenju koji mi je osigurao sugovornike u Rajevu Selu, Gunji i Đurićima i gospodinu Mihajlu Pankoviću koji mi je osigurao sugovornike u Piškorevcima. Za nabavljenu literaturu se zahvaljujem gospodinu Đuri Ljikaru, gospodinu Gabrijelu Takaču, gospodinu Vinku Zidariću, gospodi Irini Papuga, gospodi Ireni Kolbas, gospodinu Miroslavu Keveždiju i gospodinu Đuri Vinaju. Za sugestije i primjedbe nakon pisanja teksta zahvaljujem se gospodi Ireni Kolbas iz Etnografskog muzeja u Zagrebu, dr. sc. Jakši Primorcu iz Hrvatske akademije znanosti umjetnosti, Odjela za etnologiju i gospodinu Đuri Ljikaru iz Mikluševaca.

smrti, a drugi na rad na zemlji, diobe zemlje, trgovinu, obrt, sluge... Svakom kazivaču postavljano je više pitanja s tim da su neki kazivači sami kazivali svoje životne priče bez postavljanja pitanja i potpitana⁵.

O doseljavanju i preseljavanju

Usprkos tome što je prošlo više od 250 godina od doseljavanja Rusina na područje južne Ugarske (današnje Vojvodine) postoji još uvijek tradicija o tome doseljavanju kod kazivača najstarije životne dobi. E. H. rođen 1936. godine u Mikluševcima govori o tradiciji koju je zapamtil po pričanju starijih: »...Mi smo iz Zaporozja odselili u podkarpatsku Ukrajinu. Bili smo tamo pravoslavci. Onda smo preseljeni u Mađarsku. Tamo smo preuzezeli grkokatoličku vjeru. Tako je od nas tražila Marija Terezija i zato nam je dala zemlju. Pod pritiskom jedan dio Rusina postali su Mađari. Sigurno su 60% Mađara zapravo Rusini. Daj narodu jesti, pa će biti što hoćeš...«

M. B. rođena 1932. iz Mikluševaca prisjeća se da je Hornjica (Gornja zemlja, sjeverna Ugarska, današnja Slovačka, op.a.) bila mjesto odakle su Rusini došli zbog neimaštine u Vojvodinu. O tome da je tamo u Gornjoj zemlji bilo loše

5) Pitanja koja su postavljana kazivačima bila su ova: struktura obitelji; zadruge i život u zadružama; kako su se dijelile zadruge (složene obitelji); privremene složene obitelji (mladi par koji će se uskoro odijeliti u vlastitu obitelj) i odijeljivanje; što su radile snahe; planiranje obiteljske strategije (što su radili stariji sinovi, što mlađi sinovi, što kćeri); koje su bile vremenske granice djetinjstva (da li 15 godina, kada su muški i ženske mogli obavljati sve seoske poslove); što je sve odlučivala glava obitelji (starješina); broj djece u obitelji i rađanje djece; da li je bilo pobačaja ili kontroliranja začeća u obitelji; prvi poslovi koje su djeca obavljala (pranje, hranjenje goveda, pilića, kuhanje, pasenje stoke); poduka muške/ženske djece poslovima; dječje igre); pravi poslovi; rad djece izvan vlastitog domaćinstva; školovanje u seoskoj obitelji; zanati; nepotpune obitelji (bez oca ili majke); odnos očevi-djeca; fizičko kažnjavanje djece; iskazivanje bliskosti između roditelja i djeteta (načini); odnos starije i mlađe braće; djetetova smrt; odnos staraca i djece; dječja zarada; druženje mladića i djevojaka (na koji način, na kojim mjestima); prosidba i vjenčanje, vrijeme stupanja u brak; proštenja; upoznavanje parova; prela; društveni život (kulturno-umjetnička društva u selu); izbor bračnog partnera (sloboda izbora ili ne); faktori koji su odlučivali o izboru bračnog partnera (imovina, potreba za radnikom i društvena mreža(obitelji koje su se bolje slagale); tko se nije ženio; miraz; udovice i ponovno udavanje; stari u seljačkoj obitelji; tko je bio autoritet u seljačkoj obitelji; izbor s kojim djetetom živjeti u starosti; što su radili starci; smrt aktivnog člana gospodarstva; bolesti od kojih se umiralo; smrt i običaji kod smrti; alkoholizam; emigracija i kolonizacija; crkveni običaji; politički pogledi u obitelji; korištenje slobodnog vremena; higijena; diobe zemlje prilikom naslijedivanja (ženske obitelji, obitelji s muškom i ženskom djecom i muške obitelji, odnos pri naslijedivanju starijih i mlađih sinova i isplaćivanje); oporuke i darovni ugovori; prodaja viška proizvoda sa zemlje; kupovina zemlje od zaradenog novca; radovi izvan vlastitog gospodarstva (kirjašenje, nadničarenje, težaci), kamo su sve odlazili seljaci na rad; kakve su sve oblike nadnica dobivali seljaci; sluge u kući; podjela muških i ženskih poslova; posudivanje novca od lihvara; za što se sve koristio novac; trgovine u selu; trgovina na daleko- razmjene proizvoda; s čime se sve trgovalo; da li se nosilo proizvode po kućama; lokalni obrtnici i obrt kao dodatna zarada; obližnji ciglane, rudnici, tvornice, kamenolomi i druga mjesta koja su zapošljavala lokalno stanovništvo; vino i prodaja vina te preprodavaci vina; sajmovi na selu i gradu; što se sijalo na zemlji; što se jelo; rad u šumi; stočarstvo; ovisnost o vremenu, što se događalo ako je žetva podbacila; rad nedjeljom; rad zimi; konoplja i odijevanje (cipele, odjeća, narodno ruho).

pamtilo se generacijama: »...Naša baka je rekla sestri da će ići u Šaris na Hornjicu služiti po kazni. To je bila naša domovina. I moj je sin jednom prilikom rekao u Slovačkoj kod Rusina kad je bio da su se vratili nakon 300 godina...«

Većina obitelji je u Petrovce i Mikluševce doselila iz Ruskog Krstura i Kucure. Doseљavanja u ta dva sela, kao što je spomenuto, započela su u prvoj polovici 19. stoljeća. U ostala sela u istočnoj Slavoniji, Rusini su dolazili krajem 19. ili početkom 20. stoljeća.

D. H. iz Petrovaca priča kako je otac njegove supruge u Petrovce doselio 1924. godine iz Ruskog Krstura. Kaže kako je u Ruskom Krsturu prodao jedno jutro zemlje, a kako je u Petrovcima za taj novac mogao u to vrijeme kupiti dva jutra. Tako je bilo i sa drugim seljacima. M. N. iz Petrovaca rođen je 1935. godine u Ruskom Krsturu. On se sjeća dana kada je stigao u Petrovce.

»U Krsturu je bilo 7000 Rusina. Tata je bio sluga kod Švabe. Bio je bačvar. Tata je prodao 2-3 jutra zemlje u Krsturu i mi smo 1940. došli 14. listopada na kirbaj u Petrovce.« Očito je dolazak u Petrovce značio za obitelj M. N.-a bolji život. Slična je sitacija bila i sa M. Lj. M. Lj. rođena Š. rodila se u Bačincima u Srijemu. »Godine 1928. doselili smo u Mikluševce. Otac je bio kolar, pa je tu radio. Bilo je u Mikluševcima puno posla.«

O tradiciji preseljavanja iz Bačke u Srijem prisjeća se M. B. rođena 1932. iz Mikluševaca. Razlog preseljenja bilo je, među ostalim, i dobivanje zaposlenja na imanju grofa Eltza: »...Rusini su došli preko Dunava. Prevozili su ih skelom. Tu je čekao vol koji ih je vozio na Grabovo na imanje grofa Eltza da rade. Grof je plaćao svake subote novce i tako su oni doselili...«

A.H. rođena K. iz Rajeva Sela, rođena u Berkasovu, veli kako su njezin svekar i njegov otac došli u Rajevo Selo oko 1902./1903. godine iz Bačke. Navodno su odmah kupili oko 40 jutara zemlje koja nije bila tako visoke kvalitete kao ona u Ruskom Krsturu.

Posebno je zanimljiva životna priča E. N. iz Đurića kod Račinovaca uz samu granicu sa Srbijom. On se sjeća kako je sa deset godina, 1930. godine, otišao iz rodnog Ruskog Krstura u Rajevo Selo.

»Išli smo pješice. Tjerali smo goveda ja i otac. Krenuli smo u nedjelju u 12 sati i u Rajevo Selo smo došli u srijedu u 12 sati. Išli smo i po noći i po danu. Samo smo jednu noć prenoćili u Petrovcima, a onda smo dalje nastavili za Rajevo Selo. Ondje smo radili zemlju u arendu. Stanovali smo kod Eslara. Ali, starom se nije svidalo, pa smo otišli u Brčko. I tamo smo imali krave i zemlju. Bili smo u Bosni sedam godina. Vlasnici zemlje na kojoj smo radili bili su iz Kerestura. Tata se pogodao na godinu. Pred Drugi rat smo se prebacili iz Bosne. Nije bilo tamo puno Rusina. Otišli smo u Đuriće. Tamo se tata bavio mlijekom, a ja zidarijom. Tek nakon Drugog rata sam sagradio kuću.«

P. S.⁶ iz Piškorevaca kod Đakova kazuje kako je njegov djed doselio u Piškorevce 1904. godine iz Ruskog Krstura.

»Dida je bio kod nekog Švabe čoban u Krsturu. Imao je devetero djece i jedno jutro zemlje (četiri sina i pet kćeri). Nakon dolaska u Piškorevce digao je kredit kod Mljekarske zadruge i kupio sve najpotrebnije. U Piškorevcima je do 1914. godine uspio zaraditi 18 jutara zemlje. Zemlja je bila obrasla u trnje i nisko raslinje, ali je on ubrzo sve iskrčio i pripremio za sjetvu.«

Iz iskaza je vidljivo kako su razlozi doseljenja bili prenapučenost, nedostatak zemlje i nemogućnost zarade u Bačkoj. Migracije su očito bile učestale zbog boljih uvjeta života u zapadnom Srijemu i Slavoniji. Evidentno su u preseljavanju pomagale i rodbinske i susjedske veze te bi rođaci i prijatelji »vukli« obitelji i znance u novi kraj gdje je bilo lakše zaraditi, gdje je postojala mogućnost kupovine većih količina zemlje po nižoj cijeni i gdje naselja nisu bila prenapučena.

O odnosima u obitelji i brojnosti obitelji

Rusinske obitelji između dva svjetska rata često su, prema iskazima kazivača, bile mnogobrojnije od obitelji njihovih susjeda Hrvata. Dakako, te obitelji nisu više bile toliko mnogobrojne kao obitelji prvih doseljenika u 19. stoljeću. Međutim, za Rusine, kao i za ostale etničke grupe u tadašnjem Srijemu i istočnoj Slavoniji vrijedilo je pravilo da se na čelu proširene obitelji nalazi kućegospodar (*gazda, rus.*)⁷ koji je, kako piše Jasna Čapo Žmegač, vodio računa o svim članovima proširene obitelji, dok je njegova žena vodila nadzor nad ženskim članovima. Kućegospodar imao je brojne, uglavnom organizacijsko-upravljačke dužnosti koje su se ticale muškaraca i raspodjele poslova. Brinuo se o prodaji viškova, kupnji za kuću potrebnih stvari, odlazio je na sajmove i predstavljao kuću na seoskim zborovima i pred svjetovnim i crkvenim vlastima. Kućegospodar je zbog svoje funkcije imao najbolji ležaj, za stolom je sjedio na istaknutom mjestu, on je počinjao prvi jesti i piti, dobivao je najčešće i najbolje jelo, primao je goste, a obnašao je ceremonijalne dužnosti u vrijeme blagdana (Čapo Žmegač et al. 1998: 262). Žene su bile uključene u sve poslove, ali one uglavnom nisu imale pravo odlučivati.⁸ Bez obzira na ženinu starost ona je u

6) O djedu P. S. i njegovu doseljavanju u Piškorevce vidi i u: Ljikar, *Neka se ne zaboravi*, 72.

7) Kao primjer kućegospodara u jednoj hrvatskoj obitelji navodim Ilije Gašparovića iz Štitara. M. Vodopija koji je istraživao ovu zadrugu piše kako je Ilija imao potpuni autoritet u odnosu na druge članove obitelji. »Njegov apsolutni autoritet u odnosu na ostale zadrugare nije, međutim, bio puki 'L'etat c'est moi' niti rezultat nekih posebnih okolnosti ili tradicije. To je bila aristokracija u etimološkom smislu te riječi (vladavina najboljih). Niti jedan od mojih sugovornika nije imao prigovora na njega.« (IEF, M. Vodopija, *Dvije posljednje štitarske zadruge*, rkp. 1202/1986, 15).

8) Kako žene nisu bile ni na koji način pošteđene teških fizičkih poslova vidljivo je u šokačkoj štitarskoj zadruzi Adami (Gašparovići). Tako su oranje, drljanje, sijanje pšenice, košnju, žetu (vezanje u

patrijarhalnom društvu, kakvo je rusinsko društvo u prvoj polovici dvadesetog stoljeća uglavnom bilo, imala relativno loš položaj u zajednici, pa je i kao majka i baka imala prilično nizak rang (Stein-Erlich 1971:71). Na čelu ženskog dijela obitelji nalazila se gazdarica, kućegospodarica. Kućegospodarica je obično bivala najstarija žena u obitelji (uglavnom kućegospodareva supruga). U najlošijoj poziciji su bile mlade snahe koje su dolazile u kuću koje su npr. u okolini Županje morale ljubiti ruku svekru i djeveru (Stein-Erlich 1971: 211). Mlade snahe su obavljale pomoćne poslove kao što su metenje, donošenje vode, posluživanje kod stola. Brinule su se i o higijeni i o izgledu svekra i djevera. Dakle, i rusinska je obitelj najčešće bila virilokalna, što bi značilo da su muškarci i nakon ženidbe ostajali u roditeljskoj kući (barem dok se ne ostvare uvjeti da se odijele), a žene samo do udaje. Primjeri uksorilokalnoga stanovanja, odnosno prelaska muškarca u ženinu kuću, mnogo su rjeđi i predstavljaju iznimke, a ne pravilo. Dakako, u razdoblju između dva rata bilo je i primjera gdje su se muškarci priženili u ženinu kuću. Žene su u Slavoniji i Srijemu vrlo često, kako piše Jasna Čapo Žmegač svoju samosvijest fundirale na mirazu i naslijedu, pa su time i u navedenom razdoblju ponekad promućurnije od muškaraca te su postigle ravnopravnost u kući, a ponekad i superiornost (Čapo Žmegač et al 1998: 257).

O položaju kućegospodara u rusinskoj obitelji progovaraju i moji kazivači.
»To vam je kao direktor u poduzeću«, kazuje P. S.

P. S. kaže kako su Šokci (Hrvati) u Piškorevcima imali zadruge u kojima ih je bilo i po šezdeset skupa. Proširene su se obitelji kod Rusina očuvale sve do Prvog svjetskog rata.⁹ Kao primjer Dušan Drljača navodi proširenu obitelj od dvadeset članova u selu Bikić u kojoj je otac živio sa četiri oženjena sina tako da je obitelj brojila čak dvadeset članova (Drljača 1971a: 76). Nakon Prvog svjetskog rata Rusini su živjeli u manjim zajednicama od prijeratnih proširenih obitelji. Tako su kod Đ. H. iz Petrovaca skupa živjeli djed, baka, otac i mati, a do 1926. i tri očeva brata. Djed je 1926. godine sve podijelio na četiri dijela, a otac Đ. H. je ostao živjeti u kući. Jednom su stricu baka i djed kupili kuću, drugi je otišao kod starca (dakle kod punca), a treći je otišao u Šid. Djed je

snopove), održavanje goveda, konja, ovaca, pčela i obrezivanje vinograda obavljali muškarci, a sijanje kukuruza, žetu kukuruzovine (žanju), mužnju goveda i održavanje bašće žene. Svi zajedno su okopavali, brali kukuruz i održavali vinograd, a u mobu su zvali oko dubrenja i žetve. (IEF, rkp. 1202/1986, M. Vodopija, *Dvije posljednje štitarske zadruge*, 13).

9) Hrvati su bili isto tako u zadrugama i u njima su se ponegdje održali i znatno duže od Rusina. Kao primjer donosim zadrugu Veliki Đureni u Štitaru kojima je pravo prezime Vincetić. »Zadruga je 1973. brojila 12 članova u tri generacije (četiri brata, žene trojice od njih, sin i snaha najmlađeg brata i njihova djeca). Radi se o neozadruzi. To znači da se ne radi o ostatku nekadašnje zadruge, nego o nekadašnjoj individualnoj obitelji koja je prerasla u veću zajednicu. « (IEF, rkp. 1202/1986, M. Vodopija, *Dvije posljednje štitarske zadruge*, 3).

imao oko 50 jutara zemlje, pa mu nije bio problem sve podijeliti na četiri dijela. Kao razlog odlaska očeve braće Đ. H. navodi činjenicu da su odnosi između babe i snaha bili loši. Iako su otac i majka najviše radili na njivi, kućegospodar bio je i dalje djed, a prema sjećanju Đ. H., boravio je stalno u vinogradu koji je bio velik oko 400 hvati.

»*Tata je radio poljoprivredu, a djeda se slušalo jer je bio najstariji. Baka je bila gazdarica – kuvarica*«, kako veli Đ. H.

J. E. iz Petrovaca prisjeća se tragedije svoje obitelji u kojoj je poginuo u ratu njegov otac, kućegospodar. Njegov je otac nestao u ratu 1942. godine kao domobran u Bosni.

»*Mama je ostala udovica i nije se ponovo udavala.*«

J. Č. kaže kako je bilo uobičajeno da se nitko iz obitelji ne odvaja dok kućegospodar (otac) ne sagradi svakome kuću. Stariji sinovi su dobivali kuće, a najmlađi je trebao ostati s majkom i ocem. V. J. iz Mikluševaca rodio se u zajednici u kojoj su živjeli baka, djed, mama i tata te je imao još dvije sestre i brata. Djed je imao sveukupno osmero djece, ali ih je šestero umrlo još u najmlađoj dobi. Očeva sestra je umrla s trideset godina, a otac se nesretnim slučajem utopio 1942. godine. Kad je djed umro, nakon Drugog svjetskog rata, kućegospodarica je postala majka, budući da je baka bila polupismena. Ipak, sve račune je vodio V. J., a majka je držala samo novčanik. Da je majka kućegospodarica nije rijedak slučaj. Tako je bilo i kod M. H. iz Mikluševaca čijeg su oca ubili partizani. Nakon njegove smrti majka je sve četvero djece rasporedila na poslove. Posebno veliku zajednicu predstavljala je porodica M. B. rođene H..

»*Rodila sam se u velikoj obitelji. Pet sinova koji su svi živjeli zajedno godinama i koji su skupa imali petnaestero djece (sedam ženskih i osam muških). Djed je poginuo na Karpatima 1918. godine u Prvom svjetskom ratu, pa je baka ostala udovica s pet sinova. Kasnije se proširena zajednica raspala. Najmlađi sin je ostao s bakom. Baka je još dok smo svi bili skupa svakom sinu kada se ženio dala po šest jutara zemlje, a sa deset jutara koje je sebi zadržala hranila je čitavu obitelj. Nisu se htjeli razići zato što ih je baka hranila, a svatko je sebi stavljao novac u džep.*«

Tako je baka u ovoj velikoj obitelji bila kućegospodar. P. S. se prisjeća kako je djed bio kućegospodar.

»*Dida nam je naređivao da krave dojimo i da radimo i ženske poslove. Radili smo kako je dida rekao.*«

O modernim odnosima u obitelji govori S. H.. Kod nje su otac i majka imali ravnopravan odnos.

»*Tata je bio dobar, a mama je vodila domaćinstvo i davala je prijedloge. Tata je prihvaćao to što je mama predložila.*«

Iz iskaza je vidljivo kako su u kućegospodari najčešće bili najstariji muški članovi obitelji, ili mlađi muški članovi kojima su njihovi očevi prepustili ulogu kućegospodara. Uslijed tragičnih događaja ili bolesti, muškarce su mogli zamijeniti žene koje su postajale kućegospodarice. Iako su takvi slučajevi bili rijetki, Rusini su jednako poštivali i kućegospodarice kao i kućegospodare.

O rađanju djece i odnosu djece i roditelja o školovanju i o dječjim poslovima

Žene su početkom dvadesetog stoljeća, kako piše Jasna Čapo Žmegač, rađale stojeći, klečeći, čučeći, sjedeći između dvaju stolaca ili ležeći, većinom uz pomoć starije suseljanke (babice), ali i same. Vrlo rijetko je samom porodu prisustvovao djetetov otac. Rodilju poslije poroda posjećuje kuma i druge žene, noseći joj hranu (Čapo Žmegač et al. 1998: 153-154). Obred krštenja obavlja se odmah sljedeći dan, a ime djetetu određuju roditelji. Ime se daje po svecu, ukoliko se dijete rodilo na praznik. Kumovi su obično bili muž i žena. Isti su kumovi za svu djecu u obitelji, što kod Srba nije običaj. Rijetki su slučajevi da Rusini za kumove imaju pripadnike druge nacije (Drljača 1971a: 77; Drljača 1973: 67).

O rađanju djece i prvoj godini krajem 19. stoljeća kod Šokaca u okolici Županje piše Šimo Varnica: »Trefi se dosta put da žena rodi mrtvo dite, a zašto rodi mrtvo to neće ni jedna da kaže. Ja baš nisam ništa činila ni radila, pa sam eto ope mrtvo rodila. Naše šokice žene svaka svoje dite doji, tj. ni je nijedna žena tuđe dite odojila. Koja je žena samica a ima dite pri sisi, kad ide u polje na posao, onda ponese sa sobom kolipku i dite, kad se dite razjauče, onda ga malo zabavi, dade mu sise, uspava ga i opet radi; koja je mogućnija (bogatija) ta sebi najde kaku curu koja joj zabavlja dite, tu curu zovemo dadilja.«¹⁰

O rađanju djece, djetinjstvu i dječjim smrtima govore i rusinski kazivači. Prilikom rođenja muškog djeteta Rusini su imali običaj reći: »Evo ci ocec išće jeden kočijaš.« (Evo ti tata, još jedan kočijaš.) Prema iskazima kazivača ne možemo zaključiti da su Rusini u prvoj polovici dvadesetog stoljeća manje cijenili žensku djecu što je karakteristično za patrijarhalne sredine. Đ. H. iz Petrovaca se prisjeća kako je u selu dvadesetih godina dvadesetog stoljeća postojala babica. Babice Frnce prisjeća se P. S. iz Piškorevaca. Ipak, unatoč tome što je u selu postojala babica, dječje smrti bile su uobičajene.

Neku su djecu majke abortirale. O tome je iskaze dobila Vera Stein-Erlich. Iskaz iz Županje svjedoči o takvom postupku: »To žene rade s kojekakvim ‘babama’ koje taj posao ‘umiju’. Abortusi se vrše, ali javnost za to ne zna, ili se pomno krije. Protiv regulacije poroda djeluju: muž se uvijek opire vršenju

10) HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898. Gradište kod Županje*, 82-83.

abortusa, a onda i neznanje a također mnogo i crkveni utjecaj po kojem se to smatra grijehom. Crkva suzbija ‘bijelu kugu’; protiv nje govori se u crkvama, a zatim su i mnoge žene stradale od nje, jer su pobačaje vršile većinom neiskusne žene bez potrebne spreme i uvijek na primitivan način. Često dolazi do sepse i raznih teških unutarnjih oboljenja i katastrofa. To se po selu samo šapuće, ali od vlasti se pomno krije.« (Stein-Erlich 1971: 273). Na području Slavonije početkom dvadesetog stoljeća bila je prisutna bijela kuga. To je, kao što sam već napomenuo, bilo karakteristično za Hrvatice. Naime, prema iskazima kazivača Hrvatice-Šokice nisu željele rađati mnogo djece. P. S. iz Piškorevaca se prisjeća kako su Šokci uvijek imali manje djece od Rusina i Slovaka.¹¹ Razlog tome, kako sam govori, leži u tome što su šokačke obitelji željele sačuvati zemlju bez dijeljenja. Najveća je nesreća bila ukoliko bi im to jedino dijete umrlo.¹² U županjskom kraju Nada Sremec je pribilježila iskaze Hrvatica: »Grij je, kažu, (misli se na pobačaj) a zar ni grij rodit desetero pa ni za jedno kruva nemaš, već gledaš kako rastu za lopove i propalice... Nisam ja nerazumna, koja neće narodit dice, pa posle kako im Bog da. Već sam ja mater prava mater.« (Čapo Žmegač et al 1998: 267).

Žene su abortuse radile guščjim perima, iglama za pletenje, korijenjem sljeza, vretenima, čajevima od vrbove kore, parenjem, masiranjem i sličnim. Ana Juhas kazuje kako su žene iglama radile abortuse i kako su u nehigijenskim uvjetima znale dobiti otrovanje i umrijeti.

»*Žene su ubijale decu kada su muški odlazili od kuće ili u rat, a one su ostale trudne.*«

Djeca su znala umirati odmah nakon poroda i nakon Drugog svjetskog rata. S. H., rođena M. iz Piškorevaca kazuje kako su mala djeca često umirala.

»*Stari su ljudi govorili kao da se crije razbio kada bi umrlo neko dijete.*«

Tako M. T. kaže kako mu je dijete umrlo sa tri ili četiri dana od tetanusa.

»*Makaze kojima je babica presekla pupkovinu bile su za vunu.*«

D. H. se prisjeća:

»*Ja sam imao sestru blizanku. Bilje lepa, a ja bio krcov (slabašan, nerazvijen, op.a.). Ona je umrla sa godinu. Zabolila je glava, dobila temperaturu. Onda su babe lečile. Ima sveta voda i donese se kući. Kad zaboli glava, ureko je*

11) Zanimljiv je iskaz koji je dobila Vera Stein-Erlich iz kotara Valpovo: »Seljaci ne osuđuju neplodne žene. Dapače, ako obudove takve se žene brzo udaju, jer seljak treba ženu i radnu snagu – a pri tom se ne treba bojati da će imati djece. Imanje će ostati na okupu.« (Stein-Erlich 1971: 282).

12) Šimo Varnica o broju djece kod Šokaca piše: »Jako je malo svita koji voli što ima dice. Danas svatko kaže blago nomu tko ji nema. Baš koji čovik i žena nemaju svojega nikog a imadu veliki imetak a još su sami nji dvoj u kući, te nikog te nikog možu čuti da kažu da bi volili da imadu dice, osobito kad udaru s kimgod u razgovor kako će njivo dobro, kako će njiov imetak dopas komulik kakoli, onda kažu da bi volili da imadu svoju omladinu.« (HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898.*, Gradište kod Županje, 80-81).

neko. Tako je kod nas došla neka žena. Ona je rekla kako je sestra lepa, a nije dobro reći kako si lepo dete, već treba pljunuti na njega i reći gad jedan. Ta ženska koja ju je urekla bila je povraćena. Prvo ju je mama odbila od cice, a onda ju je vratila. Koga bi ona urekla, on bi umro.«

Djeca su umirala i u kasnijoj dobi. Smrt djece u kasnijoj dobi bila je težak udarac za roditelje. Tako je polusestra A. Lj. iz Mikluševaca umrla sa 16 godina od tifusa. A. Lj. priča kako je on s njom spavao, ali kako nije dobio tifus. P. S. iz Piškorevaca imao je brata Šimuna koji je umro od sklopca – dječje bolesti (radilo se o dječjoj bolesti kod koje su usta kod djeteta poplavila, dijete se ukočilo i samo je mali broj bolesnih preživio, op.a.). Majka je nakon toga obukla crninu i nije ju nikako skidala do smrti. Veli da su djeca znala umirati i od loše vode. A. H. iz Rajeva Sela izgubila je vlastito dijete nesretnim slučajem.

»Umirala su djeca od šarlaha, ali moje je bilo zdravo, a umrlo je s dvije godine i dva mjeseca. Pofurila ga je baka s vrućom vodom. Išli smo doktoru u Brčko i doktor je dao krivu injekciju (penicilin), pa je dijete umrlo. Nisam ni rekla ni pomislila da joj predbacim (baki, op.a.). Predbacivao bi joj svekar kada bi se posvadali. Bilo mi je jako teško jer sam imala dvije curice, a on je bio dečko.«

Malena djeca su se uglavnom hranila majčinim mlijekom. Međutim, u Petrovcima, kako govori J. Č., ukoliko neka žena nije imala mlijeka vodila je dijete »Ciganki babi Dragi iz Starih Jankovaca koja je dojila djecu«.

U Petrovcima, kako tvrdi Đ. H., rusinska i srpska djeca nisu se zajedno igrala.

»Jedna Srpskinja je dolazila do nas i igrala se s nama, ali to nije bilo uobičajeno.«

Srijemski i slavonski Rusini uglavnom su školovali svoju djecu. Uz školu većina djece obavljala je i lakše ili teže fizičke poslove. Škole su u ova dva sela s rusinskom većinom u Hrvatskoj postojale već od 19. stoljeća. Za razliku od nekih drugih vjerskih i etničkih skupina ovdje nije bilo razlika u školovanju između ženske i muške djece (Drljača 1971a: 75).¹³ Šimo Varnica piše o dječjem radu i školovanju djece Hrvata krajem 19. stoljeća: »Muška dica idu u službu od devet ili deset godina koja su sirotinja i to idu pa kod drugog čuvaju marvu, a niki otac i mati dadu svojega sina na zanat ili u škole, ženska dica ne idu u službu, nego ima i ženski koje idu u škole, tj. u gimnazije itd.«¹⁴

13) Stevan Brakus koji piše o običajima Srba iz Trpinje krajem 19. stoljeća zapisao je: »Ljudi daju dosta nerado djecu u školu; žensku djecu ostavljaju često kod kuće, da pomognu (kao što oni kažu) materi kod kuće, ili da čuvaju mlađu braću i sestre. Još i danas ima mnogo ljudi koji ne znaju čitati, ni pisati; to su većinom stariji ljudi, dok noviji naraštaji su većinom vješti čitanju i pisanju.« (HAZU, SZ 70, Odsjek za etnologiju, Stevan Brakus, *Trpinja*, s.a., 8.)

14) HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898. Gradište kod Županje*, 85.

Isto je važilo i za Rusine. O tome svjedoče iskazi informatora. Đ. H. se prisjeća kako su djeca završila pet razreda osnovne škole i potom odlazila na njivu s roditeljima. A. Lj. opisuje kako je izgledalo njegovo školovanje:

»*Išli smo u školu od devet sati. Prvo si morao svinje oterati na pašu, pa u školu, a posle podne smo od dva sata terali krave na pašu i od četiri opet škola. Onda su nas bile pune škole, a ne kao sada...«*

M. T. veli kako su mlađa godišta pred Drugi svjetski rat išla i u šesti razred (tzv. opetovnicu). H. H. iz Mikluševaca prisjeća se kako su je roditelji tjerali da ide u školu.

»*Mama mi je rekla ajde na njivu da vidiš kako je to teško, pa ćeš onda radije u školu. Ali ja nisam tela u školu, radije sam bila na njivi.«*

Režim u školi opisuje P. S. iz Piškorevaca:

»*Završio sam četiri razreda za stare Jugoslavije. Kad je učiteljica ušla morali smo reći Hvaljen Isus! Trebali smo moliti Oče naš, a onda je nastava počinjala. Učiteljica nas je tukla po turu ili smo dobivali packe, a znala nas je slati u čošak. Kad je nastava završila izašli bi iz škole. Svaka se ulica postrojila na dvorištu i onda smo uredno išli doma.«*

A. J. iz Mikluševaca kazuje kako je za vrijeme rata u Ruskom Krsturu pohađala gimnaziju.

»*U vreme kada se linija povlačila mi smo morali u Bačku. (događa se u vrijeme probijanja Srijemskog fronta kada je oko 300 Mikluševčana bilo u izbjeglištu u današnjem Kruščiću, selu nedaleko od Ruskog Krstura, op.a.). Sa nama je bio učitelj Joakim Kostelnik iz Mikluševaca. On nas je većinu upisao u gimnaziju u Ruskom Krsturu. Za dva meseca gimnazije mi smo dobili svedodžbe za dva razreda. Mi školarci smo ostali (ostali su samo tri mjeseca, do 12. travnja 1945. godine kada je probijen Srijemski front, op.a.) u Vojvodini i onde sam završila šest razreda gimnazije. Posle nisu imali meni da plate, pa sam ostala u selu. A oni koji su imali išli su dalje u Novi Sad, Sremsku Mitrovicu, Beograd. Muški su išli u obućarske škole i u Borovo i Apatin.«*

Đ. H. veli kako su samo dvojica od njegova godišta (1924.) išla u gimnaziju u Vukovar, a jedan je išao u Ilok u Poljoprivrednu školu. Oni su ondje morali biti na stanu kao podstanari. A. Lj. iz Mikluševaca se prisjeća kako su se njegova braća školovala. Jedan se brat školovao u Poljoprivrednoj školi u Požegi, drugi u Šidu za krojača, a treći u Čakovcima za kovača. S. H. iz Piškorevaca kaže kako je njezin otac bio kovač i kako je putovao po pustarama. Tako se S. H. školovala na nekoliko mjesta.

»*Prva četiri razreda završila sam u Piškorevcima, potom sam se školovala u Čepinu, pa u Vuki na pustari. Tata je bio jako vrijedan pa nas je sve školovao.«*

S. H. je uz njegovu pomoć završila Učiteljsku školu u Osijeku. Stanovala

je kod grkokatoličkih sestara u Osijeku. Dok je stanovaла u Čepinu odlazila je u Osijek s mlijekarom i on ju je ostavio u gradu u školi, a kasnije se vraćala vlakom. J. Č. je išao u gimnaziju u Ruski Krstur, a nakon toga je pohađao i muzičku školu u Varaždinu. Iz iskaza je vidljivo koliko je zapravo malo ljudi ozbiljno shvaćalo školovanje. Rusinima je očito bilo stalo da se djeca školuju, ali samo do određene mjere. Dakle, nije bilo potrebno da se školuju više od četvrtog (eventualno petog ili šestog) razreda. Njihovo daljnje školovanje ovisilo je o finansijskim prilikama u obitelji i brojnosti obitelji. Ukoliko je obitelj bila brojna postojala je mogućnost da zbog nedostatka materijalnih sredstava i nadareni učenici ne nastavljuju školu. S druge strane, ukoliko je obitelj bila malobrojna, postojala je potreba za radnom snagom na imanju, pa je svaki daljnji odlazak u školu (pogotovo u neko dalje mjesto) ponajčešće bio nezamisliv. Oni koji nisu imali zemlju zalaгali su se da njihova djeca nastave školovanje u nekoj strukovnoј školi ili da izuče za šegerta jer im je to garantiralo daljnju egzistenciju. Eklatantni su primjeri poput S. H. koja je završila višu učiteljsku i bila učiteljica što je i danas vidljivo u njezinom načinu života koji se značajno razlikuje od iskaza mojih preostalih informatora.

Djeca su usprkos polaženju škole morala raditi, a radne su se obaveze povećale nakon prestanka polaženja škole. Kod djevojčica je *baršonj* (crna vrpca s kojom su djevojke vezivale kosu), kojim se vezivala kosa od dvanaeste godine, bio znak određene zrelosti i spremnosti za napornije i odgovornije poslove (Drljača 1971 a: 77). Dječaci su te poslove morali obavljati i ranije. E. N. se prisjeća kako nije trebao prije 10 ili 11 godine ići na rad. Kako su imali malo zemlje E. N. je išao u nadnicu drugima kopati. I. J. rođena E. govori kako je počela kopati od drugog razreda.

»*Deda mi je pomagao. Ti idi napred, a ja ču ti pomoći. Malo po malo, a ako ne naučiš, nećeš se moći udati, govorio je deda.*«

A. H., rođena K. prisjeća se kako je morala raditi od 13. godine.

»*Iza škole sam počela okopavati vinograd, kosila sam djetelinu, grahoricu i sve sam radila sa djedom.*«

S. H. rođena M., čiji je otac radio u pustarama kao kovač, išla je još od najranije dobi čuvati konja. V. J. iz Mikluševaca čuvao je krave od svoje desete godine, a kada mu je bilo 13 godina izgubio je oca. Poslije toga događaja, uslijed nedostatka radne snage, V. J. je trebao još više raditi nego li je to bilo uobičajeno.

»*Nakon toga (očeve smrti, op.a.), trebao sam orati i drljati s konjima.*«

M. L., rođena R. u Petrovcima, sada u Gunji, prisjeća se kako od trećeg razreda išla pljevitи žito i kukuruze kopati. Bilo je i onih koji nisu trebali naporno raditi. Takav je bio J. E.. On je kao dijete »*oboleo na srce i od tada je bio pošteđen bilo kakvih radova*«. Oni koji su imali malo zemlje znali su se

baviti i drugim poslovima. Tako je M. T., čiji je otac bio štriker, štrikao od svoje 13. godine dnevno i po dva ili tri para čarapa. J. Č. počeo je od osme godine učiti ovaj instrument, da bi već od desete svirao po prelima i tako zarađivao. M. Lj. nije morala raditi na zemlji koje nisu mnogo imali. Naime, njezin je otac bio kolar u Mikluševcima, pa je M. Lj. zajedno s majkom šila.

»Ja sam sama vidila kako treba, pa sam tako naučila...«

I oni koji su imali puno zemlje, a čije su obitelji imale mnogo članova, kao što je bio slučaj u obitelji M. B., bili su pošteđeni teškog i napornog rada na zemlji. M. B. rođena H. iz Mikluševaca tako govori:

»Kad smo imale pet godina prvo smo šivali ručno, nosili smo košulje. Krpali smo sve sami.«

Neki su bili i zaposleni kao dadilje. M. L. rođena R. iz Petrovaca nakon završene osnovne škole (četiri razreda) išla je čuvati u Vukovar dijete.

»Išla sam čuvati maloga kod Srba koji su imali krečanu u Vukovaru. Kod njih sam radila četiri godine. Tamo me je gazdarica naučila peći, plesti i tkati. Dobivala sam plaću, a sve sam novce davala mami. Isto tako je moja sestra služila. Ona je radila u kiosku i namjestila mi je posao.«

Tako je do šesnaeste godine M. L. bila pošteđena fizičkih poslova. Od šesnaeste godine M. je kao i ostale djevojke u selu morala ići raditi u polje.

»Išla sam kopati u pustare u nadnicu kukuruz.«

M. N. iz Petrovaca bio je također predviđen za neki lakši posao. Njegovom bratu je otac namijenio da ostane na zemlji, a M-a je otac želio poslati na neki zanat pa ga je odveo kod šnajdera. Međutim, M. N. je imao sreće, pa je radio kao pisar u općini, a kasnije kao poštari u Petrovcima.

Vidljivo je dakle, da su poslovi koje su obavljala djeca i mladići i djevojke bili uistinu raznoliki i da su ponajviše ovisili o obiteljskoj i finansijskoj situaciji. Siromašniji su išli raditi u nadnicu, oni koji nisu imali uopće zemlje i pre malo zemlje orijentirali su se na poslove drugoga tipa (poput nekih zanata), a oni koji su izgubili nekoga važnog člana obitelji (obično oca i hranitelja) morali su obavljati znatno teže i zahtjevnije poslove od ostalih.

Odnos prema djeci u rusinskoj obitelji nije bio ništa liberalniji od odnosa u ostalim slavonskim i srijemskim obiteljima. Stav prema batinama, kako je utvrdila Vera Stein-Erlich, u svim bivšim jugoslavenskim sredinama, u međuratnom i poratnom razdoblju nije bio negativan (Stein-Erlich 1971: 54). Roditelji su svoju djecu uglavnom odgajali koristeći tu surovu metodu. Mladi su raznoliko reagirali na autoritet starijih. Neki su bespogovorno slušali, drugi su pružali otpor bez težih konflikata, a treći su ulazili u teške konflikte i na kraju ostavljali svoje roditelje. Jedan iskaz koji je Vera Stein Erlich dobila u đakovačkom kraju jasno govori o tome odnosu prema roditeljima: »Posve

prirodno: Ako su mlađi, sinovi primaju zahtjeve i zabrane roditelja bez protesta, a stariji često protestiraju ili jednostavno ne slušaju. Oslete nema. To je ostalo uviјek isto i jednako kao i prije.« (Stein-Erlach 1971: 66). Ipak, sve je ponajviše ovisilo o individualnim pogledima na život i svijet članova obitelji u kojima su kazivači rasli. Odnos prema dječacima uglavnom je bio grublji, budući da su oni trebali postati jednog dana hranitelji svojih obitelji, dok je odnos prema djevojčicama bio nježniji. Iz iskaza je vidljivo da su majke ponajčešće vodile računa o svojoj djeci, a da su očevi bili prezauzeti poslom. Tako Đ. H. govori o svojem odnosu prema ocu i majci:

»Ja sam ocu govorio Vi i on me nikada nije tukao. Od mame sam dobivao batine.«

V. J. prisjeća se kako ga je »bolelo dupe da nije mogao sesti od batina koje dobivao od mame«, a P. S. i M. B. kazuje kako djeca nikada nisu jela za stolom.

Iz svih je iskaza vidljivo koliko je odgoj bio nekada stroži i koliko su malo djeca (ali i mladići i djevojke) utjecala na obiteljske odluke (o općim stvarima i o stvarima koje su se ticale njih osobno). To je još vidljivije u činjenici koju spominjem kasnije u tekstu, a koja se ticala rušenja običaja i tradicija u vezi s miješanim brakovima koji su u tome razdoblju relativno neuobičajeni.

Druženje mlađih, prošnja i vjenčanja

Nauobičajeniji tradicionalni oblik druženja mlađih prije vjenčanja bio je u prelima. Prela su bila na početku dvadesetog stoljeća vrhunac društvenog života mlađih ljudi i njihova najbolja prilika da nađu sebi životnog druga. Kirbaji, sajmovi, druženja u školskim klupama i mobe bile su stoga unekoliko sekundaran oblik društvenog života mlađih u Slavoniji i Srijemu. Prela su dakle bila jedan od najznačajnijih faktora u društvenom uređenju i življenu sela. Prela kao običaj nisu karakteristična samo za Rusine već i za sve ostale etničke zajednice u istočnoj Hrvatskoj.¹⁵ Prela su se održavala uvečer, u jesenjim danima, do kasno u noć. Prela su se ranije održavala radi određenih poslova. Na prelima se prela pređa, posebno u vrijeme kada je kod Rusina bila u običaju izrada odjeće od domaćih sirovina. Tijekom zime je trebalo pripremiti određene količine pređe za tkanje i izradu haljinu i ostalih predmeta od tkanine koji su potrebni u kući. To se lakše obavljalo na prelima, u društvu. *Pradki*,

15) Skupina mlađih etnologa krajem sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća obilazili su sela u okolini Vukovara i donijeli su zaključak: »U selima koja smo obišli posijela ili prela (posila) više se ne održavaju. U svim selima održavala su se do II. svjetskog rata, osim Tovarnika gdje su se održavala do pred 5-6 godina, ali u manjem obimu. Opadanje interesa za posila počelo je pojmom televizije. I u Tompojevcima još su se donekle održala posle rata, ali pojmom televizije sasvim je prekinuto održavanje posila.« (HAZU, Odsjek za etnologiju, NZ 143 e, *Mladi istraživači: Etnografska građa: osnovni podaci, Podaci o stanovništvu i porodičnom životu u ispitivanim selima*, 1979, 4).

kako Rusini zovu prela, održavali su se posebno za udate žene, a posebno za djevojke. Jedna od udatih starijih žena priređivala je prelo u svojoj kući, a sudionice prela su joj donosile svoje preslice i kudjelju za obradu. Prelje su bile čašćene različitim voćem i sličnim poslasticama. Djevojke su se okupljale u iznajmljenoj kući.¹⁶ Uz njih su se skupljali i mladići. Omladina se okupljala u grupama prema uzrastu. Na prelima je uglavnom kružila ista grupa prijatelja. U Mikluševcima su prela započinjala nakon kirbaja u Bačincima 31. listopada. Mladići su plaćali polovicu najma odmah, a drugu polovicu kasnije, a djevojke su osiguravale petrolej za svjetlo. Ta je kuća, kako navodi Ljiljana Radulovački, najčešće bila iznajmljena od neke udovice. Momci i djevojke su se na prelima zabavljali na različite načine. Neki su se maskirali i igrali maškara obilazeći kuće u kojima se obavljala svinjokolja. Momci su se maskirali u ženske likove i obrnuto. Darove koje bi dobili obilazeći kuće dijelili su među sobom na prelima (Radulovački 2010: 28-29).

Đ. H. iz Petrovaca prisjeća se kako je kada je izašao iz škole (dakle završio školovanje, op.a.) odlazio u prela. U prelima je postojala mogućnost upoznavanja djevojaka. Đ. H. ističe kako su samo ista godišta išla u prelo. (Kasnijih godina, ukoliko je bilo manje jednog godišta u selu, u prelo su odlazila i dva-tri godišta skupa). Đ. H. kazuje kako se na prelo išlo od 1. studenog do uskrsnog posta.

»Platili smo jednu sobu oko 100 dinara za par mjeseci. U sobi su okolo bile klupe. Ženske su plele, a mi smo kartali. Tako sam upoznao i suprugu. Ona je imala petnaest, a ja sedamnaest. Na prelu smo bili dva godišta zajedno. Nije onda bilo da ideš po selu sa švalerkom. Samo smo se navečer sastajali.«

Ipak, kako veli H. H. iz Mikluševca, nju je upravo majka nakon Drugog svjetskog rata »uhvatila na ulici sa švalerom, pa se morala udati«. E. N. iz Petrovaca također govori o iznajmljivanju kuće.

»Sastajali smo se tokom zime u toj kući svaki dan osim ponedjeljka ili petka. Uz petrolejku smo se zabavljali do 10 ili 11 sati. Mi smo čak unajmili i svirače. U moje vrijeme bile su dvije ili tri generacije skupa. Ali, nije se moglo lako

16) Iznajmljene kuće nisu karakteristične samo za Rusine već i za druge etničke grupe. O tome piše Josip Lovretić u Zborniku za narodni život i običaje u svojem tekstu o slavonskom selu Otok kod Vinjkovaca. »Momci i cure najvole divan. Na divanu su oni sam za se, pa su veseliji i goropadniji. Tu puste srcu na volju, da se namladaju i navraguju, naigraju i napivaju: ‘Moja mama beda, na divan mi ne da! Igra kolo ukradj dvora Na divan se moral’! Divan drže ili na drumu, ako nije blato, ili na ledini kraj kuće, na raskršcu, ili na kraj sela, a po zimi u divankući. Divankuću drže siromasi za malu plaću. To samo cure plaćaju, ko što plaćaju i gajdaša, ili egedaša, ko jim svira. Na takom mistu skupe se posli večere momci i cure, pa ajd u batrk. Koji momak zna svirati, taj svira, drugi se u'vate u kolo, pa udri, dok se ne oznojiš gorje, nego na teškom poslu. ... Kad će se igrati rasutka, onda prati svaki momak svoju curu do kuće i tu se još na samu razgovaraju, grle i ljube a kad već i drugi pitli zapivaju posli pol noći, rastaju se, da malo prospavaju.« (Lovretić 1990: 450-452).

iznajmiti kuću. Teško je bilo pronaći nekoga ko je htio da iznajmi kuću za lumperaje. Na prelu smo najmili svirače, kolači su bili, a kralo se i kobasica (svatko je morao nešto doneti). Krali smo i po dvesta ili trista kila kukuruza za prelo, a imali smo jednog kolegu koji je kukuruz od nas kupovao, a onda skuplje prodavao.«

M. T. kazuje kako su bogatiji išli ranije (mladi) u prela, a siromašniji kasnije. M. Lj. priča kako je išla u prelo.

»Preko ljeta smo bili po selu. Kad je došla zima iznajmili smo jednu sobu. Bilo nas je 17 devojaka i 12 momaka. Platili smo pola odmah, a pola posle Božića. Bile su samo stolice i stol. Svako je dao malo novaca, a stajalo je oko 500 dinara. Gazdarica je ložila, pospremala i mi smo bili svaku večer do kraja februara tamo. Momci su svirali, kartali, igrali šah, a devojke su radile ručni rad. Subotom i nedjeljom smo pričali, igrali i pevali.«

M. B. rođena H. prisjeća se kako »pravoslavci nisu imali organizirano prelo pa su nam zavidjeli«. Na prelo se, prema riječima A. J., išlo u tri kuće u Mikluševcima: kod Sabadoša, kod Ramača i kod Sivča. I. J. iz Petrovaca sjeća se kako je u prelu, gdje je samo plela, smjela ostati samo do jedanaest u noći.

»U jedanaest da budem kod kuće. Kad je zapištao policajac svi smo morali biti u svojim kućama.«

Osim na prelima, u kasnijem periodu, odmah nakon Drugog svjetskog rata, mladi su se zabavljali i u seoskim salama. I. J. iz Petrovaca se prisjeća kako je išla i u salu gdje se plesalo.

»Igrali smo Kokošije šetnje. Igralo je dvoje po dvoje. Svirač je imao harmoniku. Kako je Kokošija šetnja igra na dugu relaciju parovi su se izmenjivali. To je bilo kao ofiranje. Mame i tate su gledali kako plešemo.«

V. J. i A. J. iz Mikluševaca prisjećaju se kako su se upoznali u seoskom domu.

»Bile su igranke u domu. Bio je ondje neki slepi harmonikaš iz Tompojevaca. On je svirao, a mi smo se upoznali na igranki.«

U životu bačkih Rusina ima niz običaja koji obiluju dramskim elementima. Najkarakterističniji je oblik Rusinske svadbe. Ona je umjetničko djelo narodne glume, čiji su nosioci učesnici svadbe. Nositelj glavne uloge je starosta, družba, ili neka druga ličnost. *Ruska* (rusinska) svadba se uglavnom odigravala u prelima. Običaj *ruske* (rusinske) svadbe zabilježila je Breda Vlahović u selu Kucura u Bačkoj (Vlahović 1970: 32-36). Igra svadbe se uglavnom održavala pred poklade, dakle na kraju sezone prela. Nosioci pojedinih uloga bili su mladići i djevojke, a ponekad su samo djevojke glumile. Bitno je bilo da svoju ulogu »glumac« odigra što je moguće zabavnije i smješnije. Mladići i djevojke su bili odjeveni kao svatovi, a tekstualni dio ove igre improviziran je za vrijeme samog izvođenja. Takva vrsta zabave bila je prisutna i u rusinskim selima u

Hrvatskoj. Dušan Drljača spominje kako su se u Petrovcima mlade djevojke pred kraj sezone prela oblačile u »nevjestinsko ruho« da bi vidjele kako će im pristajati (Drljača 1971: 76). Međutim, osim *Ruske* (rusinske) *svadbe* glumilo se i druge vrste predstava. M. Lj. iz Mikluševaca govori o tom obliku zabave koji je za funkciju imao bolje upoznavanje mlađih.

»Postojale su zabave. Bile su to predstave. Učio nas je velečasni. Jednom sam tako glumila sluškinju, a jednom ženu (imala sam ljubavnika i muža) i glumila sam na rusinskom od trinaeste do petnaeste godine. Nekada je zabava bila i dva puta godišnje, a nekada smo glumili i izvan Mikluševaca. Išli smo u Petrovce i Baćince.«

Isti oblik zabave imali su i Petrovci.

U vezi s prelima i zabavama mlađih treba spomenuti i jedan etnološki zapis Marijana Mikloševića Šolje iz Tovarnika. O tome što je Miklošević zapisao u ovome radu nisam dobio informacije na terenu, ali mora da su se slične stvari događale i kod mlađih Rusina.

Miklošević je u izbjeglištu 1995. godine napisao rad o svojim sjećanjima na mladost u Tovarniku, gdje je među ostalim spomenuo i nazive dana u pretpokladnom periodu. Najzanimljiviji je svakako »sramotski ponedjeljak«. »Danas, kada djeca imaju seksualni odgoj u školi, začudit će se kad čuju, da ta riječ (sramotski, op.a.) znači spolni snošaj. Najstrašnije je bilo, kada isповједnik upita: ‘Da li si radio ‘sramotski’? Pa s kim, pa koliko puta, pa da li si ‘sramotski’ radio s nekim drugim dječakom ili sam sa sobom? Užasna riječ! Rijetki su, koji su rekli istinu isповједniku, jer su se bojali, da će reći roditeljima partnerice i njegovim roditeljima! A u ‘sramotski’ posao ulazilo se bez puno riječi. Jednostavno se reklo djevojčici s kojom smo se igrali ‘Hajde da se prcamo’ i ako je bila raspoložena, odlazili bi u kakav skriveni kut, u kojem smo to i ranije radili. Obično bi nas prekinuli, kad nam je bilo najljepše, jer te, ‘strine i tetke’ moraju sve vidjeti. To je o dječjem sramotskom poslu! ... Jedni su smatrali, da tog ponedjeljka (pred poklade, op.a.), muškarci i žene ne smiju spavati u jednom krevetu, pa čak niti u jednoj sobi, jer ako bi na taj dan ‘radili sramotski’ zlodusi bi ih začarali i muškarci ne bi više ‘mogli’! Ona stvar među nogama bi im služila samo za ispuštanje vode iz tijela! Poslije bi morali obići puno vračara, dok ne nađu pravu, koja muškarcu može vratiti da bude još za nešto, a ne samo ‘vodopust’. Drugi su vjerovali da toga dana treba ‘što više sramotski raditi’ jer će i cijele godine moći kolikogod hoće. S time nisu mislili samo na svoje žene, nego i tuđe. Kuće ‘udovica radodajki’ bile su opsjedane, a dvije gostonice, gdje se za novac kupovao ‘sramotski’ rad, došla je ispomoći od desetak ‘profesionalki’ iz grada. U nekim kućama u sokacima čekale su naručene Ciganke, a kad je pao mrak u nekoliko fijakera i seljačkih

kola nezasitni su odlazili u šidske kuće ljubavi – kupleraje! Kažu, da i mnoge žene nisu ‘ostajale dužne’ svojim nevjernim muževima, pa su i one bile ‘vrlo vrijedne’ toga dana. Sutradan, kad se pričalo i ‘sramotskom ponedjeljku’ a naišla je neka žena, muškarci su namigivali jedan drugome, a to su činile i žene, kad bi slučajno spomenuli nekog muškarca. Za nekoliko dana se saznalo ‘tko je skim i tko je koga’! Selske alapače bi ponekad pronijele lažnu vijest o nekoj poštenoj ženi, pa je bilo batina, a neke su zauvijek napuštale muža i obitelj! «¹⁷

Iz Šoljinog se napisa može zaključiti koliko je želja za »ašikovanjem« kod mladih ljudi i za pokušajima koji ne vode neposredno do ženidbe u sukobu s roditeljskim planovima koji traže stidljivost, čestitost i čednost. Upravo takva nastojanja roditelja i čitave sredine da mlade ljude ograniče imaju malo uspjeha. Podizanje jakih brana i zabrana imaju uglavnom suprotan učinak od željenoga. Stroge zabrane stvarale su velike napetosti kod mladih ljudi, pa su često dovodle i do sudbonosnih podviga.. Kod Rusina, veći dio mojih kazivačica same su odabrale svoje supruge, a neke su i protiv volje svojih roditelja ulazile u brakove sa svojim odabranicima. Prema istraživanjima Vere Stein Erlich u kotarevima Đakovo i Valpovo djevojke su i u međuratnom periodu imale odnose s muškarcima prije braka. O tome svjedoči jedan iskaz iz kotara Đakovo: »Vrlo često imaju odnose. Isto sada kao i prije. Ne polaze se na to neka važnost – na netaknutost djevojke – glavno je miraz. Dosta su teški izgledi za udaju ako je djevojka zanijela – ako ne, onda se ne pravi veliko pitanje.« (Stein-Erlich 1971: 125). Mladići u spolne odnose ulaze u Slavoniji tradicionalno prije braka. Iskaz o tome donosi Stein-Erlich iz Županje: »Mladici ne žive apstinentno, njima je dika ako imaju što više iskustva i avantura u tom pogledu i među drugovima se hvale svojim uspjesima. Ulaze u brak vrlo iskusni i rijetki su oni kojima su nepoznati seksualni odnosi. Odnose imaju mladići s ‘laganim ženama’ na selu po birtijama: ima žena koje se podaju za novac, koji puta za male usluge s Ciganakama, samo da okuse ‘slasti’, a često i sa svojom djevojkom koju poslije ožene.« (Stein-Erlich 1971: 139).

Sklapanje braka je osobito važan trenutak u životu pojedinca i zajednice, preduvjet za stjecanje i odgoj potomstva, za nastavak samog života. Na prelima su se stvarale simpatije i mladi su se bolje upoznavali. Kako se u prelo išlo od 13. ili 14. godine, bilo je dovoljno vremena da se stvore uzajamne simpatije koje su na kraju mogle rezultirati i brakom. Djevojke su se udavale sa 17 ili 18 godina.¹⁸ Do dvadeset godina pedeset posto djevojaka u Slavoniji bilo je

17) IEF, Marijan Miklošević- Šolja, *Od brazde do pogače*, Tovarnik-Lovran 1995, rkp. 1569/1996, 34-35.

18) Volodomir Hnatjuk je zapazio krajem 19. stoljeća da se omladina kod Rusina ženi relativno rano (momci oko osamnaeste godine, a djevojke oko šesnaeste godine. (Hnatjuk: 1898.)

udano, a do dvadeset i četvrte godine i pedeset posto mladića (Čapo Žmegač et al. 1998: 258). Znak spremnosti djevojke za udaju bilo je upletanje kose u jednu pletenicu (prije Prvog svjetskog rata počinju se plesti dvije pletenice), oblačenje djevojačke nošnje i oslovljavanje momaka, dotadašnjih prijatelja sa »Vi«. Istovremeno su momci počeli nositi šešir drugačije oblika (momački) i raskošnije odjelo. Mladićima je također dozvoljeno da posjećuju lokalnu gostionicu. I kod Rusina, kao i kod drugih etničkih zajednica pazilo se na redoslijed ženidbe ili udaje. Sramota je bila da mlađi brat ili sestra promijene raspored. Kod ženidbe ili udaje pazilo se da mladić i djevojka nisu u krvnom srodstvu. Budući da su se Rusini u najvećoj mjeri ženili među sobom, skoro je svaka obitelj povezana s drugim obiteljima, a do rodbinskih se veza nije držalo mnogo, jer se već četvrtu koljeno nije smatralo za bliži rod (Međeši 1980: 134). Roditelji su na početku dvadesetog stoljeća često odabirali ili barem odobravali za koga će se momak ili djevojka oženiti ili udati. U međuratnom periodu uglavnom su samo odobravali za koga će se djevojka udati ili momak oženiti, ali nisu inzistirali na svojem izboru. Ipak, bilo je primjera gdje su roditelji bili odabirali zeta ili snahu. Tako je Sofrona Mudri uvijek gledala momka za kojeg se htjela udati, a roditelji su je udali za Mironja Dudaša. Ni roditelji buduće supruge Đ. H. nisu željeli svoju kćer dati za njega. No, ona je rekla da će se udati ili za njega ili ni za koga. Na kraju su, prema riječima Đ. H., popustili. Majka S. H., rođene M., udala se za njezinu oca koji je bio osam godina stariji, kada je imala svega petnaest godina. Bio je to jedan od rijetkih slučaj bijega od kuće i tajnog vjenčanja kod Rusina. Tako njezina majka (dakle baka S. H.) nije željela s njom razgovarati još dugo vremena.

Udaja se sastojala od šest dijelova kako navodi Milovan Gavazzi. Svih šest dijelova prisutno je i kod Rusina. Zagledi, prošnja (zagledi i prošnja poznati su pod jednim imenom pitanki), obilježje (hustka), zaruke (prstenovanje), svadba i pohodi (prvići) (Čapo Žmegač et al 1998: 162). Zagledi su se sastojali od propitivanja o pojedinoj djevojci. Ta je zadaća pripadala ženama posredicama ili ženama iz ženikove obitelji. Evo kako ovu fazu opisuje Ljubomir Međeši: »Kod Rusina su prisutna tri stepena prosidbenih običaja. Prvi stepen obuhvata odlazak neke spretne žene iz mladoženjinog roda ili žene poznate celom naselju po umešnosti ove vrste u devojačku porodicu. Ta žena se naziva ‘pitačka’ i obično odlazi predveče, kako je нико ne bi video. Odlazila je prethodno se dogovorivši sa momkom ili devojkom, ili kako je ranije bio slučaj, isključivo po nalogu mladoženjinih roditelja. Njen zadatak je bio da ispita spremnost one druge porodice da udaju kćer za dotičnog momka. U takvim slučajevima ‘u prošlosti je od bitnog uticaja bila socijalna podvojenost zasnovana na ekonomskom odnosu imovinskog stanja svake pojedine porodice’«. U zaglede,

kako veli J. Č., išao je netko od bliže rodbine (majka, tetka ili neka rođakinja budućeg mladoženje).

»*Obično bi došle na vrata i pitale djevojčine roditelje: 'Da li ovdje ima neka junica koja je pobegla u njihovo dvorište?'*«

Ukoliko bi oni bili zainteresirani za to da udaju kćer onda bi afirmativno odgovorili, a ukoliko nisu, onda bi niječno odgovorili. Drugi stupanj u prosidbenim običajima kod Rusina sastoji se od odlaska momka s priateljima ili roditeljima u djevojčinu kuću. Vrijeme dolaska je bilo ugovorenog posredstvom *pitačke*. Tom prilikom djevojka je isprošena. Kao znak pristanka, momak je od djevojke dobivao veliku svilenu maramu i vjenčić umjetnog cvijeća koji je nosio na šeširu (Međeši 1980: 136). Taj se poklon zvao *hustka*. Davanje kapare (*hustke*) napustilo se na početku dvadesetog stoljeća. *Hustka* je, dakle, bio poklon koji je mlada zapakirala za budućeg mladoženju i kojim bi mu ona obećala da će poći za njega i da će ispuniti obećanje koje je dala na prosidbi. *Hustku* je mladoženja plaćao, a mlada je taj novac stavljala u cipele da ne bi pri vjenčanju bila ureknuta. V. J. opisuje kako je prosio A. B. u Mikluševcima:

»*Ja i moj najbolji prijatelj išli smo na nogomet u Opatovac. A. je znala da ču je doći proziti taj dan. Ali, napili smo se u Opatovcu i krenuli kući biciklima. A. sedi na putu, a ja njoj kažem: Vidiš da smo pijani, ajde da te prosim sutra. Ona meni kaže: Daj danas me prosi, znaš da će biti sramota. I ja pijan dodem k njezinima i kažem da će moja mama doći proziti A.. I došla je sledeće nedjelje.«*

Treći dio prosidbe naziva se vjenčanje (*vinčanje, rus.*). Na vjenčanju se sastaju šire obitelji mladića i djevojke, budućih supružnika. Prema Međešiju ceremonijal vjenčanja odvija se sljedećim redoslijedom. Stari svat dolazi u dvorište i traži gostoprимstvo. Iako se traži djevojka, u razgovoru se spominje samo golubica, a kao znak djevojačke nevinosti traži se zeleni vjenčić. Prilikom iznošenja zelenog vjenčića, na tanjuru se iznosi i trokraka grančica i za sve ove simbole mladoženja je dužan platiti. Iznošenje vjenčića i plaćanje za njega zapravo znači završetak prosidbe (Međeši 1980:136-137). Nakon prosidbe dolazi na red svadbeni ceremonijal. U svadbenom ceremonijalu sadržana su tri oblika vjenčanja: narodno vjenčanje, crkveno vjenčanje i građansko vjenčanje. Narodno vjenčanje se odvija u domu mlade, uz prisustvo svih pozvanih. Tom se prilikom obavljaju sve radnje koje bi trebale zaštititi mladu od svih zlih sila (izvođenje lažne nevjeste) i koje označavaju njezin društveni položaj (iznošenje simbola nevinosti i plaćanje za njega). Sam čin susreta mladoženje i mlade je simboličko-magijskog karaktera: stari svat i predstavnik mladinog roda (*vidavač*) drže se za ruke s mладencima i naprave jedan krug koji u narodnoj tradiciji predstavlja izvor života. Mlada se potom tri puta okreće ispod mladoženjine ruke. Nakon vjenčanja u crkvi dolazi svadbena povorka

do mladoženjine kuće. Ondje ih dočekuju mladoženjini roditelji. Mladoženjina majka drži svadbeni kolač na ramenima mladenaca, a stari svat pozdravlja mladoženjina oca. Potom se mlada pozdravlja sa novom rodbinom. Nakon svadbe sljedećeg dana dolaze muškarci iz mladinog roda. Oni su maskirani, neobuzdani i vrlo često vulgarni. Prvog nedjeljnog praznika nakon svadbe mlada odlazi u crkvu u haljini koju je za nju spremila svekrva. Prate je mlade žene iz mladoženjina roda.

Breda Vlahović dala je opis promjena u svadbi tijekom dvadesetog stoljeća kod bačkih Rusina. Usپoredila je svadbu u vrijeme kada je istraživanja radio Volodomir Hnatjuk početkom 20. stoljeća i istraživanja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Svadba se u vrijeme prije dolaska Hnatjuka u Kucuru i Ruski Krstur sastojala od dva dijela. Prvi dio se zvao *pitanki* (radi se o prethodno spomenutom trećem dijelu prošnje, tzv. vjenčanju), a drugi dio svadba. *Pitanki* su bili nekoliko dana pred svadbu, pa su krajem 19. stoljeća svadba i pitanki spojeni u jedan obred da bi se izbjegnuli dvostruki troškovi. Prema Hnatjuku, svadbeni obred počinje sa *pitankama*. Starosta skupi svatove u mladoženjinoj kući i prvo isprosi momka od njegovih roditelja. Starosta je uz mладence bila najvažnija osoba na svadbi. On brine o redu i protokolu svadbenog ceremonijala. On mora biti rječit, duhovit i snalažljiv i mora dobro znati monologe napamet. Nakon što starosta isprosi momka od njegovih roditelja svi zajedno odlaze u nevjestin dom. Tu ih dočekuje vidavač. On je predstavnik mladina roda na svadbi. Poslije dužeg monologa koji iznosi starosta i pojavljivanja lažne mlade, starosta na kraju dobiva od vidavača mladu. Zatim svi skupa odlaze na vjenčanje u crkvu, a po završetku vjenčanja svi odlaze u dom mladoženje, gdje ih na kućnom pragu dočekuju mladoženjini roditelji. Tom prilikom starosta recitira monologe u kojima se spominju likovi iz Starog zavjeta. Poslijepodne dolaze zajedno s vidavačem i pridanci, to jest otac, majka i bliža nevjestina rodbina. Uvečer, nakon svadbenog veselja svaške (one imaju počasno mjesto jer prate starostu i pjevaju svadbene pjesme) skinu s glave mladoj vjenac i stave joj fiđulu i tako je i vanjskim znacima obilježe kao ženu. Kako je Breda Vlahović ispitivala prilike u Ruskom Krsturu, doznala je da su ondje svaške, vidavač i starosta kroz dugi niz godina na svakom vjenčanju iste osobe. Vlahović iznosi kako se svadbeni ceremonijal samo u nekim elementima promijenio, budući da su u vrijeme Hnatjuka u većini slučajeva supružnike birali roditelji, a ne oni sami (mladić i djevojka). Maskiranje djevojaka i izvođenje lažne mlade prisutno je bilo i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća. Mlada potom dijeli ručnike (već nakon Drugog svjetskog rata to je bilo rijetko) i na taj način prikupi novac za prve zajedničke dane sa svojim izabranikom, a potom ide u matični ured i crkvu. Nevjestini

roditelji ne prisustvuju vjenčanju već ostaju kod kuće i tek se kasnije pridružuju u mladoženjino kući. Pokloni koje mlada dobiva su različiti. Od pridanaca je mlada dobivala nekada samo marame, a poslije Drugog svjetskog rata počeli su se davati pokloni drugih vrsta (servisi, frižideri, televizori...) Uobičajeno je da se donose torte. Ponekad mladina majka spremi i po 25 različitih vrsta torti koje donosi u mladoženjinu kuću. Posljednji čin u svadbenom ceremonijalu i nakon Drugog svjetskog rata ostaje skidanje vijenca s mладine glave. Uz samu svadbu vezani su i magijski elementi. Zanimljiv je običaj bacanja prstenja u bunar, što je trebalo preduhitriti mogućnost da mладenci izgube svoje prstenje prilikom teških fizičkih poslova koje su svakodnevno obavljali. Gubljenje prstenja bilo je loš preznak za brak, a značilo je razdvajanje supružnika.¹⁹

Prema opisu Dušana Drljače svadba je odmah nakon Drugog svjetskog rata u rusinskim srijemskim selima izgledala ovako: »Uoči svadbe priređuju se večera u momkovoj i u devojčinoj kući. Na sam dan svadbe je doručak (frištil) i kod jednih i kod drugih, mada se ponegde dogovore da to zajednički prirede. Prvo se ide u odbor, a kasnije u crkvu, gde je *vinčanje*. Na sremske rusinske svadbe svati donose hranu. Pozvani donose ujutro brašno i živinu, i to je ‘dar’, a na svadbu nose tortu i poklon za mладu i mladoženju. Samo slavlje je obično u društvenom domu. Svadba se obavlja ponedjeljkom ili četvrtkom. Razlozi su ovi: nedjeljom ne, radi bogosluženja, sredom i petkom zbog posta, subotom jer se može desiti da mnogi od svata ne dođu sutradan u crkvu. Četvrtak je inače dan za prosidbu. ... U Bikiću je karakterističan element svadbenih običaja to što svatovi na rastanku sruše peć uz napomenu: ‘Nek’ mладenci rade novu! Svatovi bi takođe išarali ugljem zidove – da ih mладi kreče, a po starog svata slali su orkestar i kolica – furik da ga u njima dovezu.’« (Drljača 1971a: 77)

Jedan od mojih kazivača J. Č. opisuje rusinsko vjenčanje u prvoj polovici dvadesetog stoljeća:

»Kod nas se pravilo svatove po domaćim kućama. Pred svatove se sviralo kod mladoženje do pola noći.. Mlada ima dva družba, a mladoženja isto tako dva družba. Oni (mlada i mladoženja, op.a.) su se pred vjenčanje trebali sastati ispred crkve. Svećenik ih je primao na vratima crkve i kad se vjenčanje završilo odlazilo se na ručak kod mладе. Vidavač je bio „glavni“ kod mладе-na pitankoh. Obično je to bio krsni kum. Imao je dva staroste (stari i mлади) i dvije svaške koje su pjevale na svadbi. Svadbeni ručak je bio posebno obilan. Prvo se nazdravljalo rakijom, iza toga dolazi juha, a potom dolazi meso (govedina ili piletina) i sos mačanka, pa sarma i na kraju vino. Svirači su pjevali sve ljubavne pjesme.«

19) Svi ovi elementi su pobrojani u tekstu: Vlahović 1971: 125-137.

V. J. i A. J. imali su slično vjenčanje.

»Pop nas je tri nedelje oglašavao u crkvi. Onda je došao dan venčanja. Isli smo prvo u mesni ured, a onda u crkvu. Pop nas je dočekao na vratima. Pitao me da li sam naterana ili svojevoljno pošla za njega. Pop je išao napred, a mi smo imali peškir. Gledalo se tko će prvi stati na peškir, jer će taj zapovedati u kući. U crkvi je pojac pevao, a velečasni je držao pridiku. Posle smo si stavili prstenje, a onda smo krenuli kući. Kući je došla rodbina iz Šida, Berkasova, Ruskog Krstura. Bilo ih je 150.«

Kako je J. Č. bio glazbeni umjetnik, svirao je po svim svadbama u selima gdje je bilo Rusina. J. Č. se sjeća da se *mloda* (mlada) prodavala prvi puta 1950. godine i da je taj običaj u selo Petrovce uvela neka Mađarica.

Moji su se kazivači prisjećali svojih vjenčanja i razloga udaje ili ženidbe. I. J. iz Petrovaca prisjeća se kako se udala:

»Imala sam osamnaest godina. Upoznala sam ga kad je pušten iz vojske. Tata je rekao: 'Evo, pa se udaj.' Željela sam se udati. Bila sam sama i mislila sam da će mi biti lakše i da će mi biti dobro kod kuće (suprug se priženio kod I., op.a.). Kad ostane ženska sama, ne može ona opet da je ne preziraju da je kurva. Ne zna koga da zove da joj pomogne.«

Neka su se prijateljstva iz djetinjstva pretvorila u brakove. Tako su se iz Piškorevaca S. H., rođena M. i V. H. voljeli, kako kažu »od pelena«. Nisu se ženili samo ljudi iz istih sela. Po mladu se išlo i u Vojvodinu, koja ponekad nije znala srpski, kako kaže V. J., a o vojvođanskim snahama svjedoči priča A. H. rođene K. iz Berkasova, sada u Rajevu Selu.

»Moja tetka je bila udana za velečasnog u Rajevu Selu pa me je moj budući muž tu video. On mi je napisao pismo i poslao sliku, a ja sam njemu napisala pismo. Ali, ja sam imala prosca u Berkasovu. Moj budući suprug je znao za to i došao je u Berkasovo da me prosi. Ovaj drugi, kojeg su mi roditelji predlagali, jer je bio kovač (pa ne bi morala ići na njivu), htio je tući mojeg budućeg supruga. Mama me je poslije istukla jer sam već pristala ići za ovog drugog. Ali, tri-četiri dana selo bruji, pa se sve zaboravi. Onda je moj budući muž došao po mene s rođakom. Ja sam pristala i dogovorili smo svatove. Oni su došli s vlakom. U subotu smo se vjenčali u Berkasovu, a u nedjelju smo došli u Rajevo Selo.«

Vlakom je i P. S. iz Piškorevaca po svoju suprugu otiašao u Mikluševce. On i brat su se nakon vojske ženili. Brat je svoju izabranicu oženio u Rumi, a P. S. u Mikluševcima i potom su došli oženjeni vlakom u Vrpolje i dalje u Piškorevce gdje je bilo slavlje. E. N. kazuje kako su u svatove zvala obično dva mladoženjina prijatelja koji su išli po selu s peškirima, rakijom, vinom i popisom uzvanika.

Vidljivo je, dakle, iz literature i izvora i kazivanja, da rusinsko vjenčanje pripada kulturnoj skupini panonskih vjenčanja. Jela, imena svadbenih dužnosnika, svadbene pjesme, pojedini dijelovi vjenčanja u grkokatoličkoj crkvi, razlikuju rusinsko vjenčanje od hrvatskog i srpskog. S druge strane, peškiri, prodaja mlade i običaji davanja poklona karakteristični su za sva vjenčanja.

Kontakti s vjerski i etnički različitim susjedima počivaju na svojstvima koja se pripisuju drugome, strancu, ne pripadniku vlastite vjerske ili etničke skupine. Bliskost s onim koji nije kao i mi (tj. pripadnik naše etničke ili vjerske skupine) u međuratnom je periodu smatrana nepoželjnim. Stoga su etnički mješoviti brakovi bili prava rijekost između dva svjetska rata. Oni su rušili seoske tradicije, a oni koji su se usudili na taj način dirnuti o seoske tabue bili su izolirani. O tome piše Dušan Drljača. On kaže kako su u međuratnom razdoblju u Šidu bile svega tri Rusinke koje su se udale za Srbe, a dvojica Rusina koji su se oženili Srpinknjama. U svim tim brakovima došlo je do primanja srpskih tradicija od strane rusinskog partnera i njegove djece.

I kazivači su govorili o miješanim brakovima. Prema riječima Đ. H., neki Kiril Pap želio oženiti jednu Mađaricu, ali su mu roditelji branili tako da je čitav život ostao neoženjen. U Starom Topolju kod Slavonskog Broda živjelo je između dva svjetska rata nekoliko rusinskih obitelji. Kućegospodar jedne od obitelji u kojoj je bilo pet kćeri, nije dozvolio udaju i jedne kćeri za nerusina, pa je kćeri udao u Piškorevce i Petrovce usprkos udaljenosti ovih sela od Starog Topolja (Ljikar 2009: 101). O rijekosti mješovitih brakova govore i kazivači. V. J. kazuje kako su svi brakovi prije Drugog svjetskog rata bili rusinski.

»*Bilo je i miješanih brakova, ali malo. Kada je jedna Rusinka pobjegla za Srbina brujalo je čitavo selo. Njezina se rodbina jako ljutila. Posle Drugog rata bilo je više mešanih brakova.*«²⁰

I E. N. kaže kako je bilo malo miješanih brakova.

»*Bilo je svega dva ili tri srpsko-rusinska braka. Ali, nakon Drugog rata bilo je rusinsko-ukrajinskih brakova.*«

M. Lj. iz Mikluševaca, svojevrsna kroničarka sela, kazuje kako u »staroj Jugoslaviji nije bilo odviše miješanih brakova.

20) Prema istraživanjima koje je proveo Dušan Drljača vidljivo je da je na području Šida, Bačinaca, Berkasova, Bikić Dola, Mikluševaca i Petrovaca između 1968. i 1970. sklopljen 141 nacionalno mješoviti brak. (Drljača 1971b: 186-189). Od 1945. do kraja šezdesetih Drljača je dao statistiku za petrovačke i mikluševačke brakove. Tako je od 21 nacionalno mješovitog braka u Petrovcima, 17 su sklopili Rusini muškarci s pripadnicima drugih etničkih skupina, a 4 Rusinke, a u Mikluševcima od 15 mješovitih brakova 10 su sklopili Rusini, a 5 Rusinke. Najviše je brakova sklopljeno sa Srbima, pa zatim Ukrajincima, Hrvatima i Mađarima. (Drljača 1971: 76). Zanimljiv je fenomen da su Rusini u Bačincima najčešće uzimali nakon Drugog svjetskog rata, ukoliko su ulazili u mješovite brakove, Srbe ili Srpinkje iz okolice Bijeljine. (Drljača 1973: 68.)

»Od učitelja Kostelnika kćerka je otišla za pravoslavnog popa. Kod nas su se djevojke udavale u selu, a malo ih je ošlo iz sela. Išle su u Baćince, Šid, Petrovce, Kerestur (rusinska sela). Sada se udaju i u Čakovce, Ilaču, Berak...«

Miješani brakovi su nakon Drugog svjetskog rata postali uobičajeni, a tome je uvelike pridonijelo razbijanje kompaktnosti i zatvorenosti rusinskih sela te seljenje u obližnje gradiće i velike gradove.

Miraz je činio jedan od važnijih faktora pri sklapanju braka. Taj je faktor bio bitan kako za mladićevu, tako i za djevojčinu rodbinu. Mladićeva rodbina željela je što bogatiji miraz (najbolje u zemlji ili novcu), a djevojčina je tražila mogućnosti da da što je moguće manje djevojci u miraz. Kao miraz, prema pisanju Dušana Drljače, mlade su donosile dunje, jastuke i novac (Drljača 1971: 77). Prema kazivanju svjedoka mlade su u miraz donosile i zemlju (kao Ana Juhik rođena Bujila koja je donijela dva jutra zemlje koju joj je otac dao) ili zemljишte u selu na kojem je mladi par mogao izgraditi kuću (kao M. Lj., rođena Š. iz Mikluševaca), ili jedan krevet (kao H. H. iz Mikluševaca), ili kravu, četiri jutra zemlje, kredenc i kauč (kao A. H. iz Rajeva Sela).

Bilo je i onih koji se nisu željeli ženiti. Međutim, takvih je bilo vrlo malo. Razlozi su najčešće bile neke bolesti (fizički nedostaci) ili nesretne ljubavi. M. Lj. iz Mikluševaca uspoređuje vrijeme između dva svjetska rada sa sadašnjim vremenom.

»Trenutno ima oko trideset momaka koji se nisu oženili. Nema djevojaka jer su djevojke ošle.«

Iz nabrojenih običaja i načina zabave vidljivo je koliko su velike promjene nastale u vremenu od stotinu godina. Nakon Drugog svjetskog rata tehnološki razvitak donio je nove načine zabave, pa su tako prela izgubila svoj prvobitni smisao. Veća pokretljivost seoskog stanovništva omogućila je da se mladi mogu zabaviti u obližnjim gradićima, a televizija (a kasnije i video, internet) u potpunosti su zamijenili potrebu za prelima. Vjenčanja su danas skromnija starijim običajnim praksama, a bogatija poklonima.

O radu

Početkom 20. stoljeća na srijemskom selu dolazi do djelomične diobe proširenih obitelji. Zbog izdvajanja zasebnih porodica stvaraju se potrebe za mobom, uzajamnim radom. Osim toga, rusinske obitelji dolazile su s vremenom u posjed većih komada zemljишta, što je uvjetovalo veću društvenu solidarnost i stvaranje čvršćeg rođačkog i susjedskog angažiranja. Mobe su dakle sazivane za oranje, kopanje, žetvu, branje i komušanje kukuruza, mlaćenje pogača suncokreta, svinjokolje i zidanje kuća. Bilo je dobrovoljnih moba, kada su se mobari međusobno dogovorili da kao vrstu pomoći urade pristigle poslove, bez

naknade u hrani ili nekoj drugoj vrsti nagrade (Radulovački 2010: 23-30). O mobama kod Hrvata, koje se ne razlikuju od moba kod drugih etničkih grupa u Slavoniji i Srijemu, krajem 19. stoljeća piše i Šimo Varnica: »Komšija komšiju treba u svako doba godine. Kad god štagod radi što ne može sam uradit, onda zove jedan drugog. Trebau jedan drugom kad koji diže kaku zgradu, kad koji vozi đubre, kad koji kolje svinje, koji ima dosta žita za žet, i onda zove jedan u pomoć, koji ima dosta livada za kosit i onda ide jedan k drugom pomoći, pomaže jedan drugom kopat kukuruz, zatvarta livadu il šta bude, pomažu jedan drugom orat, sijat, drva vozit, kaku zgradu rušit i prinašat, a pomaže jedan drugom vozit ranu žito ječam i zob, brat i vozit kukuruze, brat i kupit šljive i kopat i zidat bunar. Koje komšije lipo žive, ti jedan drugom mlogo i mlogo puta dođu na razgovor, osobito obzimu u večer, pa još na stanu, tamo se svaku večer ide redom od kolibe do kolibe na divan.«²¹

Međutim, usprkos dobrim susjedskim odnosima, bilo je i rada za novac. O tome svjedoče kazivači. Oni koji nisu imali dovoljno novaca i zemlje odlazili su u nadnicu.²² Rad u nadnici trajao je i po šesnaest sati.²³ Tako je sestra Đ. H. odlazila u nadnicu u samom selu Petrovcima. Hardi veli da je nadnica iznosila svega 10 dinara. Đuro Lijkar piše kako je naknada za nadnicu iznosila između 8 i 12 dinara i kako je visina nadnice ovisila o vrsti posla (Ljikar, *Njiše se žitno klasje*). Bilo je i onih koji su išli na nadnicu izvan sela. To je značilo ići na ekonomiju izvan Petrovaca. Ondje se nalazila pustara gdje je išlo od 20 do 30 djevojaka i mladića, ali i žena i muškaraca u nadnicu. Vlasnici pustare su bili Becika Paunović iz Vukovara i Hideketi. Paunović je imao preko 100 jutara zemlje, a Hideketi oko 80 jutara. M. Lj. iz Mikluševaca kad se udala došla je u obitelj koja je imala 24 jutra zemlje. Tako nije morala ići u nadnicu. Ipak, veli da je nadnica iznosila 15 dinara.

»Za taj se novac mogla kupiti kila masti.²⁴ Tamo gdje je bilo mnogo djece trebalo je kuvati, pa su išli na Grabovo kod Eltza da zarade.«

A. H. imala je četiri jutra zemlje koju su joj kupili njezini roditelji u Rajevu Selu. Tu je zemlju A. H. dala u arendu i tako dobivala svoj novac kojim je kupovala miraz za dvije kćeri. A. H. se prisjeća kako su nadničari poslove na zemlji nekada radili do crne zime, a kako je sada svejedno kada se posao

21) HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898.. Gradište kod Županje*, 91.

22) Nakon Drugog svjetskog rata uglavnom su dolazili radnici iz Bosne i nadnicu kod Rusina u Mikluševce i Petrovce, a malo je koji Rusin odlazio raditi u nadnicu. (Drljača 1971:75).

23) Ljikar, *Njiše se žitno klasje*, neobjavljeni rukopis. Ovom se prilikom zahvaljujem gospodinu Đuri Ljikaru na ustupljenom materijalu iz ovoga rukopisa.

24) Ljikar navodi da se za dva dinara moglo kupiti kruh, za 8 dinara kilu masti, za osam do deset dinara kilu mesa, a za deset dinara kilu slanine. (Ljikar, *Njiše se žitno klasje*.)

završava. Otac i majka H. H. iz Mikluševaca radili su u napolicu na salašu²⁵ kod mikluševačkog grkokatoličkog paroha. On je imao čak 150 jutara zemlje. Majka M. H. išla je u napolicu u selu kod Đure Papuge.

»Znala je raditi celi dan, a on joj je obećao da će joj više platiti ako bude pazila na radnike (ako bude bila predradnik, op.a.) «.

M. B. kazuje kako je bilo uobičajeno ići u nadnicu.

»Naši su išli zajedno s Mađarima iz Čakovaca u nadnicu na Grabovo kod grofa raditi. Eltz je svima dao posla. Eltz je plaćao 12 ili 13 sekstera nadnicu. U magazinu si kod njega poslije mogao kupiti brašno ili slanine. Plaćao je svake subote. Kad ih je više iz obitelji išlo raditi mogli su zaraditi i po tri forinte na tjedan. Jedna forinta je išla u magacin (gdje bi kupili potrepštine, op.a.), a dvije u džep.«

O mukotrpnom radu na zemlji koja je dana u arendu svjedoči izjava jedne neimenovane Rusinke iz Rajeva Sela. »Kad sam se 1936. godine udala za Gabra Kanjuh, u domaćinstvu nas je bilo osmero: svekar i svekrva i šestero djece. Da bi lakše preživjeli i polako napređovali, uzimali smo od Brandajza i drugih obitelji raditi zemlju napola, više od dvadeset jutara. Sada kosidba ili žetva prođu kao da i nisu bile. A onda se u našoj obitelji kosilo s tri kose. Ja, mati i najstarija kći sakupljamo, a dvije najmlađe za nama grabljavu. Kosilo se do same noći, a onda se trebalo snopove povezati i u krstove poslagati. Pred samu večer mati je otišla kući nešto skuhati za večeru. Što je i mogla sirota, kad nije bilo od čega. Nemaš, tako reći, što pojesti, a sutradan već od samog jutra treba opet raditi... Nisu bili svi tako siromašni. ... Zbog takvog velikog siromaštva i zbog drugih stvari iselili smo se i otišli raditi na jedan salaš u susjedstvu. Odnijeli smo samo moj krevet i ormar. Ni suđa, nema ni što skuhati... Uvečer smo legli spavati, ali ja ne mogu oči zatvoriti. Plaćem da suza suzu sustiže. U toj žalosti riješila sam otići do poznatih, kod ovdašnjeg šumara kojeg smo poznavali jer smo u šumi sadili drveće iz sjemena, posuditi malo novaca. Dao nam je 290 dinara što je bio veliki novac. Odmah sam u Brčkom kupila šerpice, mast, brašno i drugo... Toliko da bi se moglo preživjeti...« (Ljikar 2009: 86-87).

O teškoćama pri radu svjedoči činjenica da su Mikluševčani svoje zemlje u 19. i početkom 20. stoljeća najčešće obradivali noću, kada obadi iz okolnih šuma nisu ometali njihove konje pri radu (Drljača 1971: 75).

25) Salaši su se održali do poslije Drugog svjetskog rata. Na salašima su obično radili napoličari za odrđenu plaću, a rijetko kada netko iz obitelji. Osim toga poslije Drugog svjetskog rata veličina posjeda je ograničena na 20 hektara, a potom na 10 hektara zemlje. Najdulje se održao salaš Đure Plančaka koji se nalazio oko pet kilometara istočno od Mikluševaca prema Opatovcu i Lovasu. Između dva svjetska rata postojali su ovi salaši na području Mikluševaca: Pivarov (Acov), Čordašov, Janov, Orosov, Papugov, Dudašov, Sabadošov, Hirjovatov, Papugov, Senderakov, Korpašov i Plančakov, a postojali su i njemački salaši Higlov, Kenigzderov i Šmitov. (Ljikar, *Njiše se žitno klasje*.)

Rašireno je mišljenje da zbog velikog broja ukućana seljačka kućanstva nisu imala potrebu za dodatnom radnom snagom te da nisu držala sluge. Međutim, postojala su kućanstva koja su imala potrebu za slugama. Seljaci su unajmljivali težake u vrijeme teških poljskih radova, ali su i na dulje vrijeme unajmljivali sluge koji su se uglavnom bavili čuvanjem stoke. Kako navodi Jasna Žmegač Čapo u panonskoj regiji bilo je sramota služiti, osobito za djevojke. Ponegdje su siromašnije djevojke odlazile služiti u udaljenija mjesta, a često su ondje radile kao dadilje, kao primjerice M. L., rođena R. čiji sam slučaj već spomenuo. Kao sluge su išli služiti djevojke i mladići, a vrlo rijetko odrasli muškarci. Plaća kućnih slugu i pastira dogovarala se pri unajmljivanju. U istočnoj Slavoniji sluge se nisu razlikovali po odjeći i obući (Čapo Žmegač et al. 1998: 276-278). D. H. se prisjeća da je u Petrovcima bilo slugu. Sluge su se plaćale i po 100 dinara mjesečno i gazde su ga morali hraniti.²⁶ Ponekad su se između gazde i slugu stvorilo prijateljstvo, pa je tako u Petrovcima bilo primjera da su gazde oženile svoje sluge (platili mu svadbu i opremili ga za svadbu). J. Č. govori o slugama koji su dolazili iz Bosne.

»*Oni su spavalii u štali, a dizali su se u tri sata u noći da bi orali. Oni su hranili konje i išli su s njima orati. Naši Rusini nisu izrabljivali svoje sluge. Sluge su ponekad držali novac kod gazde, a ponekad su ga dizali unaprijed.*«

M. Lj. kazuje kako su postojala dvojica sluga u selu koji su bili Rusini iz Petrovaca. Ta dvojica nisu imala roditelje.

Vidljivo je, dakle, da su oni koji su imali dovoljno zemlje ili čiji su roditelji i rodbina bili zanatlije, bili pošteđeni teških fizičkih poslova za nadnicu. Ipak, većina kazivača odlazila je u neku vrstu nadnice da bi popravili ionako loše finansijsko stanje vlastitih obitelji i da bi zaradili gotov novac koji im je bio potreban za nabavku nekih proizvoda koje razmjrenom dobara nisu mogli dobiti i plaćanje raznih državnih nameta. Sluge su uglavnom bili jako siromašni pojedinci ili siročad koji su kod Rusina u međuratnom razdoblju postajali dio obitelji.

Usljed tako teških životnih prilika jedan je dio Rusina odlazio u emigraciju osobito nakon Prvog svjetskog rata. Unatoč tome što su odlazili kod grofa Eltza na Grabovo ponuda radne snage bila je svake godine sve veća, pa su nadnice bile sve niže. Tako se stvorio i u Mikluševcima i u Petrovcima jedan sloj bezzemljaša koji od svoje nadnice nisu mogli preživjeti, pa je jedini izlaz bila seoba. Selidba se odvijala u tri razdoblja (krajem 19. stoljeća, prije Prvog svjetskog rata i 1926. godine). Jedan je dio ljudi nakon Prvog svjetskog rata otišao u Kanadu, a većina je otišla u Sjedinjene Američke Države. Ipak, broj

26) Ponekad se sluge nije plaćalo (posebno ukoliko su bili dječaci ili djevojčice) već im se osiguravao smještaj, hranu, odjeću i obuću. (Ljikar, *Njiše se žitno klasje.*)

onih koji su otišli u Ameriku nije bio prevelik o čemu svjedoče i kazivači koji se uglavnom prisjećaju po troje ili četvero ljudi. Za kartu za Ameriku prodavalо se pola ili jedno jutro zemlje, a poneko je prodao i kućicu. Ipak, najčešći su dogovori bili da se karta odradi u Americi. Po povratku većina Rusina je kupovala zemlju, a neki su kupovali i kuće. Dok je jedan dio Rusina nešto zaradio, drugi su propali i vratili bez ikakvog novca (Ljikar 2009: 279-282).

O trgovinama, zanatima, gosionicama i sajmovima

Trgovci i vlasnici dućana i krčma tvorili su početkom dvadesetog stoljeća mali dio seoskog stanovništva. U selima je bio uglavnom jedan dućan, a vrlo rijetko više dućana. U njima se uglavnom prodavala mješovita roba. Seljaci su trgovcima plaćali robu na veresiju ili u naturi, i s njima su, bili oni domaći ili strani, živjeli u dobrim odnosima (Čapo Žmegač et al. 1998: 279).

Šimo Varnica krajem 19. stoljeća opisuje i trgovinu i zanate u Gradištu u županjskoj Posavini. »Sve što kupujemo, kupujemo nitko di, nitko u svojem, nitko u tuđu selu, a nitko ope na vašaru. Majstora ima u svakom selu koji nam pravi odiću i obuću, a uču svi jedan kod drugog. Majstori pravu nako odilo, kako svit zapovida i diktira²⁷. U našem selu ima jedan dućandija rodom iz našeg sela. On prodaje duvan, lule, kamiše, šiće, senciju, kukuruz, žito, brašno, papir, pera, flajbazove, gumu, tintu, vitriol (petroleum), pamuk, predicu crvenu i plavu, sukno koji kako za suknje i reklje, plavilo, štirku, kožne kandije, držalice za kandije, za konje ulare i spune, lemunove, pirinač, griz, rižu, salikadu, žumber, farbu svakake forme. To štogod on drži i prodaje sve stoji u dučanu. U dučanu mu ima stelažija i u stelažiju čekmežeta, u svakom čekmežetu po ništo, u jednom je duvan u drugom lule, u trećem pirinač itd. Ti isti dućandija je i lančar. On sam pravi i prodaje lance. Za lance ima ekstraj soba di ji pravi i di stoju. A ima opet jedan čovik šokac, koji se nosi šokački a drži bircuz i trguje sa šumom. On ore i sije, a u bircuzu mu ima nikaki čovik vla što toči piće. Piće mu stoji u podrumu u buradi; kad ima ljudi da piju, onda nosi iz podruma u keleraju u zemljanim čupovima i onda ljeva iz ti čupova u stakla koliko tko zaišće. Ti birtaš toči i prodaje vino, rakiju, pivo, sifon i kraker. On kupuje rašće što podgori i izvale (izvala zovemo noga rasta koga vitar privrne). od toga rašća što kupuje, što je zdravo i jedro od toga mu pinteri dilau duge i onda ji prodaje trgovcima, što valja tj. što nije za duge, što nije zdravo nego je samo čisto pa valja za fate to reže u fate i prodaje ciglarima, što je gulavo a zdravo i jedro, to opet dila gule, tj. oguli samo koru i prodaje fabrikantu u Županji. Iz našeg sela ljudi idu u sva sela oko nas na vašar. Idu u Bošnjace,

27) HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898. Gradište kod Županje*, 34.

u Županju, u Štitar, u Babinugredu, u Sikirevce, u Gundince, u Šamac, u Cernu, u Nove Mikanovce, u Stare Mikanovce, u Đakovo, u Andrijaševce, u Vinkovce, u Nuštar, u Vukovar i u Nimce. Kad je marvenski vašar, onda ima naši ljudi i koji kupuju marvu, al taki je malo, jer samo ni kupuje koji bi sebi za pripašu, niki kupi kravu s teletim, neki junca za oranje, niki konja il kobilu za posao, niki mlado kljuse..., niki krme sebi za smok, niki ovcu za pripašu (za povrćaj), a koji šta ima za prodat ti opet dotera i prodaje, niki svinja, niki ovaca, niki goveda, niki konja. Kad je sabat vašar, onda kupujemo kola, plugove, kotlove, kabanice, aljine, špencleta, fuskle, kožuvi, duvankese, torbice, kape, šubare, opanci, obojci, čizme, cipele, papuče, kamizole, suknje, krpe, bunde, reklhje, šale, štrinfe, za konje amare, uzde i ogrlja, strange i ulare, jedece... kazane, lonce, škafove, kablove, lužnice, žbanje, ormane, sanduce, prilike, sate, ..., puca, češljeve, ogledala, lonce, tempsije, ..., sikire, bradve, noževe, ... lule, kamiše, kose, medene kolače. Ima dosta svita koji donese na vašar sate (voštane) od meda što čele pravu i donese ovci koža pa prodaje judama.²⁸ Ovaj vjeran živopisan opis svjedočanstvo je vremena kraja 19. stoljeća i trgovanja slavonskog sela u to vrijeme.

Isto je važilo i za trgovinu kod Rusina, kako svjedoče iskazi mojih kazivača. U Petrovcima je bilo mnogo zanatlija²⁹. Tako je u Kraljevini Jugoslaviji Janko Budinski bio kolar, Eugen Harhaj je bio tišljer, Janko Provčić je bio šuster, Mitro Nađ je bio krojač. Postojala su i četiri brijača u selu: Mitar Hrubenja, Nikola Đitko, Sveti Kovačević i još jedan kojeg se Đ. H. nije mogao sjetiti. Svi oni su imali svoje šegerte koji su kod njih služili i do tri godine. M. T. iz Petrovaca prisjeća se i kovača Nestora Đuđara, kolara Janka Kolbasa i izrađivača lijesova Eugena Olekse. Dorokazi je imao vršalicu. U Mikluševcima su postojale četiri trgovine, a vlasnici su bili: Đura Besermenji, Pero Kostelnik, Stjepan Govlja i Mitar Hajnal. Od gostonica u Mikluševcima Hanča i Mihajlo Hirjovati prisjećaju se gostonice kod Besermenijija, kod Metoda Dudaša i kod Petra Kostelnika (gostonice su bile ujedno i trgovine u nekim slučajevima). U Mikluševcima je postojao i veliki mlin (suvač) čiji je vlasnik bio djed V. J.. Suvač je izgorio istovremeno kada je izgorjelo petnaest kuća u selu. U

28) HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Oslove 1897. – 1898. Gradište kod Županje*, 73-76.

29) Prema popisu Đure Ljikara vidljivo je da je u Petrovcima i Mikluševcima bilo raznih zanimanja između dva svjetska rata kao npr: kudjeljari, krojčice, brijači, opančari, bačvari, limari, mlinari, krojači, postolari, kovači, mehaničari, zidari, kolari, trgovci, krznari, čizmari, sodari (obrtnik koji je radio soda vodu), pekari, mesari, mljekari, uljari, krupare (čovjek koji je imao mlin i vršio uslugu mljevenja kukuruza (prekrupu) za hranu domaćim životnjama. U manjim selima takvih je bilo jedan ili dva, a vlasnik je uzimao ušur (naplatio je uslugu u naturi)), vunopletači, stolari, moleri, žene za drukovanje (žene koje su na platnu tiskare razne narodne motive ženama i djevojkama koje su te motive vezle) i šivanja, gostoničari, kazandžije, pčelari, kantori (pojci u crkvi) i šumari. (Ljikar, *Neka se ne zaboravi*, 274-278.)

Petrovcima su u međuratnom razdoblju bile tri gostonice: Štefančić, Aron Ujfaloš i Janko Nađ držali su gostonice. Đ. H. veli da se najviše išlo kod Štefančića i Arona. Međutim, vino je u gostonici bilo skupo. Plaćalo se i po dva dinara za dva decilitra tako da je malo tko išao piti u gostonicu. J. E. bio je nakon rata gostoničar. Kazuje kako je bilo jako puno domaćih alkoholičara. Međutim, to su bili domaći alkoholičari – dakle ljudi koji su doma pekli rakiju. U gostonicu se uglavnom išlo kada je bio kirbaj, uskrs, slave. Od 1937. u Petrovcima je bilo čak sedam malih trgovina. U njima se moglo kupiti sol, šećer, krompe, kreč, gas, farbu, kose (koje su se prodavale na garanciju). U Piškorevcima su postoji dućani čiji su vlasnici bili Marin Blažinkov, Emedi i Malić te mesnica kojoj je vlasnik bio čovjek koji je nosio špicname Joja. Postojali su i putujući trgovci jajaroši koji su kupovali jaja. M. Lj. se prisjeća kako je bilo pokućaraca koji su nosili robu po kućama.

»Preko tatine kuće nalazio se dućan. Kad je bila subota siromašni bi kupili 16 komada šećera i onda bi pekli kolače.«

M. B. kazuje kako su pokućarci bili i oni sami kada su »preko zime vezli platno, a onda ga u proljeće prodavali u Lovasu i okolnim selima. Išli smo od kuće do kuće i prodavali peštire. Dalo se prodati, pa djeca nisu bila gola i bosa.«

Prodaja namirnica na pijaci bila je uobičajena stvar. Odlazak na pijacu ili vašar bio je najčešće posao žena, a rjeđe muškaraca. U zavisnosti od udaljenosti pijace išlo je pješice, kolima ili vlakom. Do susjednog sela, posebno ako tovar nije bio težak, išlo se pješice. Do udaljenosti od 100 kilometara išlo se konjskom zapregom, a dalje vlakom. U takvim prilikama ljudi su se okupljali u grupama da bi združenim snagama mogli doći na pijacu. Iz istog je mjesta na pijaku odlazilo između 10 i 15 osoba. U jednom tjednu se odlazilo na dvije do tri pijace. Ukoliko se održavao i neki vašar, pogodnosti su bile još bolje, a tada je iz istog mjesta odlazilo i do 45 osoba. Na putu do pijace žene su se dogovarale o najnižoj cijeni po kojoj bi prodavale svoje proizvode. Rusini su na pijacama prodavali svoju robu svima, pa su se morali sporazumijevati na različitim jezicima – srpski ili hrvatski, mađarski i njemački jezik (Međeši 1972-1973: 50-51). Prema pisanju Vlade Kostelnika žene su na pijacama ponavljajuće prodavale mlijeko i mliječne proizvode (Kostelnik 1976: 175). Đ. H. govori o tome kako je njegov otac prodavao na pijaci u Vukovaru ječam, žito i kukuruz, a kako je kupovao grahorice. M. L. rođena R. kazuje kako je sve što je kod kuće u rodnim Petrovcima isplela prodavala u Vinkovcima i u Vukovaru na pijaci. Na pijaku je išla poprečnim putevima pješice. J. E. se prisjeća kako je glavni vašar u Petrovcima bio na kirbaj 14. listopada (koji je trajao i više dana), a veći vašari su bili i u Vukovaru na Svetog Leopolda i u

Vinkovcima na Sve Svetе. U Vukovaru se na Svetog Leopolda našlo svega za kupiti: stoka, krojači, opančari i štrikari su dolazili sa svih strana iz vukovarske okolice. Na sajmove se išlo i na dalje lokacije. M. B. kazuje kako su odlazili iz Mikluševaca u Šid i Vukovar, a na stočni sajam u Babinu Gredu odlazilo se obavezno. A. H. kazuje kako je za Rajevo Selo glavni sajam bio u Brčkom na Svetog Franju. Tada se u Brčkom kupovala zimska odjeća M. L. veli kako su žene iz Gunje odlazile prodavati robu u Brčko.

»Na pijaci bi se sve prodalo, nije se ništa nosilo natrag kući.«

Iz Piškorevaca kod Đakova, prema iskazu P. S. odlazilo se u Đakovo, Vrpolje, Andrijevce i Trnjane na vašar. Kako se može zaključiti vašari, kirbaji i pijacni dani nisu se propuštali. Do željenog cilja putovalo se na bilo koji način – pješice, kolima i vlakom, a proizvode koje se nosilo trebalo je svakako prodati. Uz nadničarenje na tuđim imanjima, prodaja robe na vašarima i pijaci bila je svakako važan izvor prihoda. Osim toga, vašari su bili i mesta gdje su se nabavljadi proizvodi kojih na pijacama nije bilo, budući da su na vašare dolazili ljudi iz udaljenijih središta, a ne samo iz najbliže okolice. Bile su to, osim toga, i prilike za razmjenu informacija o društvenim i gospodarskim promjenama u zemlji i svijetu.

Malo je tko u rusinskim selima između dva svjetska rata imao fiksnu plaću i radio u državnoj firmi. Čak i oni rijetki zaposleni bili su radnici u obližnjim tvornicama čiji su vlasnici bili lokalni kapitalisti. Od tvornica u okolini Petrovaca postojala je ciglana. Vlasnik ciglane bio je Vasilj Tirkajla. Ciglana je također postojala i u Mikluševcima, a njen vlasnik je bio Đura Oros. Cigle koje su se ondje izradivale bile su većeg formata. Radila je također i konoparna. Otac O. P. iz Petrovaca radio je u tvornici u Borovu i imao je 6500 dinara plaću (nakon Drugog svjetskog rata). Prema riječima M. Lj. prije Drugog svjetskog rata osim učitelja i novtaruša (administrator u mjesnom uredu ili seoskoj općini) u Mikluševcima nije bio zaposlen u državnoj službi.³⁰

O prehrani

Prehrana pojedinog društvenog sloja određena je njegovim imovnim stanjem. Rusini u Srijemu tradicionalno su se bavili stočarstvom. Do prije tridesetak godina gotovo da i nije bilo domaćinstva koje nije imalo makar jednu kravu.³¹ Između dva svjetska rata u Miluševcima je postojala zadruga za unapređenje

30) Prema istraživanjima Dušana Drljače jedna je osoba između dva svjetska rata bila zaposlena u Borovu. Poslije Drugog rata, u vrijeme kada je Drljača vršio ispitivanja (kraj šezdesetih) u Borovu je bilo zaposljeno svega deset osoba. (Drljača 1971: 75.)

31) Gospodari su posebno cijenili svoje konje. Obraćajući se voljenom konju izjavljivali su mu: Mili moj konjiku, skočiku!, a kada je predmet milošte krava izjavljivali su Ej, šaruljko, naša hraniteljko! (Kostelnik 1976: 177.).

govedarstva. Za crkvu u Bikiću u vojvodanskom dijelu Srijema, govorilo se da je »sagrađena od masla i mleka. U Petrovcima su Rusini uz krave između dva svjetska rata držali i podosta koza, dok su Srbi držali ovce. Mlijeko i sir Rusinke su prodavale na tržnicama u Iloku, Vukovaru, Šidu i Vinkovcima (Drljača 1971a: 72). U Mikluševcima je 1934. godine osnovana Mljkarska zadruga u koju je bilo učlanjeno 80 zadrugara, a mlijeko se isporučivalo čak u Beograd. U selu je bilo oko 400 krava, a oko polovica gazdinstava davala je mlijeko (Ljikar, *Njiše se žitno klasje...*). Stoku su nakon Drugog svjetskog rata, prema riječima M. B., najčešće prodavali prekupcima. »Prodavali smo stoku Bosancima. Oni su dolazili u Mikluševce. Prije njih bi došli Slovenci, uzeli bi deset najboljih bikova, a pred zimu bi došli Bosanci uglavnom iz Podrinja. Oni su dobro kupovali, a kupovali su sve. Rusini u Srijemu su gajili pšenicu, kukuruz, ječam i suncokret.« (Drljača 1971a: 71). Stoga se rusinska prehrana nije umnogome razlikovala od prehrane ostalih stanovnika Slavonije i Srijema. U srijemskih Rusina najzastupljenija hrana je bila kupus koji se kuhao bez mesa i to vrlo kratko. Uobičajena hrana bila je i krumpir koji se pripremao na sve moguće načine, a u ishrani je bio i čest sos *mačanka*. Male bebe, prema iskazu J. Č., jele su sve što i stariji ljudi.

»Majke su im sažvakale u ustima hranu i davale im da jedu tako sažvakanu hranu.«

Čordaš se prisjeća kako su kao djeca jeli kruh s masti i papriku, a kako je sirotinja znala jesti bazgin pekmez od kojeg su bili crni zubi. Sve što smo jeli bilo je domaće. Ujedno ukazuje na činjenicu da se sve odmah jelo.

»Zimi se meso (ne hrana) ostavljava u rasolu. Kuhala se pura, slani kolačići, kapuščanjiki (to nije kolač) koji su bili kao danas pizza – namazani sa sirom ili kupusom, a pekli su se u krušnim pećima. Postojala je i žitna pita s kukuruznim brašnom koje su naše žene same izrađivale.«

Obroci u toku dana zvali su se frištik, *poludzenok* i večera.³² Četvrti obrok je bio samo za vrijeme teških poslova i to obično oko četiri sata po podne, a u Mikluševcima se zvao *olovranti* (užina). Doručak je bio oko osam ujutro, ručak oko 12, a večera ljeti oko 21 ili 22 sata. Kao karakteristična jela za jutro ističu se na mlijeku *rezanki*, a za večer *juška*. (Drljača 1971a: 72; Drljača 1971: 75). M. Lj. se prisjeća kako se ujutro jelo »mleko, u podne supa, testo i meso«. Mesa je bilo jer je tata radio kao kolar, pa je dobro zarađivao. A držali smo

32) Jasna Čapo Žmegač ističe kako ne postoje velike razlike u slavonskim obrocima. Tako spominje da se u Slavoniji jutarnji obrok zvao ručak koji se sastojalo od rezanaca u mlijeku ili žganaca, a mogao se sastojati i od čorbe (napravljene od krumpira, od jabučica, od rasola i od riba), variva s mesom, hladetine. Za podnevni se obrok (užina) nabrojenome dodali i rezanci, valjuške ili trgance, a za večeru su se jeli ostaci od užine. Nedjeljni jelovnik je bio obogaćen mesom peradi, a zimi i kuhanim mesom. (Čapo Žmegač et al. 1998: 107).

patke koje su brzo narasle. M. B. je svako jutro kao dijete jela med i mlijeko. Jelo se i droba, tj. ono što se udrobilo u mlijeko. P. S. se prisjeća kako se jelo kupus, grah, krumpir, kobasicice.

»*Svakih osam dana peklo se četiri komada kruha. Nije tada bilo herbicida. Krastavci su se kiselili na suncu, sušile su se jabuke, pa su se kuhale kao kompot, sušile su se i šljive u peći, a rakija se pekla od duda, kukuruza i šljiva.*«

O rusinskom etničkom identitetu

Problem rusinskog etničkog identiteta se javio nakon formiranja samostalne Ukrajine. Tada je dovedeno u pitanje postojanje Rusina (doduše u Srbiji i Hrvatskoj do toga nije došlo u intenzivnoj mjeri).³³ Do oštih polemika dolazi između dvije zavađene struje od kojih jedna (ukrajinska) tvrdi da Rusini kao narod ne postoje, već da su jedan dio ukrajinskog etnosa. Rusini, pak tvrde kako su Ukrajinci nastali od rusinskog i istočno-ukrajinskog etnosa. Interpretacija Eugenije Barić (Barić 2007) čini se najuvjerljivija. Prema njezinim tumačenjima etnonim Rusin u povijesnom smislu obuhvaća dijelove stanovništva ovih područja: Bukovina, Galicija i Zakarpatska Ukrajina (danас većim dijelom u Ukrajini), područja istočne Slovačke, dijelove istočne Mađarske i područje Maramoroš u današnjoj Rumunjskoj. Kao suvremeni službeni naziv etnonim Rusin se do 1990. upotrebljavao samo u bivšoj Jugoslaviji, gdje se i danas stanovništvo koje je doselilo polovicom 18. stoljeća iz tadašnje sjeverne u tadašnju južnu Ugarsku izjašnjavaju kao Rusini³⁴. Naziv Rusin i danas koriste stanovnici karpatskih ukrajinskih oblasti, kao i Karpatorusini u iseljeništvu (SAD, Kanada, Australija) te dijelovi rusinske populacije u Poljskoj, Češkoj, Rumunjskoj i Mađarskoj. Rusini u Poljskoj se jednim dijelom izjašnjavaju kao Lemki. U Slovačkoj se jedan dio nekadašnjih Rusina danas izjašnjavaju kao Rusini-Ukrajinci. Postoji takođe i oblik Rusnak koji je rjeđi, a javlja se kod Rusina u ukrajinskim oblastima Karpati. U Austro-Ugarskoj Monarhiji Rusine su službene statistike nazivale Rutenima. Činjenica je također da su se preci današnjih Ukrajinaca i Bjelorusa nazivali Rusini, a svoj jezik su zvali

33) Postojanje Rusina u zemljama koje su nastale nakon raspada Austro-Ugarske dovođeno je konstantno u pitanje. Tako su prema mađarskoj teoriji Rusini Madari-grkokatolici, prema poljskoj su to Poljaci, a prema slovačkoj Slovaci grkokatoličke vjere.

34) Pod imenom Rusin, razumiju se Rusini na području Bačke i Srijema. Otkada su Rusini došli s područja Gornje Ugarske (dakle današnje istočne Mađarske i Slovačke) na područje Bačke, žive otregnuti od panja rusinskog naroda. Budući da na području Bačke nije bilo drugih vrsta Rusina osim Rusina iz tzv. Hornjice (istočne Slovačke i dijelova istočne Mađarske), Rusini su zadržali svoje ime. Ime Gornjaci nisu željeli zadržati što bi značilo da su bili naseljeni u Hornjici), već su, smatrajući da su na mnogo višem kulturnom nivou od Rusina iz Hornjice i Galicijana, smatrali sami sebe za prave Rusine, pa su tako i sebi uzeli pravo da se nazivaju samo Rusinima (zato da bi se razlikovali od onih Rusina iz Hornjice – tzv. Gornjaka). (Ljikar 2009: 13-14.)

ruski i nakon raspada Kijevske Rusi.³⁵ Najprirodnije je, kako piše Eugenija Barić, povezati naziv Rusin sa teritorijem (njeprije s Kijevskom Rusi, a potom s Ugarskom Rusi koja je kao geografski naziv egzistirala sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije). Do 1949. godine svi stanovnici Jugoslavije koji su bili rusinskog podrijetla iz Ukrajine, Slovačke i Mađarske iskazivali su se kao Rusini. Oni su se naime tako i mahom svi osjećali od doseljenja do kraja Prvog svjetskog rata. Stariji kolonisti koji su doselili u Austro-Ugarskoj u 19. stoljeću sa sobom nose rusinski etnonim, a mlađi nose ukrajinski etnonim. Veći dio populacije je stigao prije nacionalnog buđenja, pa se tako spominju kao Rusini, a manji dio poslije ili tijekom nacionalnog buđenja, pa dolaze kao Ukrajinci. (Zlodi 2010: 5 (neobjavljena disertacija)). Naziv Ukrajinac se javlja kao službeni naziv (1917.). Do tada je stanovništvo istočne Ukrajine nazivano Malorusima, a zapadne Rusinima. Tada već počinje diferencijacija (kratkotrajnim formiranjem neovisne Ukrajine) koja je uzela maha nakon 1949. godine. U zakarpatskoj Ukrajini 1949. dolazi do uvođenja etnonima Ukrajinac, pa ga stoga preuzimaju i Rusini u dijaspori. Naziv Rusin dakle živi i dio povijesti nacionalne manjine koja se danas označava kao Ukrajinci. Razlika između značenja koji taj naziv ima za Rusine, odnosno za Ukrajince bivše Jugoslavije jest u tome što je to za Rusine i suvremeno stanje, a za Ukrajince ono predstavlja prošlost, tj. povijesno stanje, kako piše Eugenija Barić. Problem leži u tome što su obično matična zemlja i matični etnos isto. Kod Rusina toga nema, jer u njih nema pojma matična zemlja, nego samo matični teritorij. Matični teritorij je dakle onaj teritorij s kojeg se rusinsko stanovništvo doseljavalo. Ukrajina je, dakle, danas zemlja matičnog etnosa Rusinima, a matična zemlja Ukrajincima. O tome svoje mišljenje imaju i kazivači. Kazivač iz Mikluševaca Z.Ž. rekao je: »...Ako bi nam Rumunji dali jedan dio svoje zemlje, Mađari isto tako, Ukrajinci pola Ukrajine, a Slovaci i

35) »Kijevska Rus je povijesno-mitološka baza svih istočno slavenskih naroda neovisno o interpretativnim razlikama među njima. Kijevska Rus je do danas ostala sačuvana u nazivu suvremene Rusije, Bjelorusije i Rusina. Tijekom 18. stoljeća dio povijesnih ukrajinskih zemalja pridružuje se Moskvi pri čemu nastaje nomenklaturni dublet temeljen na imenu Rusija kojom se označavaju subjekti tog sporazuma Velika Rus i Mala Rus. Etnonimi su preživjeli sve do raspada Ruskoga Carstva 1917./1918. premda je malorusko ime bilo nametnuto samo dijelu ukrajinskog etničkog prostora te kao takvo nije zaživjelo iznutra. Unatoč tome, preko maloruskog imena na području Ruskoga carstva manifestirala su se i prva preporodna kretanja. Posljedice povijesnih okolnosti koje su rezultirale razdvajanjem ukrajinskog etničkog prostora na ruski, poljsko-litavski i austro-ugarski (od kraja 18. stoljeća) dovele su do unutarnjeg nomenklaturnog paralelizma: maloruskog i rusinskog. Ukrainski preporod temeljen na rusinskom imenu podkraj 19. stoljeća počinje afirmirati ukrajinsko ime. Afirmacijom ukrajinskog imena istisnuto je malorusko ime, ali nije isčeزلо rusinsko ime koje je korišteno do potkraj 19. stoljeća na jugozapadu današnje Ukrajine, odnosno području koje nije bilo pod ingerencijom Moskve. Rusinsko je ime sačuvano danas na području Podkarpaća, odnosno je preneseno na područje južnoslavenskih i hrvatskih zemalja.« (Zlodi 2010: 144-145 (neobjavljena disertacija)).

Poljaci dijelove svojih zemalja mi bismo imali matičnu zemlju...«

Kazivačica M.B. rođena B. iz Mikluševaca smatra da zbog velike emigracije Rusina u SAD nije ostvarena rusinska država: »...*Da nije mnogo Rusina otišlo u Ameriku mi bismo imali svoju državu...«*

Posebnost hrvatskih i srpskih Rusina je činjenica da su na područje Bačke doselili iz istočne Slovačke (u najvećoj mjeri) kao Rusini i da su ondje ostavili svoje obitelji i rodbinu koja se i tada i sada nazivaju Rusinima. Budući da u Jugoslaviji nakon 1948. nije bilo nikakvih pritisaka da se Rusini asimiliraju, za razliku od Slovačke, Poljske, Mađarske i Ukrajine, oni su na ovome teritoriju sačuvali svoj etnički identitet i zadržali su sve ono što su donijeli iz pradomovine. Tek nakon raspada SSSR-a i pada željezne zavjese, u nabrojenim područjima dolazi do svojevrsnog preporoda Rusina. Otvaraju se škole na rusinskom jeziku, formiraju se rusinske udruge... To nije slučaj u Ukrajini gdje Rusini nisu priznati za etničku zajednicu. Zbog provenijencije Rusina u bivšoj Jugoslaviji možemo postaviti pitanje koju od navedenih zemalja (Slovačku ili Ukrajinu) bački, slavonski i srijemski Rusini trebaju smatrati za svoju pradomovinu. Teza Eugenije Barić tako ne stoji u potpunosti: Rusini kao zemlju svojeg matičnog etnosa mogu smatrati i Poljsku, Slovačku (a eventualno i istočnu Mađarsku), a ne samo Ukratinu. Tekst Irineja Mudrog, predstavnika rusinske nacionalne manjine za Grad Zagreb govori o današnjem stavu po tome pitanju 99% Rusina u Republici Hrvatskoj: »Očigledno je da su Rusini na ovim prostorima preko 260 godina očuvali svoj nacionalni identitet i nikada neće prihvatići da im se pod nacionalnost piše Ukratinac. Niti će dopustiti da postanu nacionalna manjina druge (ukrajinske) nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. Isto tako, do završetka asimilacije govorit će se i pisati na rusinskom jeziku, a ne na nekom dijalektu.« S time se slažu i moji kazivači. Uostalom, prema Ustavu Republike Hrvatske Ukrajinci i Rusini su dvije posebne nacionalne manjine.

O međunalacionalnim odnosima

Rusini su u Petrovce i Mikluševce, ujedno područja s najvećim brojem naseljenih Rusina u zapadnom Srijemu, kao što smo spomenuli, doselili u prvoj polovici 19. stoljeća. Oba su sela prije njihova doseljenja bila naseljena pravoslavnim Srbima. Kao što je već rečeno Rusini su u Mikluševcima i Petrovcima kupovali zemlju po povoljnim cijenama. Prema iskazima kazivača dobivali bi tri jutra po cijeni koliko je koštalo jedno jutro u Ruskom Krsturu ili Kucuri odakle su doseljavali. Srbi su u spomenutim selima počeli prodavati svoje kuće, okućnice i zemlju, tako da su Rusini do početka dvadesetog stoljeća brojčano nadmašili ostale etničke skupine.

Kazivač V. J. iz Mikluševaca govori o tome da je broj Srba u Mikluševcima

bio konstantno u opadanju od doseljavanja Rusina:

»...Kod nas nije veliko selo. Bilo nas je pola-pola Rusina i Srba. Srbi su prodavalci zemlju, a kupovali su naši zemlju. Dolazili su iz Krstura. Srba je tako bilo sve manje i manje. Sada ih svega četiri kuće...«

Kazivač E. H. iz Mikluševaca smatra da je do izrazitijeg iseljavanja Srba došlo nakon jedne teške svađe između Rusina i Srba 1936. godine: »...Do 1936. bilo je ovo srpsko selo. Srbi su voljeli bančiti, slaviti. Živjeli su od stočarstva. Naši Rusini bili su siromašni, ali su obrađivali zemlju. Srpska stoka im je išla preko zemlje. Zbog svađa je dolazilo i do ubojstava. To je kuvalo! Dana 21. rujna 1936. bio je kirbaj u selu. Bile su dvije gostionice u selu. U jednoj pravoslavci, a u drugoj Rusini. Potukli su se. Žandari su čak dobili batina. Naši su tako otišli u zatvor, a Srbi su ih optužili da su komunisti. Bilo ih je 40 u zatvoru. Nakon toga se većina Srba odselila iz sela...«

Primjećuje se kako su od početka postojali određeni antagonizmi između lokalnih Srba i doseljenih Rusina. Antagonizmi su ovisili najčešće o općim političkim prilikama u zemlji. Dakako, ovisili su i o međusobnim simpatijama, prijateljstvima i obiteljskim vezama.

D. H. iz Petrovaca kazuje: »...Igrali smo se sami, nismo se igrali sa Srbima. Bila je ipak jedna Srpskinja koja je dolazila do nas, ali ona nije išla na prelo. U Petrovcima su svi Srbi znali rusinski, ali ga nisu htjeli pričati...«

E. H. iz Mikluševaca primjetio je da je većina uvijek bila rusinska, pa su ih Srbi morali slušati. »...Par puta smo ih morali isprebijati, pa je bilo dobro. Manjina uvijek mora slušati većinu, pa su tako Srbi morali slušati nas Rusine...«

Usprkos tome što su stanovali u istom selu Srbi i Rusini slabo su se družili. Ta međusobna odvojenost bila je posebno prisutna prije Drugoga svjetskog rata.

O toj pojavi govori J. E. iz Petrovaca: »...Slabo su Rusini isli na srpske slave. Srbi su svi razumijeli rusinski, ali ga nisu pričali...«

Ponekad su seoski međunacionalni antagonizmi počivali i na ljubomori koja je ovisila o materijalnom statusu i o novčanim prihodima. M. B. iz Mikluševaca se toga jasno prisjeća:

»...Mi smo isli na prelo, a pravoslavni nisu jer se nisu organizirali. Mi smo preko tjedna pleli i šivali, pa smo se organizirali, a oni su nam zavidjeli...«

Pojedini primjeri pokazuju i kako među Srbima i Rusinima nije bilo uvijek antagonizma. Ipak, to je prisutno kod kazivačice M. L. koja je davno otišla živjeti izvan Petrovaca u Gunju:

»...Jako fino smo se slagali. Mogli smo se i na rusinskom razgovarati sa Srbima...«

Poneki kazivači, kao A. Lj. iz Mikluševaca, dali su potpuno oprečne stavove onima koje su izrekli drugi kazivači. To je ponajviše ovisilo o njihovom

osobnom odnosu sa pojedinim Srbima.

»...Srbi su se igrali s nama i znali su rusinski jezik...«

Osim sa Srbima, Rusini su održavali veze s Hrvatima, Nijemcima, Židovima, Mađarima, Slovacima i Ukrajincima. Dakako, ti odnosi nisu bili uvijek isti ili jednako dobri. Iskazi kazivača pokazuju vrlo visok stupanj suživota s okolnim etničkim skupinama. Primjećuje se kako je suživot s Ukrajincima poremećen nakon uspostave neovisne Ukrajine. Kod Rusina se javlja antagonizam prema Ukrajincima zbog ukrajinskog nacionalizma i negiranja postojanja rusinske etničke skupine. Nijemci i Židovi su kao etničke skupine u neposrednom susjedstvu gotovo nestali.

Dobri su se odnosi čuvali na kramovima na kojima su sudjelovali nemalo puta pripadnici svih konfesija (pravoslavni, grkokatolici, rimokatolici i Židovi) A. Lj. iz Mikluševaca kazuje kako je uvijek bio u dobrim odnosima sa Hrvatima.

»Ja sam pojac u crkvi od 1948. godine. Zato sam išao na katoličke blagdane u Sotin i Tompojevce na druženje s Hrvatima.«

P. S. iz Piškorevaca se prisjeća odnosa sa Šokcima. Očito su ti odnosi znali biti zatrovani određenom ljubomorom budući da su Rusini, Mađari i Nijemci imali znatno više uspjeha u poljoprivredi, a osim toga imali su manje djece od Rusina.

»Mi smo bili sa svima dobri osim sa Šokcima. Rusini su ljeti radili od tri sata u noći do 22 sata. Šokci su odlazili na njivu po izlasku sunca i odlazili sa njive po zalasku. Nama, Mađarima i Švabama žito je rodilo i po 8 metričih centi po jutru, a njima 3 do 4 metra, pa su uvijek imali manje. Šokci su osim toga bili pretežno stočari, a kukuruz su držali za svoje potrebe. Šokci su bili starosjedioci, a mi smo bili došlje. Međutim, u kratkom vremenu mi smo napredovali više nego oni. Oni se nisu mogli uključiti u modernu tehnologiju. Mi i Švabe smo sadili s plugom svaki treći red i imali smo kola sa gvozdenim šinjama. U njihova kola su stale samo četiri veškorpe koliko su bila mala. Šokci su, osim toga, imali najviše po dvoje djece. Bojali su se imati više da ne bi morali dijeliti zemlju.«

Nijemci se posebno cijenilo kao izvrsne gospodare koji su Rusine mogli podučiti na koji način obradivati zemlju, brinuti se o stoci, ali i o mnogočemu drugome. M. B. se prisjeća da je odlazak Nijemcima bila svojevrsna škola za rusinske momke: »...Nijemci su naseljeni kad i mi u Sotinu, Tompojevcima i Lovasu. Dala im je Marija Terezija zemlju. Naši su dečki išli kod njih kao služe. Kad su se vratili kući imali su malu maturu. To je bila tolika kultura kod Švaba...«

Zanimljivo je kako pojedini Rusini starije generacije održavaju veze s iseljenim Nijemcima nakon Drugoga svjetskog rata. V. J. iz Mikluševaca još

uvijek čuva prijateljstvo koje je stekao prije nego što su Nijemci otišli za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata: »...Ja se i danas dopisujem s jednim Švabom i čujem s njim preko telefona. Bio je iz Tompojevaca, švapskog sela, a sada je u Njemačkoj. U Tompojevce su došli Dalmatinci.«

Nijemci su praktički netragom nestali nakon Drugog svjetskog rata. Manji broj njih je ostao u svojim selima, ali se više nisu izjašnjivali kao Nijemci. J. S., mikluševački grkokatolički paroh iz Ruskog Krstura izjavljuje kako su u švapske kuće nakon Drugog svjetskog rata u selu Berak naseljeni grkokatolici Žumberčani, koji su u vrijeme Nezavisne države Hrvatske bili nastanjeni između Berkasova i Šida.³⁶

Odnosi s Ukrajincima su se zakomplizirali nakon proglašenja neovisne Ukrajine, odnosno nakon raspada bivšeg SSSR-a. To je znatno pogoršalo ukrajinsko-rusinske odnose iz razloga koji su navedeni u poglavljiju o rusinskom nacionalnom identitetu.

M. B. iz Mikluševaca govori i o Ukrajincima koji su u Mikluševce došli iz Bosne, iz životnih uvjeta koji su u okolini Prnjavora i Dervente nakon Drugog svjetskog rata bili vrlo teški:

»Ukrajinke su došle u selo iz Bosne.³⁷ Ja više razumijem Slovake nego njih. Naši dečki su odlazili u popove, pa su pobrali ukrajinske pjesme, a Slovaci su uzeli naše.«

Ista kazivačica M. B. iz Mikluševaca govori i o odnosu prema Ukrajini: »...Ukrajinci su Rusini. Oni su željeli Ukrajinu, pa je postala Ukrajina. Kod njih nema nacionalnih manjina i nedaju nikome prava. Da se vrati Lemkovina bili bi siromašni.«

Židova, koji su u Drugom svjetskom ratu u vukovarskom kraju u potpunosti istrijebljeni, prisjeća se J. Č. iz Petrovaca:

»Oni su bili trgovci. Oni su pomagali Rusinima. Ugovor su nam davali za ono što smo kupovali. Davali su na veresiju, a posuđivali su i novac na kamatu. Davao se kukuruz mjesto kamate.«

36) Žumberčani su naseljeni u Berak 1948. godine, a podrijetlom su iz male župe (parohije) Grabar. (Primorac 2004: 439.)

37) Ukrajinci su se na vukovarsko područje počeli naseljavati nakon 1950. godine. Uglavnom su dolazili iz zabitnih dijelova Bosne i bili su pretežno nastanjeni u Vukovaru i Petrovcima. (Primorac 2004: 439.) Ukrnjaci u Petrovcima bili su isprva smješteni u predjelu sela koje se naziva Doli, gdje su pašnjaci nadomak kuća, a oni su uglavnom bili držali dvije ili tri krave za svoje potrebe. (Drljača 1971:79). Interesantan je podatak kako su Rusini u Bačincima, u obližnjoj Vojvodini izolirali Ukrnjace koji su se doselili iz okoline Prnjavora 1942. godine. Domaći Rusini su Dušanu Drljači izjavljivali krajem šezdesetih kako su Ukrnjaci pravi Bosanci: lako planu, pa stoga i nema mješovitih rusinsko-ukrajinskih brakova. Osim toga, Ukrnjaci su bili znatno siromašniji od Rusina i imali su mnogo više djece kada su doselili u Bačince. Podvajanje Ukrnjaca i Rusina u Bačincima išlo je do toga da su krajem šezdesetih godina dvadesetog stoljeća Ukrnjaci stajali odvojeni u crkvi i nisu se miješali s ostalima. (Drljača 1973: 69.).

M. B. veli kako se kod Židova u Vukovaru moglo sve kupiti:

»Žene su isle pješice u Vukovar i prodavale na pijaci, a poslije su odlazile Židovima i kupovale kod njih. Židovi su znali rusinski.«

Odnos sa Mađarima bio je blizak kod Rusina u Mikluševcima koji su bili orijentirani na obližnje Čakovce u kojima su većinsko stanovništvo činili Mađari. Međutim, o nacionalnom podrijetlu Mađara u Čakovcima pojedini kazivači imaju svoje mišljenje. E. H. iz Mikluševaca smatra da čakovački Mađari slovačkog podrijetla:

»...Moja tetka je bila udana za tzv. Mađara. Mi smo bili na kirbaju. Došao je ujak iz Selenče i rekao je da ide svojim Slovacima. Kazao je da su ovi Mađari iz Čakovaca živjeli kao Slovaci u Selenči. Zadužili su se puno u Kalovskoj banci i sve su prodali. Poslije su kupili zemlju u Čakovcima i nisu morali platiti prijenos ako postanu Mađari. Netko od njih danas prizna da je Slovak, a netko ne. To se vidi po njihovim prezimenima...«

Posebni su međuvjerski i međunacionalni odnosi bili uspostavljeni u Rajevu Selu i u Gunji gdje je bilo osobito mnogo Muslimana, odnosno Bošnjaka od Drugog svjetskog rata. A. H. iz Rajeva Sela govori o tim odnosima:

»Mi se s njima nikada nismo ženili.«

M. L. iz Gunje kazuje kako su u Gunji Muslimani »vrlo prijazni i vrijedni ljudi i kako često zovu u svatove i Rusine«.

O vezama Nijemaca, Hrvata, Mađara i Rusina mnogo govori i činjenica da sva četiri naroda imaju običaj postavljanja majskog drveta. Ovo su Rusini, prema pisanju Dušana Drljače preuzeli od Mađara i Nijemaca (iz Bogdanovaca) nakon Prvog svjetskog rata. Radi se o grabovom ili bukovom drvu koja se stavljuju pred kuće djevojaka za udaju. Djevojke su ga znale okititi ručnicima i flašom vina. Maj se stavlja uoči Prvog maja, a skida se 31. svibnja ili na Duhove (Drljača 1971a: 79; Kostelnik 1971: 86-99).³⁸

Pripadnost grkokatoličkoj vjeroispovijesti kao etnička posebnost Rusina u odnosu na druge etničke skupine

Grkokatolička vjeroispovjest je osobito rusinska specifičnost i razlikuje Rusine od svih ostalih etničkih skupina koje žive u okruženju (osim od većine Ukrajinaca). Naime, Rusini su postali grkokatolici nakon doseljavanja na prostor Austro-Ugarske Monarhije. Prihvatali su Uniju kako bi mogli dobiti zemlju od carice Marije Terezije sredinom 18. stoljeća. Svoju su religiju i vjeru

38) Majsko drvo su sadili i Hrvati. »Tako se je u selu Drenovci, u županjskoj Posavini sadila uoči Prvog maja visoka topola ili jablan. Prije nego zasadje jablan, momci su staru slavonsku šljivovicu vezali za najjaču granu da je vjetar ne bi skinuo. Znak sadnje drveta pred djevojčinim prozorom značio je da je djevojka spremna za prošnju.« (IEF, Gordana Vidaković, *Svatovski običaji u Cvetseriji s naglaskom na običaje praćene glazbom (diplomski rad)*, Zagreb 2000, rkp. 1725/00, 36-37.)

očuvali kao posebnost, te su zbog toga često, zbog nerazumijevanja, od strane svojih najbližih susjeda bili diskriminirani. Devedesetih godina dvadesetog stoljeća Rusini na području Republike Hrvatske prešli su na Novi kalendar, te na taj način izgubili jedan dio svoje specifičnosti. Kod starijih sugovornika primjećujemo kako postoji određena nostalgija za Starim kalendarom i ne prihvatanje Novog kalendara.³⁹ U nedostatku fizičkog postojanja svoje crkve, Rusini u većinskim rimokatoličkim naseljima, poput Gunje, odlaze u rimokatoličku crkvu. Religija danas zbilžava i drži rusinsku etničku skupinu na okupu.

A.B. rođena K. iz Mikluševaca živi sada u Osijeku i ondje drži do vjeroispovijesti: »...*Kod Rusina je jako važna religija. U Osijeku dolaze u crkvu grkokatolici Rusini, Ukrajinci i Hrvati. Poslije službe progovorimo i koju riječ. To nam je jako važno...*«

Jednom dijelu sugovornika grkokatolička crkva predstavlja najvažniji element rusinskog identiteta.

T. R. iz Petrovaca smatra da »...*Biti grkokatolik kod nas znači biti Rusin...*«

Prelazak na Novi kalendar većina sugovornika uglavnom ne doživljavaju kao slabljenje etničkog identiteta.

D. H. iz Petrovaca kazuje: »...*Mi smo sve naše blagdane držali po starom kalendaru. Po novom smo ih držali za vrijeme Pavelića i sada, a u Titovo vrijeme i prije po starom...*«

J. E. iz Petrovaca govori o tome da još uvijek drži do starog kalendara: »...*Ja još uvijek na Badnjak po starom kalendaru idem paliti svijeću na groblje...* (Janko Erdelji, Petrovci, rođ.1941.g.)

E. H. ne vidi nikakav problem u prelasku na Novi kalendar: »...*Što mislim o Novom kalendaru? Ako mi se krava otelila toga i toga datuma onda je dobro da i mi računamo po tome kalendaru...*«

J. S., grkokatolički svećenik iz Mikluševaca smatra da je dobro da su svi grkokatolici prešli na Novi kalendar: »...*Ljudi su u 95% slučajeva vezani za crkvu. Oko 30% ih je redovito na svetoj misi nedjeljama i blagdanima, dok je za vrijeme velikih blagdana prisutno 100%. Božić 1991. Slavljen je po novom kalendaru. Do 1991. samo Berak, Mikluševci, Petrovci i Vukovar nisu imali novi kalendar...*«

A. H. rođena K. iz Berkasova u Vojvodini, sada u Rajevu Selu kazuje kako su Berkasovu postojale dvije crkve.

»*Jedna je bila grkokatolička, a druga pravoslavna. U grkokatoličku crkvu*

39) Razlika između Gregorijanskog (Novi kalendar) i Julijanskog kalendara (Stari kalendar) je ta što Gregorijanski ima 97 prijestupnih godina u svakih 400, a Julijanski 100. Danas razlika između Julijanskog i Gregorijanskog kalendara iznosi 13 dana.

odlazili su zajedno rimokatolici i grkokatolici iz Berkasova.« (O tome vidi i u: Drljača 1973: 132)

Možda je više primjera kada grkokatolici odlaze u rimokatoličku crkvu kao što je to slučaj u Gunji. M. L. rođena u Petrovcima, živi već desetljećima u Gunji: »... *U Gunji mi zajedno s rimokatolicima imamo misu...*«

A. J. iz Mikluševaca kazuje da na obične mise dolazi iznimno malo ljudi: »... *Na običnim misama ima nas sedam ili osam. Sve babe...*«

Grkokatolički svećenik u Mikluševcima J. S. kazuje kako i pravoslavni i rimokatolici dolaze u mikluševačku grkokatoličku crkvu: »... *Pravoslavci i rimokatolici iz Mikluševaca dolaze u našu crkvu. Pravoslavna crkva nije u funkciji. Pravoslavke idu u našu crkvu, ali djecu krsti pravoslavni pop. Ipak, idu na naš vjeronauk i na sakramente...*«

E. H. govori o tome da prosječan rimokatolik nema pojma o grkokatoličkoj vjeroispovijesti *te o svojem iskustvu iz izbjeglištva* »... *Za vrijeme rata bio sam u Bregani. Tamo su mi govorili da sam Srbin jer se krstim sa tri prsta. Oni nisu znali da su to tri osobe u Boga, a katolici se krste s pet prstiju, a to je pet rana Isusovih...*«

J. M. iz Petrovaca smatra da je prijelaz na Novi kalendar značio Rusinima izbjegavanje dalnjih problema u odnosu sa rimokatolicima koji su zbog istočnog obreda i držanja do Starog kalendara promatrati s podozrenjem grkokatolike: »... *Neki od nas bili su za vrijeme rata u Donjem Miholjcu. Svećenik je držao misu po starom kalendaru, pa su nas domaći gledali malo s podozrenjem. Prijelaz na Novi kalendar je učinjen da ne bude talasanja, da Rusini ne strše i da ne doživljavaju neugodnosti...*«

Odnos prema religiji i crkvi do danas se u mnogočemu izmijenio kod srijemskih Rusina. Domaći Rusini smatraju doseljene Ukrajince uglavnom religioznijima od sebe samih (Drljača 1971a: 76). To na primjer ne važi za Mikluševce, jer Ukrajinaca nikad nije bilo više od desetak i oni se nisu nacionalno isticali. Uloga svećenika (paroha) u selu i danas je izuzetno važna. J. E. u svojem je iskazu rekao kako je pop bio »*u selu glavni ako je bio pošten. Popovi iz Kucure Petrovčane nisu mnogo usrećili. Popu se morala plaćati rukovina.*«⁴⁰

Kirbaji su bili posebni dani, a sva slavonska i srijemska sela su ih imala. Radilo se zapravo o crkvenom godu, seoskom blagdanu koji je povezan s crkvenim svečanostima u povodu određenog sveca patrona, kojemu je posvećena seoska

40) Petrovčani kao najboljeg svećenika ističu Janka Budinskog, podrijetlom iz Krstura koji je 1937. godine došao u selo. On je 1944. godine stao na čelo kolone ljudi koji su trebali biti odvedeni u zatvor. Osim toga, kod sebe je držao lijekove, cigarete i druge sitne potrepštine koje su ljudi od njega mogli danonoćno zatražiti. Budinski je u selu ostao do smrti 1972.

crkva.⁴¹ Tako je kirbaj u grkokatoličkim mjestima bio dan kada su se okupljali ljudi iz okoline, ali i iz udaljenijih rusinskih naselja. Interesantan je slučaj da se u Šidu, u mjestu u kojem su Srbi u većini, kirbaj nije proslavljao 22. svibnja kada je slava lokalne pravoslavne crkve, već 19. kolovoza na Preobraženje, kada je slava grkokatoličke crkve. U Petrovcima je rusinski kirbaj također najvažniji dan u godini iako postoji i lokalna pravoslavna crkva (Drljača 1971a: 74). Kirbaj u Petrovcima se proslavlja na Pokrov Bogorodice 14. listopada (po starom kalendaru).

Promijenili su se i datumi kirbaja zbog uvođenja Novog kalendarja, ali i zato da bi više ljudi dolazilo na njih. A. H. iz Rajeva Sela govori o tim promjenama:

»...Kad je bio kirbaj kod nas dolazili su gosti vlakom. Imali smo misu, imali smo popa, tu se gostilo. Bilo je to na Svetu Katu u kasnu jesen. Sada smo prešli na Ilinovo. Slavimo po novom kalendaru u sedmom mjesecu. Tako dolaze i djeca i ima i više ljudi. Dolaze iz Šida, Vinkovaca, Petrovaca, Brčkog i Bizovca. Svi pričamo hrvatski...«

O odnosu Petrovčana i Mikluševčana

Nisu bili samo prisutni antagonizmi između etničkih grupa. Postojali su i antagonizmi između rusinskih sela Petrovaca i Mikluševaca. Treba svakako spomenuti da su percepcije o antagonizmu, kako između etničkih grupa, tako i između sela, ponekad zaoštrenije nego što su one u stvarnosti. Tako M. Lj. iz Mikluševaca kazuje o antagonizmu između Petrovaca i Mikluševaca:

»Mikluševčani nisu puno išli u Petrovce. Tamo je bio drugačiji narod. I sada se oni među sobom ne slažu« (relativno-više zbog prestiža u sportu, kulturi, op.a.). I V. J. kazuje kako su Petrovci i Mikluševci bili »uvijek loši«. »Tukli su se oko nogometa.« I stanovnici Petrovaca o tome svjedoče: »Nismo se voljeli s Mikluševcima. Petrovčani su imali četiri doktora, a Mikluševčani četiri svećenika«, veli J. E..

O bolestima, liječenju bolesti, higijeni, starosti i smrti

Starim ljudima smatrane su osobe koje su bile starije od pedeset godina.

Prema riječima E. N. starci su »sedeli na putu zajedno s babama«. »Mi smo ih morali pozdravljati.« M. T. veli da su ljudi između pedeset i pedeset i pet godina već bili starci. »Znali su se na četiri ili pet skupiti pa su pričali i sedeli na putu.«

Slabiji higijenski uvjeti, koji je općenito tada vladali na hrvatskom selu, pogodovali su razvoju različitih bolesti. Šimo Varnica govori o higijeni u

41) Kad bi dolazio kirbaj u šokačkim selima bi se govorilo: Ide god da se vidi rod! (Gligorević 2007: 158).

slavonskim selima krajem 19. stoljeća. Njegove riječi možemo primjeniti i na rusinsku populaciju. »Nitko drži svoju sobu, kuću, avliju i suđe u redu, a nitko opit u gadu i u smetu... Suđe u kom se ne kuva svaki dan i izu koga se ne jede svaki dan, to se samo onda pere kad triba, tj. prije negoče se iz nega jest, i opet kad se jede kad ćemo postaviti. ... Svake se nedilje ujutru zgrije vruće vode, pa se sve suđe po kući opere. Opere se orman, kablovi, police, kašičnjak, svi lonci i zdile.⁴²... Kad se vrši, onda se svaki nalije puno veliko korito vode, ljudi skinu rubinu a gaće zasuću do dvojnija i takoi se umivaju, peru uši, vrat, glavu, noge, trbu i prsa, a leđa Peru jedan drugom il opere svakom svoja žena, a ima kad opere svaki sam sebi. ... Kad nisu tako teški poslovi, onda se svit nepere tako često, nego se Peru drugu, treću večer, a kupa se, brije se i šiša ako se more u subotu u večer, a ako se nema kad onda se u nedilju kupa i brije, a ima i puno ljudi koji se briju priko nedilje i to u sridu ili u četvrtak.«⁴³

Pisanje Varnice potvrđuju i iskazi informatora. E. N. se prisjeća kako je postojao uvijek jedan lavor i sapun. Prisjeća se i bare kod Petrovaca u kojoj su se ljeti znali kupati zajedno sa svinjama. Đ. H. kazuje kako je na njivi ljeti stajalo jedno veliko bure vode u kojem su se svi skupa prali. A. H. veli kako je uobičajeno bilo da se kupa jednom nedjeljno. M. L. se prisjeća kako su se svi kupali u jednom plehnatom koritu. »Prvo mi mladi, a onda stari.« Kod M. L. postojale su dvije sobe. U jednoj sobi su spavala djeca, a u drugoj roditelji. J. Č. iz Petrovaca s ponosom ističe kako je prvi u selu imao toalet u kući. »Rusini su bili čisti naspram drugih.« V. J. iz Mikluševaca kazuje kako se »malu decu nakon velike nužde vuklo po prašini«. O tome kako je izgledalo slavonsko selo početkom dvadesetog stoljeća govori činjenica da su svi prozori na kućama u Petrovcima bili isprskani blatom od slavonskih kola koja su prevozila građu kroz Petrovce za Vukovar (Drljača 1971a: 73). Higijena je, dakle, znatno utjecala na pojavu bolesti. Dakako, nedostatak lijekova za pojedine bolesti dovodio je najčešće do smrti onoga koji se razbolio. Bolesti su se javljale i zbog močvarnog zemljишta koje je u nekim dijelovima Slavonije i Srijema postojalo duboko u dvadeseto stoljeće.

Smrt je bila jedan od najvažnijih događaja u životu seljaka, baš kao i rođenje i vjenčanje. Kako piše Jasna Čapo Žmegač u seljačkom društvu i kulturi još u nedavnoj prošlosti smrt je bila sastavnicom života, i čovjek je umirao dostojanstvenije i ljudskije. U etnološkoj literaturi nalazimo opise posljednjih čovjekovih dana. Čovjek je svjestan svojeg stanja, i njemu se ne tajti istina te

42) HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898. Gradište kod Županje*, 53.

43) HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898. Gradište kod Županje*, 59.

on uz pomoć obitelji svodi račune sa životom, opršta se od obitelji i prijatelja i miri se s onima s kojima je u zavadi. (Čapo Žmegač et al 1998: 184-190). Bolesti koje su dovodile do smrti bile su zastupljene u čitavoj tadašnjoj Europi. Moderna medicina još nije postojala, a težak seljački život nije dopuštao bolovanja i poštedu od poslova. Tako su bolesti poput tuberkuloze u seljačkoj svakodnevici značili gotovo sigurnu smrt bolesnika. Kolera, difterija i tifus znali su isto tako odnijeti brojne živote u kratkom vremenu budući da su se javljali kao epidemije.

U Petrovcima se, prema riječima Đ. H. ponajviše umiralo od tuberkuloze.

»*Bilo je to familijarno kada se umiralo od tuberkuloze. Cijela obitelj Ditko imala je tuberkulozu. Od te se bolesti umiralo u rano proljeće. Bilo je i difterije, i od slepog creva se umiralo, a u bolnicu je malo tko išao u Vinkovci. Tek su kasnije časne sestre otvorile bolnicu u Vukovaru.«*

P. S. iz Piškorevaca kazuje o tuberkulozi:

»*Kod TBC-a prenosila se klica. Svi su skupa jeli iz iste zdjele. Znao je najstariji hračnuti i onda više nitko nije htio jesti.«*

Tuberkuloza se još zvala i jeftika ili crna bolest. S. H. veli da je u ono vrijeme bilo »*pravilo da kada počneš kašljucati možeš očekivati da će živjeti još godinu dana*«. I. J. rođena E. prisjeća se kako je kao mlada djevojka odmah nakon Drugog svjetskog rata oboljela od TBC-a.

»*Kad sam se udala, ja sam se razbolila. Nisam išla kod doktora da ne bi rekao da sam boležljiva, pa sam se kupala u travama. U selu nas je samo troje živih ostalo nakon TBC-a. Najmanje ih je deset umrlo.«*

U odnosu majke prema I. J. vidljivo je kakav je bio odnos prema boležljivima:

»*Mama mi je govorila da se ne izležavam u krevetu kada sam se vratila iz bolnice u Novom Marofu.«*

Za Kraljevine Jugoslavije prema riječima J. Č. iz Petrovaca umiralo se od tifusa, čira, i raka. Djed J. Č. imao je rak želuca. Žene su umirale i od pobačaja. H. H. iz Mikluševaca prisjeća se kako se umiralo i od korči (grčevi).

»*Reklo bi se: 'Dobio korči i umro'. Korči je bio kada te je želudac zabolio.«*

M. B. kazuje kako se nakon Prvog svjetskog rata umiralo od kolere.

»*To se vidi na našem groblju (Mikluševci, op.a.). Ima dvadeset grobova jedan pored drugoga. Dobili su proljev i umrli.«*

M. B. kaže da je tuberkuloze »*bilo malo u Mikluševcima. Ovdje je čista voda i dobar zrak.*« P. S. iz Piškorevaca kazuje kako je postojala bolest sklopci. Bila je to dječja bolest od koje je ostalo blokirano cijelo tijelo, a koja se dobivala od nezdrave vode. Umiralo se i od tetanusa. Đ. H. tako je izgubio sestruru.

»*Dok je skupljala grah zasvrbilo ju je nešto na glavi. Kako se počešala dobila je sljedeći dan tetanus. Doktor Stojanović iz Negoslavaca dao joj je*

injekciju, ali je bilo prekasno. Umrla je sljedećeg dana.«

Osim službenih doktora i bolnica koje su postojale u obližnjim većim mjestima, postojali su narodni ljekari koji su pomagali bolesnima da lakše prebole neku bolest. Liječenjem su se seoski ljekari bavili iz potrebe za dodatnim prihodima. Intervencije su bile u rasponu od liječenja travama, puštanja krvi, vađenja zuba, naravnjanja udova do bajanja. Narodni ljekari su imali posebno poštovanje u selu (Čapo Žmegač et al. 1998: 277). M. L. iz Petrovaca, sada u Gunji, prisjeća se kako se još nakon Drugog svjetskog rata išlo u Soljane kod nekog čovjeka koji je puštao krv u slučaju previsokog tlaka. U Gunji je pak bio neki djed Filip Gluvaković koji je namještao noge u slučaju uganuća i neki djed Banto koji je liječio bradavice. P. S. iz Piškorevaca kaže kako je u selu živjela Marija Panković koja je namještala slomljene ili uganute noge, a znala je i »gnjaviti mandule« te je imala trave.

»Baka Jula Herbut pravila je mast za žuljeve, a znala je i za lijekove kod problema sa ženskim organima. Dolazili su iz brodskog područja kod bake Jule da im pomogne.«

E. N. prisjetio se kako je po lijek za sestru koja je bila teško bolesna otac išao kod vraćare u Baranju. Potom je čuo za drugu gataru kod Bijeljine u selu Dvorovi pa je E. poslao njoj preko Šida.

»Našao sam ja babu i baba je dala trave, ali nije ništa pomoglo, sestra je bolovala od leukemije.«

Prema pisanju Dušana Drljače mrtvaca su kupale starije žene (obično tri). Okupani pokojnik je bio iznesen na slamarici pod gredu. Potom su dolazili susjedi da bi sjedili, tj. da bi ga čuvali dan i noć. Pogreb se obavljao najmanje 24 sata nakon smrti. Oproštaj od pokojnika je u dvorištu, a pogrebna povorka kreće po završenom opijelu. Pogrebna povorka zastajkuje tri puta: na ulazu u dvorište, na kraju sela i na ulazu u groblje. Svećenik tada čita evanđelje. Susjedi znaju platiti za čitanje evanđelja, pa svećenik čita evanđelje i pred njihovim kućama da bi se na taj način oprostili od umrlog. Zna se desiti da je naručeno i po dvadeset takvih oproštaja, pa sahrana zna trajati i po nekoliko sati. U Bačincima i Petrovcima su tijekom obreda zvonila zvona obaju crkava – grkokatoličke i pravoslavne. U Mikluševcima su izvodili konje kada se sahranjivao gospodar i vodili su ih stotinjak metara za povorkom. »Obed poslije sahrane nije bio uobičajen do najnovijeg doba. U Berkasovu su se prvi puta pojavili nakon 1948. godine. Za obed se treba dati tri jela, ako je umro muškarac ili udana žena, a ukoliko je umrla udovica onda je potrebno samo dva jela prirediti.« Prvo jutro poslije sahrane je služba, a rodbina nosi jabuke na groblje. Mrtvima se u Petrovcima i Mikluševcima na groblje uoči Božića nosilo borove grančice i svijeće, pa i hranu (Drljača 1971a: 77-78; Radulovački

2010: 39-43). Najveća je žalost bila ukoliko bi umrla mlada osoba. Umrle djevojke su se tako oblačile u bijelo, a umrli momci u svečano odjelo za vjenčanje. Ukoliko su imali vjerenike (zaručnike) pripremala bi im se prešutna svadba. Prijateljice umrle djevojke bile su tada darivane svadbenim ručnicima iz djevojčine spreme za vjenčanje, a njen momak ili djevojka u pogrebnoj povorci je nosila tanjur od porculana i na njemu vijenac za svadbu koju mlada nosi na glavi. Tanjur je trebalo baciti u grobnu raku i bilo je poželjno da se i on razbije, jer se tada vjerovalo da će se vjeronica ili vjerenik moći vjenčati s drugom osobom (Radulovački 2010: 41).

Kazivači isto tako daju iskaze o pogrebnim običajima.

E. N. veli da kada netko umre (ako je po noći) »*bude se svi komšije. Prvo se bude oni koji će oprati mrtvaca, a onda se ide po dobrog stolara koji će napraviti škrinju. Sve se čistilo i uređivalo da bi ujutro mogao doći pop. Kada pop sazna onda se zvoni objava, a uvečer je dolazio pevač koji je čitao od 8 sati do 1 u noći. Čitavu noć se probdijelo pokraj mrtvaca. Nije bilo spavanja. Stariji ljudi su bili uz mrtvaca do 11 ili 11 i 30 u noći, a mlađi su bili od ponoći do jutra. Imali smo jednog Srbina – Drago Šuvak - nije bilo nikoga, a da on nije došao kada bi ovaj umro. Uvijek je bio na svakoj sahrani kod mrtvaca. Ujutro se poklopac stavlja na škrinju, pa se iznosi na dvorište. Potom je dolazio pop i odslužio svoje, a onda bi ih između četiri i šest nosilo škrinju na groblje (sada više nije tako, već se paroh pojavljuje tek na groblju, a ne u dvorištu pokojnika). Kada je bilo ljetno doba, pa su ljudi imali posla, znali su i odbijati da nose sanduke. Pop nam je rekao: 'Nemojte momci odbiti nikoga.' Grobar je kopao raku. Kada je zemlja bila smrznuta grijala bi se voda u kotlu i lijevala na zemlju. Znali smo kopati stare grobove. To grobar nije želio raditi. To smo radili kada je obitelj htjela imati zajedničku grobnicu.«*

M. L. iz Petrovaca, sada u Gunji, pripominje kako se zastajkivalo sa škrinjom kod krsnih kumova ili kod nečije zemlje. Kada žensko umre, onda se na križ stavlja ruža od pleha u sredini. Na samom sprovodu pojac je pjevao dijelove iz psalama. A. Lj. je pojac u Mikluševcima pa se sjeća kako je pjevao na rusinskom i staroslavenskom. Služba pojca nije bila plaćena u vrijeme socijalizma, dok je u vrijeme Kraljevine Jugoslavije bila plaćena. J. Č. se također sjeća kako je izgledalo kada je netko umro.

»*Mrtvace su stavljali u lijesove. Obično je to bilo u prednjoj sobi u kući. Mrtvac je morao ležati pod srednjom gredom. U toj se sobi sat zaustavio, a ogledalo se pokrivalo. U lijes se stavljalo neke osobne stvari, nešto što je pokojniku bilo drago za života.«*

A. J. kazuje da je u lijisu najčešće stajala slama, a kako su lijesove izrađivali majstori u Petrovcima.

»Za vrijeme Drugog svjetskog rata u Mikluševcima je sanduke radio Petar Papuga.« M. Lj. kazuje kako je »obed koji su spremali susjedi za sudionike sprovoda bio kod pokojnikove kuće«.

Jezik kao bitno obilježje etničkog identiteta Rusina: očuvanje rusinskega jezika

Interesi za identitetska obilježja koji jačaju od kraja 20. stoljeća, prati i sve podrobnije proučavanje jezika kao jednog od osnovnih faktora identifikacija na svim razinama: lokalnoj, regionalnoj, etničkoj, nacionalnoj. Jezik se smatra jednom od bitnih sastavnica koje određuju pojam kulturnog i etničkog identiteta. Budući da u Europi Rusini ne predstavljaju kompaktnu zajednicu rusinski jezik na području južnoslavenskih prostora predstavlja posebnu osobitost ove etničke skupine. Kroz dva i pol stoljeća od kada Rusini žive u Bačkoj i istočnom Srijemu otudili su se od ostalih Rusina koji žive u Mađarskoj, Slovačkoj, Poljskoj, Rumunjskoj i Ukrajini. Na novom prostoru Rusini su stvorili novi način života kroz običaje, u gospodarstvu i u fizionomiji izgleda tj. odijevanju. Također, i njihov je jezik drugačiji od jezika ostalih Rusina. Rusini se na ostalim europskim područjima nazivaju čak i drugačijim imenima. Tako se na području bivše Jugoslavije Rusini nazivaju Rusnaci ili Rusini, na području Mađarske Hornjaci, dok su oni koji žive u Galiciji Galicijani.⁴⁴ Kako Rusini u Republici Hrvatskoj imaju u svojem rječniku i hrvatskih ili srpskih riječi, tako i oni koji žive u današnjoj Slovačkoj imaju podosta slovačkih, ili Rusini u Poljskoj poljskih riječi. Budući se broj društvenih situacija u kojima se koristi rusinski jezik smanjuje, dolazi do postepene degradacije koja uključuje gubljenje pojedinih izraza ili riječi i gramatičko pojednostavljenje. Ujedno sve rijetka upotreba posljedica je u nemogućnosti da se jezikom izrazi sve ono što bi govornik želio reći. Uporaba rusinskog jezika danas je ograničena uglavnom samo na privatno okruženje (abitelj, prijatelje, slobodne aktivnosti i slično). Nažalost, niti u privatnoj sferi rusinski jezik ne prakticira se u svim situacijama. Naime, prodiranje hrvatskog jezika u domene ranije rezervirane uglavnom za rusinski jezik, znatnije se pojačalo u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno u vrijeme prvih miješanih brakova.

Za rusinsku zajednicu u zapadnom Srijemu karakteristično je kako su u prvoj polovici dvadesetog stoljeća do odlaska u školu tj. do svoje sedme godine govorili samo rusinski jezik. Pojedine mlade snahe koje su odrasle u Vojvodini u Ruskom Krsturu niti nakon udaje nisu poznavale niti jedan drugi jezik osim rusinskog.

44) Đ. Ljikar, »Rusinstvo-vlastiti osjećaj, nacionalna odrednica, ili, možda, i zanimanje?« u: *Okrugli stol: Rusini u Republici Hrvatskoj danas i sutra*, Vukovar 2007, 18.

O tom nepoznavanju hrvatsko-srpskog jezika govori Đ.H. iz Petrovaca:

»...*Doma smo svi pričali rusinski. Jako smo malo znali srpsko-hrvatski...*«

U susjednoj Vojvodini gdje su pojedina naselja bila čista rusinska bilo je ljudi koji uopće nisu poznavali srpsko-hrvatski jezik. O tome svjedoči V.J. iz Mikluševaca: »...*Snaje iz Baćke koje su se udale iz Ruskog Krstura nisu znale srpski...*«

Rusinski su nekada znali svi u selu. Danas nije drugačije, ali se rusinski manje govori. A. B. rođena 1962. godine, iz Mikluševaca svjedoči o tome vremenu:

»...*Svi su morali znati rusinski. Inače nisu mogli opstati u selu...*«

Još sedamdesetih godina prošloga stoljeća Rusini Mikluševaca učili su srpsko-hrvatski jezik putem televizije kao što svjedoči A. B. iz Mikluševaca: »...*Kad sam ja bila dijete imala sam susjedu Crnogorku. Ja sam njoj pričala na srpskom, a ona meni odgovarala na rusinskom. Srpski smo učili preko televizije...*«

Međutim, u posljednjih tridesetak godina sve je manje u upotrebi rusinski jezik, a asimilacija je uzela sve više maha čak i u naseljima koja su bila i koja jesu većinski rusinska. Z. Ž. iz Mikluševaca svjedoči o tome da se i unutar rusinskog jezika koriste brojne hrvatske riječi. »...*Na ulici sve familije ne pričaju rusinski. Pa čak ni doma. Dosta smo se asimilirali, a preuzeli smo i puno hrvatskih riječi. Posebno psovke...*«

U malim rusinskim zajednicama poput Rajeva Sela i Piškorevaca stariji Rusini inzistirali su na korištenju isključivo rusinskog jezika poglavito među mlađim naraštajima. P. S. iz Piškorevaca, gdje su Rusini predstavljali manjinu, govori o tome fenomenu:

»...*Baba nam nije dala da doma pričamo hrvatski.*«

Ponegdje, u nacionalno mješovitim sredinama, osobitu su ulogu u očuvanju rusinskog jezika i običaja imali lokalni učitelji ukoliko su bili rusinskog podrijetla. A. H. iz Rajeva Sela govori o tome da je kod rusinske djece u drugoj polovini dvadesetog stoljeća veliki značaj za čuvanje nacionalnog identiteta imala lokalna učiteljica: »*Cecilija Harhaj* (rusinska učiteljica u Rajevu Selu, op.a.) *učila je našu djecu rusinski i rusinske plesove...*«

Rusinski se čuvalo se i kroz kulturno-umjetničke manifestacije kao što su kazališne predstave koje su se održavale u Petrovcima i Mikluševcima. M. Lj. iz Mikluševaca prisjeća se takvih manifestacija:

»...*Imali smo zabave (predstave) na rusinskom. Učio nas je velečasni. Jednom sam bila sluškinja, jednom žena. Glumila sam na rusinskom. Glumila sam od 13 do 15 i po godina. Igrali smo predstavu i u Petrovcima...*«

Mlađe generacije su također putem zabava i kazališnih predstava čuvali

rusinski jezik. O tome govori Z. Ž. iz Mikluševaca rođen 1967. »...*Kada smo igrali zabave na rusinskom mame i tate, baki i djedovi tješili su se nama. Nadali su se da ćemo očuvati jezik...*«

Rusinski jezik se čuao i putem čitanja novinskog tiska koji je distribuiran Rusinima u Mikluševcima i Petrovcima. M. Lj. se prisjeća da su prije rata dolazile rusinske novine u rusinska srijemska naselja:

»...*Pre rata dolazile su i rusinske novine iz Kerestura...*«

Gubljenje rusinskog jezika u uskoj je vezi s gubljenjem rusinskog etničkog identiteta. Stariji sugovornici napominju kako je nemoguće očuvati identitet bez poznavanja i korištenja jezika.

P. S. iz Piškorevaca u Đakovštin spominje čak i stid pri upotrebi rusinskog jezika: »...*Sada se Rusini stide rusinskog jezika i asimiliraju se...*«

Veći broj mlađih ipak razumije rusinski jezik, ali ga ne koriste aktivno. Zato da bi ga čuli govore svojim starijim rođacima da ga koriste pri komunikaciji s njima. E. H. iz Mikluševaca govori: »...*Jedna moja unuka ne zna rusinski jezik, a druga ga ne govori, ali ga razumije, pa meni kaže kad dođe u Mikluševce: 'Ajde, deda, pričaj rusinski, a ne hrvatski.' Onda ja pričam rusinski, a ona meni odgovara na hrvatskom...*«

Isčezavanja jezika u velikim gradskim sredinama svjesni su i sami kazivači koji još koriste rusinski u svakodnevnoj komunikaciji. E. H. govori o tome da su Rusini čuvali svoj jezik dokle god su bili kompaktna zajednica koja nisu daleko migrirala iz svojih sredina gdje su predstavljali većinski narod: »...*Jezik je pregazilo vrijeme. Mi smo bili čvrsti Rusini dok smo bili u blatu i s konjima. Sada djeca završe osam razreda i odu. Pa gdje bi onda mogli govoriti rusinski? Moj sin živi u Španskom i gdje će njegova djeca govoriti rusinski? ...*«

Sugovornik S. S. u šali spominje kako ga njegov susjed Rusin još uvijek pozdravlja na rusinskom, iako u Gunji gotovo više nema Rusina. Radi se očito o posljednjim tragovima čuvanja jezika koji je u multietničkoj sredini poput Gunje gotovo isčezao.

»...*Mene moj komšija pozdravi još i sad na rusinskom, a ja mu odzdravim...*«

Ipak, postoji manji broj mlađih osoba koji koriste rusinski jezik i nastoje ga prenijeti na svoje potomke. Z. Ž. iz Mikluševaca je sa svojim djetetom razgovarao očito samo na rusinskom:

»...*Pripadnici etničke zajednice moraju čuvati svoj jezik i voljeti ga. Trebaju ga prenosititi na svoju djecu. Evo, moja mala kada je bila godinu i pol u bolnici u Vukovaru nije znala hrvatski, pa su me zvali na mobitel da im kažem što govoriti...*«

Mnogo je toga u čuvanju nacionalnog identiteta i jezika »pokvario« i posljednji Domovinski rat N. H. iz Petrovaca se prisjeća da su izvan većih

rusinskih zajednica kao što su Petrovci i Mikluševci, u izbjegličkim naseljima ili u velikim hrvatskim gradovima Rusini mnogo manje govorili rusinski što je utjecalo i na to da su generacije tadašnje djece mnogo slabije naučile rusinski jezik. »...*Za vrijeme rata mnogi su boravili izvan Petrovaca i nisu pričali rusinski. Djeca koja su ostala ovdje sačuvala su mnogo bolje svoj jezik. Mi smo pričali rusinski među sobom iako smo bili sami* (bez rusinske zajednice, op.a). *Tako je bilo i s pismom...*«

Zanimljiv je pogled Ukrajinke L. M. koja se udajom doselila u Mikluševce: »...*Fascinira me kod Rusina čuvanje tradicija, nošnje (koja još postoji u svakom kućanstvu). Ipak, mijenja se to kod djece. Još ima djece koja pričaju rusinski, ali što su veći manje pričaju...*«

Lokalna rusinska učiteljica iz Petrovaca N. H. ispričala je pozitivnu priču iz koje se može zaključiti kako sva djeca uče rusinski i smatraju ga bitnim obilježjem svojeg identiteta, bez obzira na činjenicu kako nisu svi podrijetlom Rusini.

»...*Bio je supertalent i djeca su htjela pjevati na rusinskom. Bio je jedan Hrvat, jedan Rusin, dva Srbina i jedna Ukrajinka a svi su pjevali pjesmu na rusinskom koju svi zajedno uče na satu...*«

Srukturalna asimilacija Rusina: nakon Drugoga svjetskoga rata sve je više sklopljenih brakova Rusina s pripadnicima drugih etničkih skupina

Prije Drugoga svjetskog rata nisu bili uobičajeni mješani brakovi kod Rusina. Oni su gotovo izazivali *sablažan* koja je bila osuđivana i od strane pripadnika jedne i druge etničke skupine. Najveća prepreka braku bile su vjera i jezik. Ulaskom drugih etničkih skupina u rusinske obitelji najčešće se prestajalo govoriti u kućama rusinski jezik, a ukoliko su se Rusin/Rusinka priženili u nekoj srpskoj/hrvatskoj ili mađarskoj kući mijenjali su vjeroispovjest. Opravdanje za mješani brak moglo je biti samo izuzetno siromaštvo, kako napominju intervjuirani sugovornici. Stoga nije neobično kako su se Rusini/Rusinke ženili/udavale najčešće u selu, a ukoliko bi tražili partnera negdje drugdje, uvijet je bio da ta osoba bude Rusin/Rusinka, pa makar to značilo preseljenje i kilometrima daleko od rodne kuće. Mješani brakovi su postali učestaliji tek nakon Drugoga svjetskog rata kada dnevne ili trajne migracije postaju uobičajene i kada se jedan dio stanovnika rusinskih sela zapošljava u obližnjim naseljima ili u velikim gradovima. Najčešći su bili brakovi između Rusina i Srba koji su im i u Mikluševcima i u Petrovcima prvi susjedi, a od pedesetih godina prošloga stoljeća i Rusina i Ukrajinaca, koji su se u velikom broju doseljavali iz sjeverne Bosne u zapadni Srijem.

D.H. iz Petrovaca prisjeća se da u vrijeme Kraljevine Jugoslavije nacionalno

mješoviti brakovi nisu bili odobravani kako od obitelji tako i od sredine:

»...*Kiril Pap je želio oženiti jednu Mađaricu, ali njegovi nisu dali. To nije bilo uobičajeno u ono vrijeme. Za vreme Kraljevine Jugoslavije bilo je malo mešanih brakova, a za vreme Tita puno...*«

Očito je oko sklapanja srpsko-rusinskih brakova, kojih je najviše bilo u Petrovcima i Mikluševcima, brakova bilo mnogo problema, otezanja i sukoba sa lokalnom sredinom Toga se prisjeća E. N. iz Petrovaca: »...*Kod nas je pre rata bilo svega dva ili tri mešana braka. Bili su to srpsko-rusinski brakovi. Kod njih je bilo mnogo otezanja.*«

V. J. iz Mikluševaca smatra da su u vrijeme Kraljevine Jugoslavije upravo presedani bili nacionalno mješoviti brakovi: »*Svi brakovi su bili rusinski. Bilo je i mešanih brakova, ali malo. Jedna Rusinka je pobegla za Srbina, pa je brujalo čitavo selo. Njezina se rodbina ljutila što se udala za Srbina. Od 1945. bilo je mnogo mešanih brakova...*«

I M. Lj. smatra da su se običaji ženidbe unutar rusinske zajednice znatno izmijenili nakon usposave socijalističke Jugoslavije: »...*U staroj Jugoslaviji nije bilo mnogo mješanih brakova. Jedino je od učitelja Kostelnika kćer otišla za pravoslavnog popa. Kod nas su se većinom udavale u selu, a malo ih je ošlo iz sela. Posle onog rata ženili su se iz Bosne sa Srpinjama, a pred pet-šest godina petero ih se oženilo iz Ukrajine. Sada se udaju i u Čakovce, Ilaču i Berak...*«

Očito je, prema kazivanju M. B. iz Mikluševaca, da su u nacionalno mješovite brakove ulazili ljudi kojima nije bilo odveć stalo do religioznosti: »..*Najviše su komunisti ulazili u te mješane brakove, a mi kršćani ne...*«

E. H. iz Mikluševaca smatra da su razlike između Rusina i Srba bile prevelike te da stoga takvi međunacionalni brakovi nisu uspijevali: »..*Niti jedan brak Rusina i Srba nije uspio. Sve su to propali brakovi...*«

Mladim generacijama više nije bitna religijska ili nacionalna pripadnost bračnog partnera. U takvim nacionalno i vjerski mješovitim brakovima brakovima očuvanje nacionalnog identiteta je mnogo teže: E. H. iz Mikluševaca govori o tome: »..*Mlađarija više na čiste brakove ne gleda. Moji sinovi imaju Hrvatice za žene.... Za deset godina doći će do potpune asimilacije. Još dok ima nas starih, mi se malo držimo, ali poslije ništa. Pojest će nas ti mešani brakovi. Neće ni preko biti puno bolje (misli na Rusine u Ruskom Krsturu, op.a.). Mladi su se raselili, a stari će pomrijeti. Nekada smo se upoznavali na prelima i međusobno ženili, a sada mladi odu u grad i tamo se ožene. Uvek većina pojede manjinu...*«

Strah od asimilacije vidljiv je i u činjenici da je u rusinskim selima sve manje Rusina. Dio mlađih koji je ostao na selu nisu zasnovali brakove, a dio

je otišao izvan sela. Svojevrsna kroničarka sela Mikluševaca M. Lj. kazuje:

»...Ima sada 100 praznih kuća u selu, a 130 kuća u kojima netko stanuje. Za dvije godine umrlo ih je dvadeset koji su po jedan stanovali i nitko nije došao stanovati u te kuće... Sada u selu ima trideset momaka, nema devojaka za ženiti se...«

Zanimljiva je činjenica kako i danas ima Rusina koji inzistiraju na “etnički čistim” brakovima. O tome svjedoči slučaj Ukrajinke L. M. iz Mikluševaca.

»...Moj je suprug želio Rusinku ili Ukrajinku za ženu. Ja sam došla iz Vinogradova u Ukrajinu. Tako su došle još četiri Ukrajinke u selo...«

Zaključak

Do današnjih dana Rusinima se u Hrvatskoj nije bavilo mnogo autora. Svakodnevni život rusinske obitelji u prvoj polovici dvadesetog stoljeća još je manje istražen. Literatura koja se bavi Rusinima uglavnom je objavljena na rusinskom jeziku u susjednoj Vojvodini, a vrlo mali broj radova odnosi se na Rusine u zapadnom Srijemu i istočnoj Slavoniji. Metoda usmene povijesti omogućila je pogled u svakodnevnicu rusinskih seljaka u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu kroz kazivanje samih sudionika događaja. Kroz njihove priče doznajemo o njihovom životu, a kada se nekoliko takvih iskaza prikupi moguće je stvoriti sliku svakodnevnog života čitave etničke zajednice u određenoj regiji. U panoptikumu naroda Austro-Ugarske Monarhije Rusini su činili, poput Slovaka, Čeha ili Rumunja bogatstvo etničke raznolikosti Slavonije i Vojvodine. Na područje današnje Hrvatske Rusini su se naselili relativno kasno, sredinom 19. stoljeća iz Bačke. Neraskidiva vezanost srijemskih i bačkih Rusina ostala je prisutna gotovo do današnjih dana. Razlozi njihovog doseljavanja u prostor Hrvatske ležali su u velikom broju djece, prenaseljenosti u Bačkoj, nezaposlenosti i jeftinijoj zemlji u Srijemu i Slavoniji. Nakon masovne seobe sredinom 19. stoljeća u zapadni Srijem uslijedile su manje i pojedinačne seobe u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Iz iskaza je vidljivo da je rusinska obitelj bila slično konstruirana kao i hrvatska ili srpska. Razlika je ponajčešće ležala u činjenici da su Rusini imali više djece od Srba i Hrvata (ali i Nijemaca, Židova i Mađara koji su im također bili najbliži susjedi). Na čelu obitelji je, kao i kod ostalih etničkih skupina u Slavoniji i Srijemu, bio najstariji muški član (sve dotle dok je bio lucidan), a ženski dio obitelji obično je vodila njegova supruga koja je najčešće imala ulogu kuharice. Tek u novije doba dolazi do egalitarnijih odnosa unutar obitelji i do manje jasno vidljive podjele poslova koja je do Drugog svjetskog rata bila sasvim jasno definirana. Velika brojnost djece u rusinskim obiteljima bila je gotovo uvijek prisutna. Tako se umiranje male djece, što je bila česta pojava u

prvoj polovici dvadesetog stoljeća, nije doživljavalo suviše tragično. Ukoliko bi djeca umirala u kasnijoj dobi roditelji bi to mnogo teže podnijeli. Kao i kod Srba i Hrvata u krajevima gdje su i oni imali mnogo djece (recimo u Gorskem kotaru ili sjeverozapadnoj Hrvatskoj) abortusi su bili uobičajena pojava koja je bila učestalija u vremenima kada su muškarci odlazili u ratove, u emigraciju u inozemstvo ili dalje predjele Austro-Ugarske Monarhije ili na sezonske radeve u bliže krajeve. Rusini su svoju djecu češće školovali od njihovih susjeda Hrvata i Srba. U periodu prve polovine dvadesetog stoljeća muška i ženska rusinska djeca završavala su barem pet razreda. Doduše, školovanje je u svakom slučaju u Slavoniji bilo bolje organizirano nego li je to slučaj u nekim izoliranim i siromašnjim dijelovima Hrvatske (poput Dalmatinske zagore, Like, Gorskog kotara). Mladi su se upoznavali na prelima, u školama, na kirbajima ili pri radu, a djevojke su se relativno mlade udavale, sa sedamnaest ili osamnaest godina. Svadbe se nisu osobito razlikovale kod Srba, Hrvata i Rusina, osim što su kod rusinskih vjenčanja prisutna druga jela na svadbenom stolu, drugačije su svadbene pjesme, različita su imena svadbenih dužnosnika te su rusinska vjenčanja obavljana u grkokatoličkim crkvama. Prehrana rusinskog stanovništva bila je raznolika, a sastojala se od mesa, mlijeka, žitarica, voća i povrća te na taj način nije odudarala od prehrambenih navika srpskog ili hrvatskog stanovništva. Rusini su u međuratnom periodu rijetko kada bili stalno zaposleni, baš kao i pripadnici drugih etničkih skupina. Iz iskaza mojih kazivača vidljivo je da su Rusini dobro funkcionirali s okolnim stanovništvom drugih nacionalnosti i drugih vjeroispovijesti iako su u prvoj polovici dvadesetog stoljeća rijetko kada ulazili u brakove s pripadnicima/pripadnicama drugih nacionalnosti. Antagonizmi koji su se javljali između Rusina i pripadnika ostalih etničkih skupina svodili su se uglavnom na pojedinačne razmirice. U sredinama u kojima su Rusini predstavljali većinsko stanovništvo (dakle Petrovci i Miluševci) lokalno manjinsko srpsko stanovništvo poznavalo je rusinski jezik, a crkveni godovi rusinske grkokatoličke crkve bili su uvek glavni kribaji u selu (iako u oba sela postoje i pravoslavne crkve). Postojali su i antagonizmi između rusinskih sela Petrovaca i Mikluševaca koji su bili ponekad čak i izraženiji od međunacionalnih antagonizama. Ni običaji kod smrti u Rusina nisu odskakali od običaja okolnih naroda. U prvoj polovici dvadesetog stoljeća medicina nije bila toliko razvijena, pa su stoga i brojne smrti ostajale medicinski nerazjašnjene. Lokalni travari, seoski gatari i vraćare bili su alternativa školovanim liječnicima kojih je bilo malo i koji su obično više stajali.

Rusinska nacionalna manjina prisutna je danas još samo u kompaktnom obliku u Mikluševcima i Petrovcima, a u ostalim slavonskim i srijemskim

selima Rusini su prisutni u malom broju. Svijest o pripadnosti rusinskom etničkom korpusu zapravo je prisutna pretežno kod starijih osoba (posebno u miješanim sredinama), a kod mlađih je razvijena tek u rusinskim sredinama kao što su Mikluševci i Petrovci gdje postoji njegovanje rusinskog jezika u školi. Prema istraživanjima Đure Ljikara, osnovnoškolskog učitelja iz Mikluševaca, koji je veći dio svojeg života posvetio osvjećivanju rusinske nacionalne svijesti i očuvanju rusinske posebnosti, u knjigama rođenih i umrlih na područjima koja naseljavaju Rusini u Hrvatskoj natalitet se već šezdesetih godina dvadesetog stoljeća približava mortalitetu tako da je devedesetih godina prošlog stoljeća prirodni prirast bio negativan. Razlog nestajanju rusinske etničkog korpusa u Hrvatskoj jest i mnogo miješanih brakova. U većini slučajeva, ukoliko su brakovi sklopljeni izvan Mikluševaca i Petrovaca, supružnici rusinske narodnosti se priklanjaju onome drugom supružniku (koji je najčešće pripadnik većinske etničke grupe). Prva generacija djece iz takvih brakova još se prisjeća svojih predaka, ali vrlo rijetko poznaju rusinski jezik, a druga generacija već u potpunosti zaboravlja svoje podrijetlo i iskazuju se kao pripadnici većinskog naroda (iako je to i kod prve generacije često slučaj, pogotovo ukoliko je otac pripadnik većinskog naroda). Razlog gubljenja nacionalnog identiteta jest i seoba u veće gradove gdje Rusini, ali i pripadnici većine drugih nacionalnih manjina, nemaju mogućnosti da dalje održavaju svoj jezik, običaje i kulturu. Odlazak u inozemstvo još više pogoduje gubljenju etničkih značajki. Ljikar piše kako se i onaj mali broj djece u pretežno rusinskim sredinama odnarođuje zbog toga što međusobno komuniciraju na jeziku većine. U višim razredima osnovne škole djeca odlaze u školu u bivša općinska sjedišta, pa roditelji s djecom kod kuće najčešće razgovaraju na hrvatskom da bi djeci bilo lakše snalaženje u novoj sredini.

Proces gubljenja rusinskog etničkog identiteta već je zahvatio naselja u kojima Rusini čine manjinu. Gubitak etničkog identiteta pojačan je nakon Domovinskog rata kada su i neke druge etničke skupine pribjegavale etnomimikriji. Osim toga, u izbjeglištvu, gdje su Rusini u hrvatskim zajednicama činili manjinu, djeca uglavnom nisu učila rusinski jezik, a odlazak u grkokatoličku crkvu, koja je ponegdje bila udaljena i više desetaka kilometara, bio je nemoguć ili teško izvediv.

Rusinski jezik za većinu Mikluševčana i Petrovčana i dalje ima veliku emotivnu i simboličku vrijednost. Većini Rusina rusinski jezik je iznimno važan kao sredstvo identifikacije i veze s matičnim prostorom, precima i specifičnom tradicijom, te ga zbog tog razloga i koriste, a želja im je prenijeti jezik i na mlađi naraštaj. Brojčanom osipanju rusinske etničke skupine pridonijela je i slaba povezanost vojvođanskih Rusina s Rusinima u zapadnom Srijemu nakon

Domovinskog rata kao i teritorijalna crkvena organizacija grkokatoličke crkve. Sugovornici naglašavaju kako su prije Domovinskog rata bili dio zajednice koja je brojčano bila deset puta veća od današnje. Veliki broj rodbinskih veza Rusina u Srbiji i Rusina u zapadnom Srijemu prekinute su u Domovinskom ratu, a poljuljani su i međuljudski odnosi Rusina u Petrovcima i Mikluševcima zbog podijeljenosti na Rusine koji su ostali u vrijeme rata u svojim kućama i Rusina koji su prognani ili su izbjegli na slobodno područje Hrvatske.⁴⁵

Nedovoljna informiranost javnosti o rusinskoj etničkoj skupini kao i o grkokatoličkoj vjeroispovjesti uzrokovala je strah kod pripadnika rusinske etničke skupine koji su se u velikoj mjeri počeli asimilirati s većinskim hrvatskim stanovništvom. Proces asimilacije posebno je prisutan kod mlađih generacija i u selima u kojima su Rusini nekada činili većinu stanovništva. Viđenje sugovornika J. M. iz Petrovaca zaključno potvrđuje viđenje budućnosti rusinske etničke skupine na prostoru Vukovarsko-srijemske županije:

»...Mi ćemo s plesom i pjesmom otići u propast. Zajednica je pred izumiranjem. Ja da čujem da će Hrvati izumrijeti za trideset godina to bi za mene bila tragedija. Tako bi trebalo biti i s Rusinima. Šira zajednica bi trebala znati da taj narod odlazi s pozornice...«

Tabele popisa stanovništva

Rezultati popisa stanovništva za područje nekadašnjih općina Vukovar, Vinkovci i Županja između 1880. i 2011.⁴⁶

45) U Domovinskom ratu Rusini i Ukrajinci su bili najzastupljenije nacionalne manjine u redovima Hrvatske vojske (njih 410 se nalazilo u Hrvatskoj vojsci). Oko 3,5% Ukrajinaca i Rusina u Hrvatskoj poginulo je u ratnim operacijama (kao civilne žrtve i kao vojne žrtve). U samom Vukovaru, za vrijeme opsade od 86 dana, poginulo je 132 Rusina i Ukrajinaca, ranjeno 270, a u srpske logore je odvedeno više od 300, prognano ih je 500, a izbjeglo oko 100. U vrijeme Domovinskog rata Rusini i Ukrajinci bili su razasuti na 42 mjesta slobodnog područja Republike Hrvatske. Rusini su prognani 22. ožujka 1992. iz sela Petrovci (njih 114), 20. travnja 1992. iz Vukovara (njih 52) i 18. svibnja iz sela Mikluševci (njih 102). U selu Petrovci tijekom rata poginulo je 14 osoba, a u Mikluševcima 7 osoba M. Kiš, Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinci i danas se bore protiv fašizma u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991.- 1995.)*, Zagreb 1995, 18-19. Podrobni podaci po naseljima dani su u: G. Takač, Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu u: *Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991. – 1994.)*, Zagreb 1994, 22-24; D. Biki, *Mikluševci u Domovinskom ratu, 1991.*, Mikluševci 2007, tablice.

46) HDA, Državni zavod za statistiku, Stanovništvo, kutija 5, Stanovništvo prema vjeroispovijesti, kutija 7, Popis iz 1880., Stanovništvo prema vjeroispovijesti, kutija 10, Popis iz 1890., Stanovništvo prema vjeroispovijesti, kutija 11, Popis iz 1890., Stanovništvo prema materinjem jeziku, kutija 43, Popis iz 1921., Stanovništvo prema materinjem jeziku i vjeroispovijesti, kutija 55, Popis iz 1931., Stanovništvo prema vjeroispovijesti i materinjem jeziku. J. Gelo, I. Crkvenčić, M. Klemenčić, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991.: po naseljima*, Zagreb 1998.

Godina	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1971.	1981.	1991.
Broj Rusina i Ukrajinaca/ grkokatolika na području nekadašnje općine Vukovar	1.187	1.411	1.507	1.554	1.552 (govornika rusinskog kao materinjeg)	2041	2.553	3.495	3.027	3.077
Broj Rusina i Ukrajinaca/ grkokatolika na području nekadašnje općine Vinkovci	55	52	115	114	26 (govornika rusinskog kao materinjeg)	68 (govornika rusinskog jezika kao materinjeg)	330	353	319	242
Broj Rusina i Ukrajinaca/ grkokatolika na području nekadašnje općine Županja	4	23	123	223	153 (govornika rusinskog kao materinjeg)	250 (govornika rusinskog jezika kao materinjeg)	264	231	198	150

Popis stanovništva prema narodnosti za pojedine općine/gradove 2001. i 2011.⁴⁷

Grad/općina	2001.	2011.
Vukovar	567	440
Vinkovci	93	75
Bogdanovci	550	444
Drenovci	69	64
Gunja	38	23
Stari Jankovci	26	28
Tompojevci	366	272

Rezultati popisa stanovništva iz 1948. Stanovništvo prema pismenosti i narodnosti.⁴⁸

Naselje	Broj pismenih Rusina 1948.	Broj nepismenih Rusina 1948.
Mikluševci	756 (350 muških i 406 ženskih)	121 (55 muških i 66 ženskih)
Petrovci	1017 (440 muških i 527 ženskih)	146 (66 muških i 80 ženskih)

Rezultati popisa stanovništva iz 1948. Stanovništvo prema narodnosti i zanimanju. Rusini u Mikluševcima i Petrovcima.⁴⁹

47) www.dzs.hr.

48) HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 103, Popis iz 1948., Stanovništvo prema narodnosti i pismenosti.

49) HDA, Državni zavod za statistiku, kutija 150, Popis iz 1948. Stanovništvo prema narodnosti,spolu i zanimanju

Zanimanje	Mikluševci (muško stanovništvo) (zarađuje i izdržavano)	Milkuševci (žensko stanovništvo) (zarađuje i izdržavano)	Petrovci (muško stanovništvo) (zarađuje i izdržavano)	Petrovci (žensko stanovništvo) (zarađuje i izdržavano)
Radnici i učenici u privredi	22	10	18	8
Aktivni službenici i namještenici	20	13	4	4
Slobodne profesije				1
Poljoprivrednik-član seljačke radne zadruge	28	33	39	53
Poljoprivrednik bez posjeda i sa posjedom do 1 hektar	1	1	3	7
Poljoprivrednik sposjedom između 1 i 2 hektara	7	11	14	36
Poljoprivrednik s posjedom između 2 i 3 hektara	26	41	24	34
Poljoprivrednik s posjedom između 3 i 5 hektara	163	232	214	234
Poljoprivrednik s posjedom između 5 i 10 hektara	85	85	153	159
Poljoprivrednik s posjedom preko 10 hektara	24	31	55	65
Zanatlija	25	14	26	2
Trgovac	1	1	3	2
Privatnik				2
Penzioner	1			
Osobe izdržavane od države	2		3	
Ukupno	405	472	556	607

Rezultati popisa stanovništva za pojedina naselja na području Vukovara, Vinkovaca, Županje i Đakova između 1880. i 1991. Broj Rusina, grkokatolika i govornika rusinskog jezika kao materinjeg (1880, 1890., 1921. i 1931.) i ukupan broj stanovnika.⁵⁰

50) HDA, Državni zavod za statistiku, Stanovništvo, kutija 5, Popis iz 1880. Stanovništvo prema vjeroispovijesti i spolu, kutija 7, Popis iz 1880., Stanovništvo prema zavičajnosti i prema vjeroispovijesti, kutija 10, Popis iz 1890., Stanovništvo prema vjeroispovijesti, kutija 11, Popis iz 1890., Stanovništvo prema materinjem jeziku, kutija 43, Popis iz 1921., Stanovništvo prema materinjem jeziku i vjeroispovijesti, kutija 55, Popis iz 1931., Stanovništvo prema vjeroispovijesti i materinjem jeziku; J. Gelo, I. Crkvenčić, M. Klemenčić, *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991.: po naseljima*, Zagreb 1998.

Godina	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Grabovo (Grabovo, Ovčara i Jabukovac)	31/241	33/329	33/321	50/395		36/1865 (zajedno sa Sotinom)	29/540			30/624	15/264	11/192
Mikluševci	467/712	557/814	601/819	599/800	661/876	760/1010	877/966	877/989	761/859	644/769	585/758	500/673
Petrovci (Petrovci i Petrovačka Dubrava)	619/863	704/943	783/1054	781/1032	815/1129	1065/1264	1163/1310	1151/1307	1285/1448	1205/1399	104/1357	967/1289
Vukovar	14/8741	31/9494	21/9719	46/10359	13/10242	32/10862	296/17223			1389/30222	1191/33649	1428/44639
Stari Jankovci	31/1008	34/1189	42/1277	44/1203	26/1187	48/1271	52/1350	45/1392	44/1588	46/1887	22/1938	19/2063
Đurići	1/404	5/457	27/489	59/582	28/1924 (zajedno s Račinovcima)	9/2097 (zajedno s Račinovcima)	14/681			17/630	6/534	4/457
Gunja	0/850	0/1128	1/1267	24/1415	15/1414	77/1703	84/1995			71/4873	55/5090	43/5176
Rajovo Selo	0/1207	0/1266	44/1239	62/1240	69/1220	137/1244	142/1241			120/1586	107/1546	89/1476
Piškorevcı	0/856	0/953	68/1182	309/1401	202/1840	305/1904/	323/2138			108/2020	76/1776	21/1805

Popis stanovništva prema materinjem jeziku u kombinaciji s narodnošću 1931. godine.⁵¹

Naselje	Jugoslvenska narodnost	Ruska narodnost	Ukrajinska narodnost
Mikluševci (govornici ukrajinskog/rusinsko jезика)	115	5	640
Petrovci (govornici ukrajinskog/rusinsko jезика)	985	1	79
Gunja (govornici rusinskog/ ukrajinskog jezika)	62	0	15
Račinovci (govornici rusinskog/ukrajinskog jezika)	0	0	9
Rajovo Selo (govornici rusinskog/ukrajinskog jezika)	102	1	34
Piškorevcı (govornici rusinskog/ukrajinskog jezika)	21	0	284
Stari Jankovci (govornici rusinskog/ukrajinskog jezika)	2	0	46

51) HDA, Državni zavod za statistiku, Stanovništvo, kutija 56, Stanovništvo prema materinjem jeziku u kombinaciji s narodnošću, popis iz 1931. godine.

Literatura

- Barić, Eugenija. 2007. *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje.
- Biljnja, Vladimir. 1987. *Rusini u Vojvodini, Prilog izučavanju istorije Rusina u Vojvodini (1918. – 1945.)*. Novi Sad: Dnevnik.
- Čapo Žmegač, Jasna, et al. 1998. *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskog puka*. Zagreb: Matica Hrvatska
- Čapo Žmegač, Jasna. 1990. »Pogled etnologa na proučavanje kvantitativne građe o kućanstvima«. *Narodna umjetnost*, 27/50-61.
- Čapo Žmegač, Jasna. 1996. »Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj«. *Narodna umjetnost*, 33, 2/179-196.
- Drljača, Dušan. 1971. »Etnografski zapis o Rusinima i Ukrajincima u Petrovcima i Mikluševcima« u: *Nova dumka*, sv. 1, god. I/ 75-79.
- Drljača, Dušan. 1971a. »Neke odlike života i običaja Rusina u Sremu«. *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi)*. Novi Sad: Ruske slovo, 70-81.
- Drljača, Dušan. 1971b. »Nacionalno mešoviti brakovi sremskih Rusina«. *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi)*. Novi Sad: Ruske slovo, 186-189.
- Drljača, Dušan. 1971c. »Naseljavanje i razmeštaj Rusina i Ukrajinaca u Sremu«. *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi)*, Novi Sad: Ruske slovo, 59-63.
- Drljača, Dušan. 1973a. »Etnološki prilog proučavanja Rusina u Berkasovu«, *Nova dumka*, br. 4, god. II/ 129-135.
- Dukovski, Darko. 2002. »Povijest mentaliteta, metoda ‘oral history’ i teorija kaosa«. *Časopis za suvremenu povijest*, god 33, sv. 1/155-162.
- Dušan, Drljača, 1973. »Etnografska građa iz Bačinaca«, *Nova dumka*, sv. 3, godina II, 65-69.
- Gavazzi, Milovan. 1982. »The Extended family in South eastern Europe«. *Journal of Family History*, sv. 7/89-102.
- Gavrilović, Slavko. 1958. *Šid i šidsko vlastelinstvo 1699-1848*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Gavrilović, Slavko. 1967. »Prilog istoriji Rusina u Bačkoj sredinom XVIII. veka«, *Zbornik za društvene nauke* 48/106-113.
- Gavrilović, Slavko. 1977. »Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka«. *Godišnjak društva istoričara Vojvodine*, 153-215.
- Gelo, Jakov, Crkvenić, Ivan, Klemenčić, Mladen. 1998. *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880. – 1991.: po naseljima*, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

- Gligorević, Ljubica. 2007. »Etnologija Vinkovaca i okolice«. *Šokadija i Šokci, Život i običaji*, Vinkovci: Privlačica, 152-159.
- Grele, Ronald, J. 2006. »Oral history as evidence«. *Handbook of Oral History*. Lanham: Altamira press. 43-105.
- Hnatjuk, Volodomir. 1898. *Ruski oseliji v Bačci*, Zapiski NTiŠ, II.
- Hoffman, Alice M., Hoffman, S. 2006. »Memory theory: Personal and Social«. *Handbook of Oral History*, Lanham: Altamira press. 275-297.
- Konstantinović-Čulinović, Vesna. 1983. »Procesi društvenog razvoja u selu Zaile na Papuku«. *Zbornik za narodni život i običaje*, sv. 49/151-171.
- Kostelnik, Vlado. 1971. »Majsko drvo u proslavljanju praznika u Petrovcima i Mikluševcima«. *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi)*. Novi Sad: Ruske slovo, 86-99
- Kostelnik, Vlado. 1976. »Tradicionalna kultura rusinskih stočara«. *Rad 21. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Čapljina 17.-21. septembra 1974., Sarajevo: Udruženje folklorista BIH.
- Laboš, Fedor. 1979. *Istorija Rusinoh Bačke, Srimu i Slavoniji 1745. – 1918. Dosedjene, gazdovski, prosvitni, kulturni i duhovni život*. Vukovar: Savez Rusina i Ukrajinaca Hrvatske.
- Leček, Suzana. 2003. *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest i Srednja Europa.
- Leček, Suzana. 1999. »'A mi smo kak su stari rekli': mladi u seljačkim obiteljima Prigorja i Hrvatskog zagorja između dva svjetska rata«. *Etnološka tribina*, 29/23/231-246.
- Leček, Suzana. 2000. »'Nisu dali gospodaru 'z ruk...': starost u prigorskim i zagorskim selima između dva svjetska rata«. *Etnološka tribina*, 30/23 25-47.
- Leček, Suzana. 2001. »Usmena povijest – povijest ili etnologija? Mogućnosti suradnje povjesničara i etnologa«. *Časopis za suvremenu povijest*, 33/1/149-154.
- Lovretić, Josip. 1990. *Otok* (pretisak iz Zbornika za narodni život i običaje), Vinkovci: KIC Privlačica.
- Ljikar, Đuro. 2009. *Neka se ne zaboravi- Rusini u Hrvatskoj*, Vukovar: Savez Rusina i Ukrajinaca Hrvatske.
- Ljikar, Đuro. *Njiše se žitno klasje*. neobjavljeni rukopis.
- Maze, Elinor. 2006. »The Uneasy page: Transcribing and Editing Oral History«. *Handbook of Oral History*, Lanham: Altamira press. 237-272;
- Međeši, Ljubomir. 1973. »Konoplja u privredi, običajima i verovanjima bačkih Rusina«. *Rad Vojvođanskih muzeja*, br. 21-22.
- Međeši, Ljubomir. 1980. »Rusinska svadba i njeno mesto u svadbenim običajima slavenskih naroda«. *Rad vojvođanskih muzeja*, sv. 26.
- Nožinić, Dražen. 1992. »Pogrebni običaji Rusnacoh u Kocure«. *Ruski*

kalendar (Rusko slovo), 136-157.

Portelli Alessandro. 2007. »Što čini usmenu povijest drugačijom«. *Lucius: zbornik radova Društva studenata povijesti Ivan Lučić-Lucius*, 10/11, 6/147-158;

Primorac, Jakša. 2004. »Rusini i grkokatolička crkva na vukovarskom području (društvenopovijesna i etnomuzikološka pitanja)«. *Pasionska baština*, sv. IV/ 437-473.

Radić, Antun. 1897. »Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu«. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. II/1-88..

Radovanović, Mira, Vlahović, Breda. 1971. »Prilog proučavanju migracionih kretanja Rusina u Bačkoj«. *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi)*, Novi Sad: Ruske slovo, 18-30.

Radulovački, Ljiljana. 2010. *Mobe, prela i drugi vidovi okupljanja Rusina u zapadnom Sremu*. Sremska Mitrovica: Muzej Srema.

Ramač, Janko. 1989. »Priloh gu istoriji Rusnacoh u Petrovcoh i Mikluševcoh 1850. – 1890.«. *Švetlosc* sv. 2/ 234-245.

Ramač, Janko. 1989. »Prilohi gu istoriji Rusnacoh u Petrovcoh od 1834.-1850. roku«. *Švetlosc* sv. 1/55-62.

Rihtman Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb: Školska knjiga.

Rihtman Auguštin, Dunja. 1989. »O slugama u zadruzi ili o jednom periodu«. *Naše teme*, 33(10)/2683-2687. Konstantinović-Čulinović, Vesna. 1972. »Etno-sociološke karakteristike narodnog života na Petrovoj gori i oko nje«. *Simpozij o Petrovoj gori*. Zagreb: JAZU, 213-234.

Sharpless, Rebecca. 2006. »The history of Oral History«. *Handbook of Oral History*, Lanham: Altamira press. 19-43;

Silverman, David. 2006. *Interpreting qualitative data Third edition, Methods for Analyzing Talk, Text and Interaction*. London. Thousand Oaks.

Smith, Richard Candida. 2006. »Publishing Oral History«. *Handbook of Oral History*, Lanham: Altamira press. 411-425;

Stein Erlich, Vera. 1971. *Jugoslavenska porodica u transformaciji, studija o tri stotine sela*, Zagreb: Liber.

Vlahović, Breda. 1970. »Igra ‘svadba’ na prelima bačkih Rusina«. *Narodno stvaralaštvo, Folklor*, god. IX, br. 33-34/32-36.

Vlahović, Breda. 1971. »Promene u svadbenim običajima kod bačkih Rusina«. *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina (Prilozi)*. Novi Sad: Ruske slovo, 125-137.

White, Hyden. 2003. »Fabulacija povijesti i problem istine u reprezentaciji povijesti«. *K: časopis za književnost, književnu i kulturnu teoriju*, sv. 1/33-54;

White, Hyden. 2004. »Historijska pripovjednost i problem istine u historijskom prikazivanju«. *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36, sv. 2/621-635;

Zlodi, Zdravka. 2010. *Rusini/Ukrajinci u hrvatskim zemljama: etape doseljavanja i problem imena*. Zagreb (neobjavljena disertacija).

Internetski izvori

What is Oral History. // History Matters : The U.S. Survey Course on the Web, 31. March 2006, dostupno na <http://historymatters.gmu.edu/mse/oral/what.html>.
www.dzs.hr.

Arhivska građa

Institut za etnologiju i folkloristiku

IEF, Marko Vodopija, *Dvije posljednje štitarske zadruge*, rkp. 1202/1986.

IEF, Marijan Miklošević- Šolja, *Od brazde do pogache*, Tovarnik-Lovran 1995, rkp. 1569/1996.

IEF, Gordana Vidaković, *Svatovski običaji u Cvetferiji s naglaskom na običaje praćene glazbom (diplomski rad)*, Zagreb 2000, rkp. 1725/00.

Hrvatska akademija znanosti, Odsjek za etnologiju

HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 35, Šimo Varnica, *Odgovori na pitanja iz Osnove 1897. – 1898.. Gradište kod Županje*

HAZU, Odsjek za etnologiju, SZ 70, Stevan Brakus, *Trpinja*, s.a

HAZU, Odsjek za etnologiju, NZ 143 e, *Mladi istraživači: Etnografska građa: osnovni podaci, Podaci o stanovništvu i porodičnom životu u ispitivanim selima*, 1979.

Hrvatski državni arhiv

HDA, f. br. 367, Državni zavod za statistiku, Stanovništvo.

Kazivači

D. H., r. 1924. g., Petrovci.

M. N., r. 1935. g., Ruski Krstur (sada Petrovci).

J. E., r. 1941. g., Petrovci.

E. N., r. 1933. g., Petrovci.

M. T., r. 1930. g., Petrovci.

J. Č., r. 1931. g., Petrovci.

I. J., r. E., r. 1929. g., Petrovci.

O. P., r. 1940. g., Petrovci.

J. M., r. 1963. g., Petrovci

N. H.. r. 1965. g., Petrovci

- T. R. r. 1971. g., Petrovci
A. B., r. K., r. 1962. g., Mikluševci (sada Osijek)
E. H., r. 1936. g., Mikluševci
Z. Ž., r. 1967. g., Mikluševci
L. M., r. 1979. g., Vinogradov (Ukrajina), (sada Mikluševci)
V. J., r. 1929. g., Mikluševci.
A. J., r. B., r. 1932. g., Mikluševci.
M. Lj., r. Š., r. 1924. g., Bačinci (sada Mikluševci).
M. H., r. 1935. g., Mikluševci.
H. H., r. 1937. g., Mikluševci.
M. B., r. H., r. 1932. g., Mikluševci.
A. Lj., r. 1935. g., Mikluševci.
L. Lj., r. E., r. 1936. g., Bačinci (sada Mikluševci).
A. H., r. K., r. 1929. g., Berkasovo (sada Rajevo Selo).
M. L., r. R., r. 1922. g., Petrovci (sada Gunja).
S. S., r. 1952. g., Gunja
E. N., r. 1920. g., Ruski Krstur (sada Đurići).
P. S., r. 1928. g., Piškorevci.
S. H., r. M., r. 1927. g., Piškorevci.
V. H., r. 1927. g., Piškorevci.

Dodatak: Eksponati iz Etnografske zbirke Rusina Petrovci

Recenzent:

dr.sc. Krešimir Regan, viši znanstveni suradnik, viši leksikograf
matični broj znanstvenika: 247181

Leksikografski zavod Miroslav Krleža
Frankopanska 26
HR- Zagreb
Tel. 01/ 4800-445
e-mail: kresimir.regan@gmail.com

Podatci o recenziranom djelu:

naslov djela: *Svakodnevni život rusinske obitelji u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u dvadesetom stoljeću i čuvanje rusinskog nacionalnog identiteta*

autor: dr.sc. Filip Škiljan, viši znanstveni suradnik, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

vrsta djela u kategorizaciji: znanstvena knjiga

datum recenziranja: Zagreb, 10. prosinca 2017.

Rukopis *Svakodnevni život rusinske obitelji u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u dvadesetom stoljeću i čuvanje rusinskog nacionalnog identiteta* sadrži približno 58 kartica. Tekst se sastoji od ovih poglavlja: Uvod, Kratki pregled povijesti doseljavanja Rusina na područje Srijema i Bačke, Metodološke napomene, O doseljavanju i preseljavanju, O odnosima u obitelji i brojnosti obitelji, O rađanju djece i odnosu djece i roditelja, o školovanju i dječjim poslovima, Druženje mladih, prošnja i vjenčanja, O radu, O trgovinama, zanatima, gpcionicama i sajmovima, O prehrani, O rusinskom etničkom identitetu, O međunacionalnim odnosima, Pripadnost grkokatoličkoj vjeroispovijesti kao etnička posebnost Rusina u odnosu na druge etničke skupine, O odnosu Petrovčana i Mikluševčana, O bolesti, higijeni, starosti i smrti, Jezik kako bitno obilježe etničkog identiteta Rusina: očuvanje rusinskog jezika, Strukturalna asimilacija Rusina: nakon Drugog svjetskog rata sve je više sklopljenih brakova Rusina s pripadnicima drugih etničkih skupina, Zaključak, Tabele popisa stanovništva i Popis literature izvora.

U suvremenim istraživanjima manjinskih zajednica izuzetno je važan raznorodan pristup koji uključuje prikaz dosadašnjih etnografskih istraživanja, analize povjesne grade te recentnih etnografskih podataka. Ovaj rad se može svrstati u izvorne znanstvene radove jer sadrži temeljitu analizu arhivske grade, prethodnih istraživanja, ali i suvremeni etnografski „teren“ tj. razgovor s kazivačima. Klasična komparativna metoda upotpunjena je metodom *usmene povijesti* tj. oral history koja je dobro upotpunila klasičan povjesno-etnografski

pristup i pregled dosadašnjih istraživanja. Ovom metodom autor etnografski doprinos tradicionalnom „povijesnom pristupu“ i analizi povijesnih podataka rusinske manjine. Prikupljena građa je korektno obradena i prezentirana u tekstu koji je podijeljen u smislene cjeline.

Originalnost ovoga rada sadržana je u sveobuhvatnosti istraživanja, a ponajviše zbog prikaza kulturnih promjena kojima su izložene manjinske etničke zajednice. Znanstveni doprinos vidljiv je u novim spoznajama o rusinskoj manjinskoj zajednici i kulturnim promjenama kojima su izloženi pripadnici manjina u različitim povijesnim i društvenim okolnostima. Stoga predlažem da se ovaj rukopis objavi u integralnom obliku.

dr.sc. Krešimir Regan

Podatci o recenzentu:

Krešimir Regan

Obrazovanje:

Prirodoslovno matematički i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, smjer geografija i povijest, 1997;

Filozofski fakultet u Zagrebu, magisterij *Ujedinjavanje teritorija Banovine Hrvatske/Teritorijalno ujedinjenje Savske i Primorske banovine s osam novodobivenih kotara* 2001. (mr. sc.);

Filozofski fakultet u Zagrebu, doktorat *Srpska politika u Banovini Hrvatskoj* 2006. (dr. sc.)

U zvanje znanstvenog suradnika izabran 2009., a u zvanje višeg znanstvenog suradnika 2011. godine

Djelatnost u Leksikografskom zavodu:

znanstveni novak od 2000. na projektima: *Projekta hrvatskih podataka u leksikografskim izdanjima* (voditelj projekta akad. Dalibor Brozović) 2000-02. i *Hrvatska biobibliografska baština* (voditelj projekta dr. sc. Trpimir Macan) 2002.

Urednik *Hrvatskog povjesnog atlasa* (Zagreb 2003).

član uredništva *Hrvatske enciklopedije* (VII-XI, Zagreb 2005-10); urednik struke Opća povijest novog vjeka *Hrvatske enciklopedije* (X—XI, 2008–09); urednik struke povijest u *Hrvatskom općem leksikonu* (2012)

član uredništva *Zagrebačkog leksikona* (I-II, Zagreb 2006.); *Hrvatskog franjevačkog biografskog leksikona* (2009); *Židovskog biografskog leksikona* (2010–15)

član Znanstvenog vijeća (2009–13)

Bilješka o autoru

Filip Škiljan, rođen je u Zagrebu 1980. Završio je Klasičnu gimnaziju 1999. u Zagrebu te potom upisuje studij povijesti i arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu koji je završio 2003. Između 2003. i 2006. radi u Spomen-području Jasenovac, a od 2006. do 2010. vodi Arhiv Srba u Republici Hrvatskoj pri Srpskom narodnom vijeću. Magistrira 2006., a doktorira 2009. Od 2010. zaposlen je u Institutu za migracije i narodnosti. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predaje nekoliko kolegija vezanih za povijest dvadesetog stoljeća između 2008. i 2011. godine. U zvanje višeg znanstvenog suradnika izabran 2013. godine. Bavi se nacionalnim manjinama u Hrvatskoj i poviješću Drugog svjetskog rata.

